

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ VE KURUMSAL
YAPILANMASI: İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU ÖRNEĞİ**

Hazırlayan
Şükrü ALTINTAŞ

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Sefa USTA

KARAMAN – 2019

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ VE KURUMSAL
YAPILANMASI: İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU ÖRNEĞİ**

Hazırlayan
Şükrü ALTINTAŞ

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Sefa USTA

KARAMAN – 2019

	TEZ ONAY SAYFASI FORMU	Doküman No	FR-285
		İlk Yayın Tarihi	05.02.2018
		Revizyon Tarihi	
		Revizyon No	00
		Sayfa No	1/1

TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ VE KURUMSAL YAPILANMASI: İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU ÖRNEĞİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 11.07.2019

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Doç. Dr. Sefa USTA

Üye : Doç. Dr. Hakan CANDAN

Üye : Doç. Dr. Fikret ÇELİK

İmzası

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 28.06.2019 tarihli ve 28/352 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Doç. Dr. İdris Nebi UYSAL

Hazırlayan

Kalite Sistem Onayı

ÖNSÖZ

II. Dünya Savaşı'nın ardından dünyada insan haklarının önemi ve değeri iyice anlaşılmıştır. Bundan ötürüdür ki savaş sonrasında ülkeler çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşabilme hedefinin insan haklarının korunması ve geliştirilmesinden geçtiğini idrak ettiklerinden, her ülke kendi iç düzeninde bu hakların korunması ve geliştirilmesi ile ilgili hukuki ve kurumsal düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Türkiye'de dünyada yaşanan bu gelişim ve dönüşüm rüzgarına kayıtsız kalmayarak insan hakları alanında çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Son olarak 2016 yılında kabul edilen 6701 sayılı kanun ile kurulan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun yapısı, işleyişi, görev ve yetkilerinin Paris Prensipleri ışığında değerlendirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Tezin tüm süreçlerinde destek ve yardımlarını esirgemeyen, yanına her gittiğimde değerli vaktini ayırarak bana yardımcı olmaya çalışan ve her zaman candan ve güler yüzüyle çalışmaya rehberlik yapan kıymetli danışmanım Doç. Dr. Sefa USTA'ya şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez savunma jürimde bulunan Doç. Dr. Hakan CANDAN'a ve Doç. Dr. Fikret ÇELİK'e teşekkür ederim. Hayatım boyunca benden manevi ve maddi hiçbir desteği esirgemeyen daima destekleri ile yanımda olan aileme, tezin yazımı aşamasındaki katkılarından dolayı minnettarım.

Şükrü ALTINTAŞ

05.08.2019

ÖZET

İnsan hakları; insanın, başkaca hiçbir ön şart aranmaksızın sırf insan olmasından dolayı sahip olduğu dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez, evrensel ilke, kural ve haklar bütünüdür. II. Dünya Savaşı'nın ardından insan haklarının rolü ve önemi dünya çapında kayda değer bir noktaya ulaşmıştır. Bu önemden dolayı insan haklarının korunması ve yaygınlaştırılması amacına hizmet etmek üzere devletler tarafından kendi iç düzenlerine uygun olarak “ulusal insan hakları kurumları” kurulmaya başlanmıştır.

Günümüzde her devlet, insan haklarının korunması ve yaygınlaştırılması konusunda Birleşmiş Milletler (BM)'nin kabul etmiş olduğu Paris Prensipleri'ni dikkate alarak ve kendi iç düzenine uygun olarak oluşturduğu Ulusal İnsan Hakları Kurumları (UİHK) aracılığıyla bunu yerine getirmeye çalışmaktadır. Paris Prensipleri BM tarafından kabul edilen tavsiye niteliğinde bir belge olmakla birlikte UİHK kurmak ve mevcut kurumlarını daha etkin hale getirmek isteyen ülkelere rehber niteliğindedir. Türkiye’de insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, ayrımcılıkla mücadele ve eşit muamele hakkı, işkence ve kötü muameleye karşı mücadele amacıyla 2016 yılında 6701 sayılı kanun ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) kurulmuştur.

Bu minvalden hareketle oluşturulan çalışmanın temel amacı TİHEK’in insan haklarının korunmasında ve kurumsallaşmasında nasıl bir rol oynadığının tespit edilmesidir. Betimleyici analiz yönteminden yararlanılarak hazırlanan çalışma kapsamında öncelikle insan hakları ile ilgili kavramlar açıklanarak aralarındaki farklar ortaya konulmaya çalışılmış ve dünyadaki insan hakları alanında yaşanan önemli gelişmelerden bahsedilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze değin Türkiye’de yaşanan insan hakları ile ilgili anayasal gelişmeler ve yasal düzenlemeler irdelenmiştir. Çalışmada son

olarak TİHEK hakkında bilgi verilerek, kurulun işlev ve faaliyetleri değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Çalışmada elde edilen bilgi ve bulgular ışığında, Paris Prensiplerine uygun olarak oluşturulan TİHEK'in insan haklarının korunmasında ve toplum tarafından benimsenmesinde önemli bir rol ve işleve sahip olduğu yönünde çıkarımda bulunabilir. Yeni bir kurum olmasına rağmen insan hakları, eşitlik, hukukun üstünlüğü, ayrımcılıkla mücadele gibi ilke ve değerlerin kurumsal ve toplumsal düzeyde yerleşik hale gelmesi adına etkinlik ve faaliyetler yürüttüğü dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Eşitlik, Paris Prensipleri, Ulusal İnsan Hakları Kurumları, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu.

ABSTRACT

Human rights state the all untouchable, inalienable, universal principles, rules and rights which man possess because of purely being human without looking for any prerequisite. The role and importance of human rights became noteworthy after World War II. Because of this importance, national human rights Institutions begun to be established so as to serve for the aim of protecting and generalizing the human rights in accordance with their own internal order by nations.

Today, every nation tries to fulfill this expectation pursuant to both considering Paris Principles accepted by UN and through national human rights institutions which was formed in compliance with their own internal order on the subject of protecting and generalizing the human rights. Paris Principles is an advisory document which was accepted by UN and additionally, it serves as a guide for the countries which intend to establish national human rights institutions. Human Rights and Equality Institution of Turkey was established with the aim of protecting and developing human rights, anti-discrimination and equal treatment right and struggling for ill-treatment and torture in Turkey with the law no.6701 in 2016.

Moving on this, the aim of this study is to determine what kind of role Human Rights and Equality Institution of Turkey plays in protecting the human rights and in its institutionalization. Within the scope of this study prepared by being benefitted from descriptive analysis method, firstly; the concepts related to human rights were explained, the differences between them were revealed and then, the important developments seen on the topic of human rights in the world were mentioned. From Ottoman Empire to today, constitutional developments and legal regulations related to human rights in Turkey were scrutinized. Lastly, in the study, the function and the activity of the institution were

subjected to evaluate as giving information on Human Rights and Equality Institution of Turkey.

In the light of information and findings obtained from the study, it can be concluded that Human Rights and Equality Institution of Turkey which was formed in accordance with Paris Principles has an important role and function for protecting of human rights and its adoption by society. Although it is a new-established institution, it draws attention that the institution carries out activities and events in order to make the principles and values such as human rights, equality, superiority of law, anti-discrimination permanent on the institutional and social level.

Keywords: Human Rights Equality, Paris Principles, National Human Rights Institutions, Human Rights and Equality Institution of Turkey.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM: İNSAN HAKLARI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İnsan Hakları ile İlişkili Kavramlar	6
1.1.1. Hürriyet-Hak Kavramı	6
1.1.2. Hukuk Kavramı	7
1.1.3. Ödev Kavramı	7
1.1.4. İnsan Hakları Kavramı	8
1.1.5. İnsan Haklarının Benzer Kavramlardan Ayırt Edilmesi	9
1.2. İnsan Haklarının Nitelikleri	10
1.3. İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Sınıflandırılması	15
1.3.1. Georg Jellinek'in İnsan Hakları Sınıflaması	16
1.3.1.1. Negatif Statü Hakları (Koruyucu Haklar).....	16
1.3.1.2. Pozitif Statü Hakları (İsteme Hakları).....	17
1.3.1.3. Aktif Statü Hakları (Katılma Hakları).....	18
1.3.2. İnsan Haklarının Zaman Bakımından Sınıflandırılması.....	19
1.3.2.1. Birinci Kuşak Haklar: Bireysel ve Siyasal Haklar	20
1.3.2.2. İkinci Kuşak Haklar: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Haklar	20
1.3.2.3. Üçüncü Kuşak Haklar	21

1.3.2.4. Dördüncü Kuşak Haklar.....	22
1.4. İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi.....	23
1.4.1. Büyük Hürriyet Fermanı: Magna Carta Libertatum	24
1.4.2. 18. Yüzyılın Amerikan Belgeleri	27
1.4.2.1. Virginia Haklar Bildirgesi	28
1.4.2.2. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi	30
1.4.3. Fransız Devrimi ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi	31
1.4.4. Birleşmiş Milletler Antlaşması ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisi	39
1.4.5. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	43

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI:ANAYASAL GELİŞMELER

2.1. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anayasal Gelişmeler ve İnsan Haklarına Yönelik Düzenlemeler	47
2.1.1. Sened-i İttifak	47
2.1.2. Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı)	49
2.1.3. Islahat Fermanı	52
2.1.4. 1876 Anayasası: Kanun-u Esasî.....	54
2.1.4.1. I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi İle İlgili Getirilen Düzenlemeler	54
2.1.4.2. II. Meşrutiyet ve 1909 Kanun-i Esasi Değişiklikleri	57
2.1.5. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve İnsan Hakları.....	59
2.2. Cumhuriyet Sonrası Dönemde Anayasalar ve İnsan Haklarına Yönelik Düzenlemeler	60
2.2.1. 1924 Anayasası ve İnsan Hakları	60
2.2.2. 1961 Anayasası ve İnsan Hakları	63
2.2.3. 1982 Anayasası ve İnsan Hakları	66
2.3. Avrupa Birliği İlerleme Raporları Çerçevesinde Türkiye’de İnsan Haklarına Yönelik Öneri ve Tavsiyeler.....	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI ALANINDA YASAL VE KURUMSAL YAPILANMA: İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

3.1. Türkiye’de İnsan Hakları İhlallerini Önlemeye Yönelik Kurumsal Düzenlemeler ..	78
3.1.1. TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu	78
3.1.2. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları	81
3.1.3. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları	83
3.1.4. Kamu Denetçisi (Ombudsman).....	84
3.2. Ulusal İnsan Hakları Kurumları	87
3.3. Paris Prensipleri	90
3.4. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu	94
3.4.1. Kurumun Görevleri	96
3.4.2. Kurumun Teşkilat Yapısı	99
3.4.2.1. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu	99
3.4.2.1.1. Kurulun Görev ve Yetkileri	104
3.4.2.1.2. Kurulun Çalışma Esasları	106
3.4.2.2. Kurum Başkanlığı.....	107
3.4.3. Kuruma Başvuru Yolları	108
3.4.4. Kurumun Bütçesi ve Gelirleri.....	112
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	113
KAYNAKÇA	117

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	: Avrupa Konseyi
AMKD	: Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BM	: Birleşmiş Milletler
GHH	: Gülhane Hatt-ı Hümayunu
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirisi
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KE	: Kanun-i Esasi
md	: Madde
OPCAT	: İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol
RG	: Resmî Gazete
Sİ	: Sened-i İttifak
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEK	: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu
TİHEK	: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TİHK	: Türkiye İnsan Hakları Kurumu
UİHK	: Ulusal İnsan Hakları Kurumu
UÖM	: Ulusal Önleme Mekanizması
vd	: ve diğerleri

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 2017 Yılında TİHEK Tarafından Alınan Başvuru Sayısı 111

Tablo 2: 2018 Yılında TİHEK Tarafından Alınan Başvuru Sayısı 111

GİRİŞ

İnsan hakları en basit tanımıyla insanların doğuştan sahip olduğu ve kullanılması için cinsiyet, ırk, renk, din, dil, yaş, tabiiyet, düşünce farkı, ulusal veya toplumsal köken, zenginlik gibi herhangi bir ölçütün getirilemeyeceği haklar olarak tanımlanabilir. İnsan hakları, insanlığın doğuşundan itibaren hep gündemde olmuş ve bunun için sürekli mücadeleler verilmiştir. İnsan haklarının bugün ulaştığı noktanın gerisinde asırlar boyunca süren mücadeleler, kanlı savaşlar olmuştur.

Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki dünya savaşı, insan hakları konusunu uluslararası alanda da gündeme getirmiş ve bu hakların sadece iç hukuk kuralları ile korunamayacağı düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Bu düşünceye yönelik olarak insan haklarının daha etkin korunması için ulusal korumanın yanı sıra uluslararası alanda da korunma mekanizmaları oluşturulması fikri ön plana çıkmıştır.

İnsan hakları konusunun uluslararası alanda ön plana çıkması II. Dünya Savaşı sonrası BM örgütünün kurulması ve bu örgüt tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile olmuştur. Bildirgenin ilanı sonrası insan haklarının korunması ve geliştirilmesi ile ilgili her ne kadar evrensel ve bölgesel koruma mekanizmaları öngörülmüş olsa da esas olarak bu hakların korunması ve denetiminde ulusal koruma öncelikli bir konuma gelmiştir.

Devlet dediğimiz aygıt gerek anayasada gerekse de uluslararası sözleşmelerde yer alan haklara riayet etme yükümlülüğü altındadır. Bu yükümlülük, devlet aygıtını oluşturan yasama, yürütme ve yargı organları için de geçerlidir. Bunun yanı sıra devlet, kendi organları tarafından gerçekleştirilen her insan hakları ihlalinden de sorumludur. Birleşmiş Milletlere göre uluslararası insan hakları hukukuna uygunluğu ulusal düzeyde sağlamanın

en etkili yolu ulusal insan hakları kurumlarının kurulup güçlendirilmesidir (İzci, 2015: 37-38).

Ulusal insan hakları kurumlarının sahip olması gereken özellikler belirlenirken BM Genel Kurulu'nun 1993 tarih ve 48/134 sayılı kararları yani Paris Prensipleri ölçüt olarak alınmaktadır. Esas itibari ile Paris Prensipleri, BM Genel Kurulu kararına dayandığı için hukuken bağlayıcı değildir. Bu prensipler ile uluslararası alanda sayıları hızla artan ulusal kurumlara yönelik olarak asgari standartlar belirlenmiştir. Paris İlkelerinin kabulü sonrası tüm dünyada ülkeler ya var olan ulusal kurumlarını bu ilkeler doğrultusunda geliştirmiş ya da bu ilkelere uygun olarak yeni ulusal kurumlar kurmuşlardır.

İnsan hakları kavramının çok değişik şekillerde tanımlanabilmesi mümkün olmakla beraber, klasik ve günümüzde de önemli ölçüde kabul edilen anlamıyla insan hakları kavramı; “insanın başkaca hiçbir ön şart aranmadan sırf insan olmasından dolayı, doğuştan ya da ana rahmine düşmesinden itibaren sahip olduğu ve devlet, birey ya da birey toplulukları tarafından dokunulamayan evrensel ilke, kural ve haklar manzumesi” şeklinde ifade edilmektedir (Hekimoğlu, 2002: 54).

Toplumsal yaşam içinde hiçbir olgu kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. İnsan hakları gibi siyasal yönü bulunan ve ideolojik değerleri yoğun olarak barındıran kavramların ortaya çıkışı da uzun bir tarihsel sürece dayanmaktadır. Bu süreçte, kavramlar ve olgular önce insanın düşünce dünyasında ortaya çıkmış sonra da ilke ve kurumlar halinde toplumda yer almıştır. İnsan hakları da işte böyle bir sürecin ürünüdür. Ancak önemli olan, konunun teorik düzeyde kendisine bir yer bulması değil; bir siyasal ve hukuksal yapılanma içinde hayata geçme imkânı bulmasıdır (Gökpinar, 2015: 14).

Türkiye’de insan haklarının kurumsallaşması 1990 yılında TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu’nun kurulması ile başlamış olmakla birlikte insan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini sağlamak üzere bundan sonra birçok kurum oluşturulmuştur. Bu kurumlar oluşturulurken AB İlerleme Raporlarında yer alan öneri ve tavsiyeler ile Paris Prensipleri dikkate alınmıştır.

İnsan haklarının ulusal düzeyde korunmasında ana sorumlu organ devlettir. İnsan hakları alanında 1990 yılı ve sonrasında ülkemizde birçok kurum ve kurul oluşturulmasına karşılık Paris İlkeleri’ne uygun ulusal insan hakları kurumunun olmaması hem ulusal hem de uluslararası düzeyde eleştiri konusu olmuştur. Bu amaçla 2016 yılında 6701 sayılı yasa ile ulusal kurum statüsünde “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu” kurulmuştur.

İnsan haklarının dünyada ve Türkiye’de gelişiminin ele alınarak, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun irdelendiği çalışmanın temel varsayımları şu şekilde sıralanabilir:

1-Dünyada insan haklarının gelişimi ile kıyaslandığında, Türkiye’de modern anlamda insan haklarının gelişimi daha geç gerçekleşmiştir.

2-Türkiye’de insan hakları, eşitlik ve demokrasinin tesis edilebilmesinde birden fazla resmi kuruluşun rol oynuyor olması yetki/görev çatışmasına yol açmaktadır.

3-Türkiye’de insan haklarının gelişiminde, BM, AB gibi uluslararası kuruluşlar etkin rol oynamaktadır.

4-Türkiye’de insan haklarına yönelik yasal ve kurumsal mekanizmaların oluşturulmasında Paris Prensiplerinin rolü ve önemi çok yüksektir.

5-Türkiye’de anayasal gelişmeler ve insan haklarına yönelik kurumsal düzenlemeler içerisinde, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu önemli bir yer tutmaktadır.

Bu temel varsayımlar ekseninde hazırlanan çalışmanın temel araştırma sorusu; Dünya’da ve Türkiye’de insan hakları gelişiminden hareketle, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun etkinliğinin ve işlevselliğinin tespiti ile kurumun Paris Prensipleri ışığında değerlendirilmesidir. Bu temel araştırma sorusu ekseninde çalışmada cevabı aranacak sorular şu şekilde sıralanabilir:

1-İnsan hakları kavramı nasıl tanımlanabilir ve insan hakları ile ilişkili olduğu kavramlar nelerdir?

2-Dünyada insan haklarının sınıflandırılmasında kabul gören yaklaşımlar hangileridir?

3-İnsan haklarının gelişiminde rol oynayan önemli tarihsel olaylar ve belgeler nelerdir?

4-Osmanlı’dan Cumhuriyete anayasal gelişmelerde ve Cumhuriyet sonrası anayasalarda insan haklarına yönelik düzenlemeler nelerdir?

5-Avrupa Birliği İlerleme Raporlarında insan hakları ile ilgili Türkiye’ye yönelik öneri ve tavsiyeler nelerdir?

6- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’nun (TİHEK) oluşturulmasında Paris Prensiplerine ne ölçüde dikkat edilmiştir?

7- Türkiye’de insan hakları, demokrasi ve eşitlik ilkelerinin yerleşik hale gelmesinde ve uygulamaya konulmasında Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu nasıl bir rol oynamaktadır?

Bu kapsamda hazırlanan çalışmanın ilk bölümünde insan hakları ile ilgili kavramsal çerçeve çizilerek insan haklarının barındırdığı ve insan hakları kavramı ile ilişkili kavramlar açıklanmıştır. İnsan haklarının niteliklerine değinilerek dünya da insan haklarının sınıflandırılması çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Geçmişten günümüze dünya da insan hakları alanında yaşanmış önemli tarihsel olaylar ve belgelerin içeriği hakkında bilgi verilerek insan hakları alanına sağladığı kazanımlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Osmanlı Devleti’nde insan haklarına yönelik gelişmeler anayasal gelişmeler hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Cumhuriyet sonrası dönemde Türkiye’deki anayasal gelişmelere değinilerek anayasalarda yer alan insan haklarının - önceki bölümde yer alan insan haklarının sınıflandırılması çerçevesinde- tasnifi yapılmıştır. Bu bölümde son olarak AB’nin, İlerleme Raporlarında Türkiye’ye yönelik öneri ve tavsiyelerine yer verilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise insan hakları ihlallerini önlemeye yönelik oluşturulmuş olan kurumsal yapılanmalar hakkında bilgi verilmiştir. Ulusal İnsan Hakları Kurumu (UIHK) ile ilgili bilgi verilerek; UIHK’nın kurulmasında rehber alınan Paris Prensipleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’nun (TİHEK) teşkilat yapısı, görevleri, kuruma başvuru yolları hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak TİHEK’in Paris Prensiplerine uygunluğu irdelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: İNSAN HAKLARI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde insan hakları ile ilgili olarak hak, hürriyet, hukuk ve ödev gibi kavramlara değinilmektedir. Ayrıca hakların sınıflandırılması ile ilgili dünyada yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmektedir.

1.1. İnsan Hakları ile İlişkili Kavramlar

İnsan hakları kavramsal olarak içerisinde hürriyet, hak, hukuk ve ödev gibi kavramları barındırmaktadır. Bu başlık altında insan haklarının ilişkili olduğu kavramlar ile ilgili bilgilere yer verilmektedir.

1.1.1. Hürriyet-Hak Kavramı

Literatürde hak ve hürriyet (özgürlük) nosyonları birbirlerinden oldukça farklı şekillerde tanımlanmıştır. Gözler’e göre; “hürriyet; bir şeyi yapma veya yapmama, belli bir şekilde davranıp davranmama erkidir.” (Gözler, 2007: 146). Hürriyet; insanın hukukça yasaklanmayan bir alanda, her çeşit dış etkiden bağımsız olarak kendi fikir ve iradesine göre karar vermesi halidir (Aliefendioğlu, 2002: 145; tdk.gov.tr).

Hak kelimesi iki temel anlama sahiptir: doğruluk ve yetki (Donnelly, 1995: 19). Birinci anlamda hak, bir şeyin doğru, uygun ve gerektiği biçimde olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu anlamıyla hak, doğruya dayandığı zaman hukuk tarafından savunulabilmektedir. İkinci anlamda ise hak, kişilere hukuken tanınan yetki ya da bir şeyi talep edebilme anlamına gelir (Donnelly, 1995: 19; Gözler, 2007: 147; Bulut, 2009: 7). Haklardan söz edildiğinde, çoğunlukla bu son anlam vurgulanmaktadır. Hak; hukuk

tarafından kişiye tanınmış olan ve kişinin korunması için devletten yardım isteme yetkisine sahip olduğu menfaattir (Görgün, 1994: 172; Atar ve Çelik, 2017: 61).

1.1.2. Hukuk Kavramı

Hukuk, Arapçadan alınmış bir kelimedir ve Arapça kökenli bir kelime olan “hak”ın çoğul hali olan “haklar” kelimesine karşılık gelmektedir. Hukuk bir tanıma göre “toplumu düzenleyen ve devlet yaptırımını ile güçlendirilmiş bulunan kuralların, yasaların bütünüdür.” (Püsküllüoğlu, 2008: 870). Hukuk, “toplumda kişiler arasındaki, kişilerle devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen kuralların tümü” biçiminde de tanımlanmaktadır (Demiray, 1998: 410).

Hukuk; “toplumun genel faydasını ve müşterek iyiliğini sağlamak amacıyla kişilerle kişiler, kişilerle devlet ve devletlerle devletlerarasındaki ilişkileri düzenleyen ve üstün kamu gücüyle desteklenen yaptırımlara bağlanmış, uyulması zorunlu toplumsal yaşam kurallarıdır” (Görgün, 1994: 32; Gürpınar, 2009: 25).

1.1.3. Ödev Kavramı

Ödev, “yasa, ahlak, töre yönlerinden yapmak zorunda bulunduğumuz şeydir.” (Demiray, 1998: 684). Bir başka tanıma göre ödev, “yerine getirilmesi, yapılması kişinin vicdanından doğan, insanlık, töre ya da yasa bakımından gerekli olan iş ya da davranıştır” (Püsküllüoğlu, 2008: 1352).

Son olarak ödev; “bir hukuk kuralı çerçevesinde yapılması veya yapılmaması gerekli olan insan davranışdır.” Hürriyet, hak ve ödev ile ilgili bir karşılaştırma yapmak gerekirse; “hürriyet, hukuk sistemi tarafından yasaklanmamış; hak, hukuk sistemi

tarafından korunan; ödev ise hukuk sistemi tarafından emredilen bir insan davranışıdır” (Gözler, 2017; 74).

1.1.4. İnsan Hakları Kavramı

Öğretide herkes tarafından kabul edilen bir tane insan hakları tanımı bulunmamaktadır. Genel olarak kabul edilen tanıma göre, insanların; doğuştan kazandıkları, yalnızca insan olmaları dolayısıyla sahip oldukları ve kullanılması için dil, din, ırk, cinsiyet gibi herhangi bir kriterin getirilemeyeceği dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez hakların bütününe insan hakları denmektedir (Sanioğlu, 2008: 77; Uygun, 1996: 7).

İnsan hakları, “pozitif hukuk tarafından tanınmış olsun olmasın, belli bir tarihsel aşamada insanların sahip olmaları gerekli sayılan bütün hak ve özgürlükler” olarak belirtilmektedir (Tanör, 1994: 13-14).

Bir başka tanıma göre insan hakları; “insanın, başkaca hiçbir ön koşul aranmadan yalnızca insan olmasından dolayı, doğuştan ya da ana rahmine düşmesinden başlayarak sahip olduğu ve devlet, birey ya da birey toplulukları tarafından dokunulamayan evrensel ilke, kural ve haklar bütünüdür.” (Hekimoğlu, 2002: 54).

İnsan hakları, bütün insanların hiçbir ayırım gözetilmeksizin, yalnızca insan olmalarından dolayı ve insanlık onurunun gereği olarak sahip olmaları gereken en üst düzeydeki hakları ifade eder (tdk.gov.tr). İnsan haklarının temelini oluşturan insan onuru ise, iki anlamlı bir kavram olarak karşımıza çıkar. Onur, ilk anlamda insanın kendisine hissettiği öz saygıyı, izzeti nefsi, haysiyeti anlatırken; ikinci anlamda ise onur başkalarının bir insana gösterdiği saygının dayandığı kişisel değere, gurura ve şerefe vurgu yapar. Onur her iki manada, çok değerli bir duruma getirilmiş bir şeyin vasfı olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Burada onur özellikle insana bir değer kazandırarak onu değerli bir duruma getirmiştir (Bulut, 2009: 1-11).

10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilen Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi ise “*İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan onurun ve bunların eşit ve devredilmez haklarının ... (Başlangıç)*” cümlesiyle başlar ve “*Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar (md.1)*” diye devam eder. Her iki metin birlikte düşünüldüğünde ise, insanın olağanüstü durumu nereden gelir, niçin üstün bir varlıktır ve sahip olduğu hakların kaynağı nedir gibi soruların ilk aşamadaki cevabı ortaya çıkar. Çünkü insanlar doğuştan, salt insan oldukları için onur sahibidirler (Türe, 2014: 159; Gemalmaz, 2010: 4-6).

1.1.5. İnsan Haklarının Benzer Kavramlardan Ayırt Edilmesi

Günümüzde, kişilerin ve toplulukların kullandığı hak ve özgürlükleri adlandırmak üzere, çeşitli kavramlardan yararlanılmaktadır. “Kişi hak ve özgürlükleri”, “temel hak ve özgürlükler”, “kamu özgürlükleri” gibi. İnsan hakları, bütün bu kavramlardan kapsamı bakımından farklıdır. Söz konusu kavramlar, insan hakları terimine oranla daha dar kapsamlıdır (Uygun, 1996: 8).

Kişi hak ve özgürlükleri kavramı, *klasik hakları* anlatmak için kullanılmakta ve daha çok kişilere tanınan hakları akla getirmekte; topluluklara (dernekler, kurumlar veya halklara) tanınan hakların ifade edilmesinde yetersiz kalmaktadır. Temel hak ve özgürlükler kavramı ise, 1961 ve 1982 Türk Anayasalarında kullanılmaktadır. Anayasal hak ve özgürlükler demekle aynı anlama gelmekte ve anayasa tarafından güvence altına alınmış hak ve özgürlükleri anlatmak için kullanılmaktadır. Kamu özgürlükleri, insan

haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş olan kısmını ifade etmektedir (Uygun, 1996: 8; Gözler, 2007: 147; Gözler, 2017: 274).

Buna karşılık insan hakları, kurumsal, kanuni ve idari birtakım güvencelerle donatılmış olup olmadığına ve belli bir devletin pozitif hukukunda özel düzenleyici normlarla öngörölmüş olup olmadığına bakılmaksızın, insanlığın ulaştığı her gelişme aşamasında bütün insanlara tanınması gereken hak ve özgürlükler olarak varlık (geçerlilik) kazanacak ve tüm insanlar tarafından ileri sürülebilecektir. İnsan hakları kavramında, esas vurgu, “insan” sözcüğü üzerindedir (Uygun, 1996: 9; Hekimoğlu, 2002: 54; Tanör, 1994: 14).

1.2. İnsan Haklarının Nitelikleri

İnsan hakkı kavramı çeşitli düşünürler tarafından farklı şekillerde temellendirildiğinden, insan haklarının niteliklerine ilişkin her anlatım çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Burada insan haklarını, insanların; doğuştan kazandıkları, sırf insan olmaları nedeniyle sahip oldukları dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez haklar olarak gören doğal haklar yaklaşımı temel alınacaktır. İnsan haklarının nitelikleri bu temellendirmeye göre belirlenmeye çalışılacaktır (Erdoğan, 2011: 105-106; Gürkaynak ve İren, 2016: 332-333).

İnsan haklarını başka hak kategorilerinden ayırt etmeye yarayan nitelikleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Başbakanlık, 2006: 19; Kalabalık, 2009: 27; Bulut, 2009: 10):

- Evrenseldir,
- Doğustandır,
- Toplum öncesidir,

- Mutlaktır,
- Vazgeçilmezdir,
- Birey haklarıdır,
- Çoğunlukla özgürlük haklarıdır,
- Temel haklardır,
- Esas olarak devlete karşı ileri sürülen iddialardır.

İnsan haklarının en önemli niteliklerini açıklamaya başlamadan önce, bu niteliklerin günümüz insan hakları tezinde ifade edilen hakların tümü için geçerli olduğunu söylemek zordur. Bu başlıkların kısaca incelenmesi çalışmanın bütünlüğü açısından önem taşımaktadır.

İnsan Hakları Evrenseldir: Evrensellik, her zaman ve her yerde tüm insanlar için geçerli olma özelliğidir. Buna göre, zamana ve mekâna bağlı olmaksızın tüm insanlar insan haklarına sahiptirler. İnsan olmak insan haklarından yararlanmak için yeterlidir (Kalabalık, 2009: 28; Başbakanlık, 2006: 20).

İnsan Hakları Doğuştandır: İnsan hakları insanların doğumla birlikte iyesi oldukları, insan kişiliğinden ayrılmaz haklardır. Bu sebeple varlığı hukukun tanınmasına bağlı olan veya sonradan kazanılan haklardan insan hakları büsbütün farklıdır. Bu haklar insan olarak var olmamızın ve insan kişiliğimizin ayrılmaz bir parçasıdır (Başbakanlık, 2006: 20).

İnsan Hakları Toplum Öncesidir: Bu nitelik, insan haklarının doğuştan olmasının mantıksal bir neticesidir. Buna göre, insanlar herhangi bir toplumsal teşekkülün üyeleri olarak değil, bundan da önce yalnızca insan olarak var olduklarından dolayı bu haklara sahiptirler. İnsan hakları bu sebeple toplumsal-siyasal varoluş şeklinin yasal temeli ve istikametini çizen değerleridirler (Başbakanlık, 2006: 20).

İnsan Hakları Mutlaktır: İnsan haklarının mevcudiyeti herhangi bir kayıt veya koşula bağlanamaz. Hiçbir fikir ile bu hakların mevcudiyetleri yadsınamaz, hükümsüz hale getirilemez. İnsan haklarının mevcudiyeti, insanın topluma karşı vazifelerinin mevcudiyeti ile ilişkili değildir. Bu sebeple, insan haklarının sınırları daraltılamaz, pazarlık mevzusu edilemez (Başbakanlık, 2006: 20).

İnsan Hakları Vazgeçilmezdir: İnsan haklarına, insanlar yalnızca insan olmaları hasebiyle yaradılıştan sahip olmaktadırlar. Bu sebeple insanlar, akit ile haklarını başkalarına devredemeyecekleri gibi bu haklardan da vazgeçemezler (Kalabalık, 2009: 31). Bu nitelik, insan haklarının dolaysız bir şekilde insan kişiliğine bağlı olmasının doğal bir neticesidir (Bulut, 2009: 11).

İnsan Hakları Birey Haklarıdır: İnsan haklarının öznesi bireyler olmakla birlikte temeli de bireylere dayanmaktadır. Şundan dolayı toplum, cemaat, sınıf, takım ve topluluk gibi kollektiviteler mevcudiyetleri bireylere bağlı olmayan birincil hakikatler olmayıp, bireylerden meydana gelen ilişki ağlarıdır (Kalabalık, 2009: 32). İnsan hakları bu sebeple yalnızca birey olarak insanlara özgü kullanılması manidar olan bir kavramdır (Başbakanlık, 2006: 21).

İnsan Hakları Çoğunlukla Özgürlük Haklarıdır: İnsan özgür bir doğaya sahip olduğundan dolayı insan haklarının büyük bir bölümü özgürlüğün ayrıntılarının ortaya çıkarılmasıdır. Genel manada özgürlük, bireylerin yaşamı hangi ülkü ve değerlere uygun olarak yaşayacaklarına, dışardan keyfi bir müdahale olmadan kendilerinin karar verebilmelerini ve o istikamette hareket edebilmelerini anlatmaktadır (Başbakanlık, 2006: 21). Özgürlük, “insanların hemen hemen her vaziyette, her çeşit dış etkiden bağımsız olarak kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu” demektir (sozluk.gov.tr).

İnsan Hakları Temel Haklardır: İnsan haklarının temel olması onların haklar arasındaki ahlakla ilgili hiyerarşinin en üstünde bulunduğunu dolaylı olarak anlatmaktadır. Bundan ötürü insan haklarının bir ölçüde mutlak özelliğini teyit etmektedir. Bu anlatımda insan haklarının varlığının egemenin iradesine bağlı olmadığı düşüncesi de ortaya çıkmaktadır (Erdoğan, 2011: 116). Daha ayırt edici bir niteliği bakımından insan haklarının temel olması ile anlatılmak istenen, hakların anayasal sistemin temelini meydana getirdikleri veya daha doğrusu meydana getirmeleri gerektiğidir. Anayasal sistemin temelini insan haklarının meydana getirmesi, onların hem kamu siyasasına istikamet çizeceklerine hem de bunlara zıt hiçbir kanuni ve idari biçimde istenilenin yapılamayacağı anlamına gelir (Başbakanlık, 2006: 22).

İnsan Hakları Esas Olarak Devlete Karşı İleri Sürülen İddialardır: İnsan hakları öğretisinin asıl fonksiyonu, siyasi iktidarların isteğine göre olan müdahalelerine engel oluşturarak iktidarı sınırlandırmaktır. İktidarı bu nedenle bireyin rızasına dayandırarak, devletin bütün uygulamalarında insan haklarını koruma hassasiyetiyle hareket etmesini ve böylece bireyin kendini gerçekleştirmesinin önünü açmasını sağlamaktır (Kalabalık, 2009: 36).

İnsan haklarının asıl amacı kişiyi devlete karşı korumak olduğu için hak iddialarının esas muhatabı da yine devlettir. Devletin bu kapsamda insan haklarıyla ilgili olarak “*tanıma, dokunmama (karışmama, müdahale etmeme, ihlal etmeme), koruma, temin/tedarik*” olmak üzere dört ödevinin var olduğu söylenebilir. Bu sayılanlar kişilerin devlete karşı yönelmiş olduğu iddiaları ve istemleri niteliğindedir (Kalabalık, 2009: 36; Erdoğan, 2011: 117):

Tanıma: Devlet insan haklarını tanımamazlık edemez. Devletin kendi yetki sahasındaki insanların haklarını reddetmesi devletin meşruiyetini tartışmalı hale

getirmektedir. Çünkü yalnızca insan olmak bakımından dokunulmaz haklara sahip olan kişilerin iradelerinin birleşmesinden ve insan haklarının korunmasından devletin yasal varlığı meydana gelmektedir (Erdoğan, 2011: 116-117). Özellikle başta anayasa olmak üzere insan haklarının varlığını devlet bütün hukuk sistemi ile tanır. Adı anayasa bile olsa insan haklarını tanıyarak güvence altına almayan hiçbir hukuki belge gerçekte anayasa değildir (Başbakanlık, 2006: 23).

Dokunmama (Karışmama, Müdahale Etmeme, İhlal Etmeme): Sivil, kamusal ve siyasal alanda devlet prensip olarak insan hakları kullanımlarına engel olmamalı ve müdahale etmemelidir. İnsanlar devletin müdahalesinden uzak bir biçimde kendi fikir ve tercihlerine göre hayatlarını tanzim edebilmelidirler (Kalabalık, 2009: 36). İnsan haklarına devletin müdahalesi kural dışı bir durum olmak zorundadır. Ancak böyle bir müdahale insan hakları ile sivil barışın korunması maksadıyla doğru olarak kabul edilebilir (Erdoğan, 2011: 119). Ayrıca doğal bir afet veya dışarıdan gelen bir saldırı sonucunda toplumun mevcudiyetinin ve hürriyetlerinin tehlikeye girmesi durumu da insan haklarına palyatif bazı kısıtlamaların getirilmesinin yasal gerekçesidir (Başbakanlık, 2006: 24).

Koruma: İnsan haklarını korumak devletin temel görevleri arasındadır. Devletin insan haklarının korunmasını sağlayabilmesi sadece bu haklara müdahale etmemesi ile sağlanamaz. Devlet bununla birlikte insan hakları ile korunan değerlere yönelik olarak farklı kişi ve gruplardan gelecek saldırıları caydırmak ve önlemek mükellefiyeti altındadır (Erdoğan, 2011: 119). Olmuş/olan saldırıları yaptırıma bağlamak da devletin görevidir. Devlet insan haklarını korumak ile ilgili görevini etkin bir polis, icra ve mahkeme düzeni kurarak yerine getirebilir (Başbakanlık, 2006: 24).

Temin/Tedarik: İnsan hakları ilke olarak kişilerin devletten kendilerine karşılıksız hukuksal, sosyal ve mali her türlü hak sağlamasını talep etmeye izin vermemektedir. Lakin

kişilere karşı devletin istisna durumlarda bazı temin/tedarik mükellefiyeti olduğu bildirilebilir (Kalabalık, 2009: 37). Geçimlerini ve bakımlarını kendi kusurları olmaksızın sağlayamayanlar (sakatlar, yaşlılar, kimsesiz çocuklar vb.) için devlet toplumun kurumu sıfatıyla, lazım olan önlemleri almak ve kurumları inşa etmekle görevlidir (Erdoğan, 2011: 119).

1.3. İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Sınıflandırılması

İnsan hak ve özgürlüklerinden, her birinin farklı bir içeriğe, işleve ve sınırlandırma rejimine tabi olmasından dolayı çok farklı şekillerde sınıflandırılmıştır (Tezcan vd., 2016: 60). İnsan hak ve hürriyetlerinin tasnifi belli ölçüde keyfidir. Hiçbir sınıflandırma, tek başına tatmin edici değildir (Gözler, 2017: 152).

İnsan haklarının tasnif edilmeye çalışılması, hakları anlama gayretinin bir sonucudur. Sınıflandırma çalışmaları insan hakları ya da hak ve özgürlüklerin, birbirinin “sine qua non”u yani “olmazsa olmaz” şartı olduğu gerçeğini değiştirmemektedir (Bulut, 2009: 3-4).

Bu tespit ise insan haklarının birbiriyle yarışma ve çatışma içinde olmayıp birbirini tamamladığını belirtmekte ve buna da “hakların bütünlüğü ilkesi” denmektedir. Herhangi bir grup hakkı insan hakları arasından çıkarmak ya da bazı hak kategorilerinin daha az bir değere sahip olduğunu ileri sürmek bu bütünlüğü işlemez hale getirir ve insan haklarına zarar verir (Tezcan vd., 2016: 60; Bulut, 2009: 24).

İnsan haklarının bir bütün olarak görülmesi, onların değişik şekillerde tasnif edilmelerine engel teşkil etmez. Aksine, insan haklarının çeşitli açılardan sınıflandırılmasının bir anlayış kolaylığı sağladığı söylenebilir. Bu yüzden hem doktrin

hem de çağdaş ulusal ya da uluslararası insan hakları belgeleri, hak ve özgürlükleri değişik ölçütler çerçevesinde sınıflandırmışlardır (Bulut, 2009: 25).

İnsan hakları belgelerinde var olan sınıflandırmalar yalnızca kendi içinde geçerlidir. Uluslararası bir belgede yapılan sınıflandırma bir diğer belgede farklılaşabilmektedir. İnsan haklarına yönelik olarak yapılan bu sınıflandırmalar kesin bir sınıflandırma olmayıp, teori ve uygulamadaki kullanımlarına göre sınıflandırmalar değişmektedir (İzci, 2015: 14). Bu başlık altında yaygın olarak kullanılan temel iki sınıflandırmaya değinilecektir.

1.3.1. Georg Jellinek’in İnsan Hakları Sınıflaması

İnsan haklarının sınıflandırılması konusunda en eski ve en kullanışlı sınıflandırma, Alman hukukçu Georg Jellinek’in sınıflandırmasıdır. Georg Jellinek, 1983 yılında ilk baskısı gerçekleştirilen *System der Subjektiven Öffentlichen Rechte* (Özel Kamu Hakları Sistemi) isimli kitabında, temel hak ve özgürlükleri sınıflandırmıştır. Temel hak ve hürriyetleri Jellinek, devlet ve birey arasındaki ilişkinin durumuna göre, “negatif statü hakları”, “pozitif statü hakları” ve “aktif statü hakları” olmak üzere üçe ayırır. Yapılan bu sınıflandırmaya çoğunlukla “Jellinek’in Üçlemesi” de denir (Gözler, 2017: 152-153).

Demokratik toplumlarda bu sınıflandırma genel kabul görmekte ve yazılı anayasaların büyük çoğunluğu tarafından da esas alınmaktadır (Atar, 2005: 109). 1961 ve 1982 Anayasamız ile birlikte pek çok milletlerarası sözleşmelerde de çoğunlukla bu sınıflandırma temel alınmıştır (Gökpınar, 2015: 40).

1.3.1.1. Negatif Statü Hakları (Koruyucu Haklar)

Devlet tarafından kişilerin aşılamayacak ve dokunulamayacak hususi alanının sınırlarını çizen hak ve hürriyetlere negatif statü hakları denmektedir (Kapani, 1976: 6).

Devlet müdahalesine karşı kişileri muhafaza eden hak ve hürriyetler olup ayrıca insan haklarına hukuksal güç kazandırma gayretlerinin ilk sonuçlarıdır (Gökpınar, 2015: 44). Devlete bu haklar, “karışmama”, “gölge etmeme” ödevi yüklerler (Kapani, 1976: 6). “Konut dokunulmazlığı, kişi güvenliği, din hürriyeti, düşünce hürriyeti, mülkiyet hakkı negatif statü hakkı niteliğindedir” (Gözler, 2007: 123).

Siyasi iktidar karşısında bu statüde yer alan hakların korunması ve ayrıca devlet müdahalesine karşı da bu hakların garanti altına alınması gerekmektedir (Kalabalık, 2009: 48). Bu durumdaki hakları devletin ve bireylerin ihlal etmekten uzak durmaktan başka herhangi bir mükellefiyeti bulunmamaktadır. Bu haklar bireye güvenceli bir alan yaratarak kendini devlete karşı savunma imkânı vermektedir (Gökpınar, 2015: 44). Devlete ve topluma karşı bireyi muhafaza ettiğinden dolayı bu haklara “koruyucu haklar” veya “hürriyet hakları” da denmektedir (Kapani, 1976: 6; Gözler, 2007: 123).

1.3.1.2. Pozitif Statü Hakları (İsteme Hakları)

Bireylerden devlete yönelik olumlu bir davranış, bir yardım, bir görev talep etme imkânı tanıyan haklara pozitif statü hakları denir (Kapani, 1976: 6). “Çalışma hakkı, konut hakkı, eğitim-öğrenim hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı pozitif statü haklarındandır” (Kapani, 1976: 6; Gözler, 2007: 123-124). Bu gruba giren hakların “pozitif” olarak nitelendirilmesinin sebebi, hayata geçirilmelerinin devletin durağan şekilde kalmasına değil tersine büyük ölçüde müspet bir edimde bulunmasından ileri gelmektedir (Bulut, 2009: 36).

Bu grup da yer alan haklar sanayi toplumunun doğuşu ile beraber anayasalarda yer almaya başlamıştır (Doğan, 2015: 55). Bu gruba giren hakları devlet yalnızca tanımak ile kalmamalı, bu hakların gerçekleştirilmesini de temin etmelidir (Giritli, 2002: 89). Bu

hakların temin edilebilmesi için başta sosyal kamu hizmetleri ve sosyal politikalar aracılığıyla devletin bireyler ile etkili bir biçimde ilgilenerek onları birtakım olanaklar ile teçhiz edecek çalışmalarda yer alması gerekmektedir (Gökpınar, 2015: 44). Değişik bir anlatımla, bu grupta yer alan haklar devleti ve kurumlarını belli bir şekilde davranma mükellefiyeti altına sokan hak ve yetkileri anlatmak için kullanılmaktadır (Bulut, 2009: 35).

Bireylere devletten kendilerine yönelik bir şey talep etme hakkı sağladığı için bu haklara “isteme hakları” ile sosyal devlet mantalitesinin sonuçlarından varlık kazandığından “sosyal haklar” da denmektedir (Kapani, 1976: 6; Gözler, 2007: 123).

1.3.1.3. Aktif Statü Hakları (Katılma Hakları)

Aktif statü hakları, yurttaşların devlet idaresine katılmasını ve siyasal gücün kullanılmasını sağlayan haklardır. “Seçme ve seçilme hakkı, vatandaşlık hakkı, dilekçe hakkı, siyasi parti kurma hakkı, siyasi faaliyette bulunma hakkı, vergi ödevi, kamu hizmetine girme hakkı aktif statü haklarındandır” (Kapani, 1976: 6; Gözler, 2007: 124; Tezcan vd., 2016: 61). Toplum yönetimini belirlemeye dönük olan bu haklar tarihsel açıdan anayasalı rejimlerde ortaya çıkmıştır (Doğan, 2015: 55).

Bu haklar demokratik sistemin esasını meydana getirdiği için büyük oranda vatandaşlık esasına bağlı kılınmış ve bu sınırlar içerisinde yalnızca yurttaşlara verilmiştir (Bulut, 2009: 35). Vatandaşlar aktif statü hakları ile hem siyasal iktidarın meydana gelmesini sağlamakta hem de bu iktidarın kullanımında yer alarak, devlet karşısında etkin bir duruma sahip olmaktadır. Aktif statü hakları bireyin hürriyetini devlet eliyle lakin devlet uğruna kullandığı bir pozisyonudur (Gökpınar, 2015: 49). Bu haklara bu nedenlerle

“katılma hakları” ya da “siyasi haklar” da denmektedir (Kapani, 1976: 6; Gözler, 2007: 124).

1.3.2. İnsan Haklarının Zaman Bakımından Sınıflandırılması

Kapsam ve içerik olarak insan haklarının dinamik bir şekilde gelişmesi karşısında klasik sınıflandırma kifayetsiz kalmıştır. Bunun üzerine henüz anayasalarda tam manasıyla bulunmasa da insan hakları ile ilgili yeni birtakım sınıflandırmalar yapılmıştır (Atar, 2005: 111). Bunlardan bir tanesi de Karel Vasak tarafından yapılan ve klasikleşmiş olan insan haklarının “kuşaklara” göre ayrılmasıdır. Kuşaklara göre yapılan sınıflandırmada insan hakları, “birinci kuşak haklar”, “ikinci kuşak haklar” ve “üçüncü kuşak haklar” biçiminde üç gruba ayrılmaktadır (Şahin, 2010: 717; Gözler, 2017:156).

İlk kez bu ayırım 1979 yılında Çek kökenli Fransız hukukçu Karel Vasak tarafından hakların tarihsel olarak meydana çıkışları, tarihsel gelişimleri hesaba katılarak önerilmiştir (Gökpınar, 2015: 50; Gözler, 2017: 156). Öğretilerde insan haklarının kuşaklara göre ayrılması ayrıca, evrim sürecine göre sınıflandırma olarak da adlandırılmaktadır. Hak ve hürriyetlerin tarihsel süreç içerisinde aktif bir yapıyı elinde bulundurması, insan haklarının evrimci özelliğini ortaya koymaktadır (Gökpınar, 2015: 51). Bu sınıflandırma ile insan haklarının bir bakıma tarihsel süreci ön plana çıkarılmaktadır (Turhan, 2013: 359).

Vasak, bu ayrımı yaparken 1789 Fransız Devrimi’nin “*Özgürlük, Eşitlik ve Dayanışma*” biçiminde özetlenen ilkelerinden esinlenmiştir (Aybay, 2015: 63). Devletin bireyleri özgür bırakması gereken alanlardaki “birinci kuşak haklar (bireysel ve siyasi haklar)” özgürlük, devletin ekonomik ve sosyal yaşama olumlu müdahaleleriyle sağlanacak olan “ikinci kuşak haklar (ekonomik ve sosyal haklar)” eşitlik, bireyler ve uluslararası dayanışma duygusunun gelişmesine ve uygulama alanına geçirilmesine

bağlı olan “üçüncü kuşak haklar (dayanışma veya halkların hakları)” ise dayanışma veya kardeşlik prensiplerinin siyasal ve hukuki dallarıdır (Aybay, 2015: 63; Turhan, 2013: 359).

1.3.2.1. Birinci Kuşak Haklar: Bireysel ve Siyasal Haklar

Birinci kuşak haklar, insanın tarihsel olarak gelişimi içerisinde ilk meydana gelen haklardır (Tezcan vd., 2016: 61-62). Klasik ya da geleneksel haklar veya bireysel hak ve özgürlükler olarak adlandırılan bu haklar, büyük oranda soylular ile burjuvazi sınıfı arasındaki sınıf çatışmasıyla oluşmuştur (Gökpinar, 2015: 52). 17 ve 18. yüzyılda yaşanan Amerikan ve Fransız Devrimleri sonucunda ortaya çıkmıştır (Kalabalık, 2009: 52).

1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile 1789 Fransız Devrimi sonucunda meydana gelen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi gibi hukuk belgeleriyle tanınmaya başlayan haklardır. Yaşam hakkı, kişi güvenliği, mülkiyet hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, konut dokunulmazlığı gibi temel hak ve özgürlükler birinci kuşak hakların kapsamındadır (Aybay, 2015: 64).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 2-21. maddelerinde düzenlenen haklar birinci kuşak hakları oluşturmaktadır (Tezcan vd., 2016: 61-62). Bu hakların içinde ağırlıklı olarak negatif özgürlükler yer almakla birlikte kişi güvenliği hakkı, kamu hizmetine girme hakkı, seçim hakkı gibi pozitif özgürlüklerde yer almaktadır (Kalabalık, 2009: 52).

1.3.2.2. İkinci Kuşak Haklar: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Haklar

İnsan haklarını öncelikli bir alan olarak öne çıkaran birinci kuşak haklar, devleti hukukun etkisi altına alarak siyasal iktidarın gücünü bir yere kadar durdurmada başarılı olmuştur (Bulut, 2009: 29). Fakat 18. yüzyılın son zamanlarına doğru özellikle İngiltere’de

başlayıp oradan Kıta Avrupası'na 19. yüzyılda sıçrayarak ortaya çıkan sanayi devrimi sonucunda toplum yapısında dönüşüm olmuştur (Kalabalık, 2009: 52). Burjuva sınıfını nasıl ki ticaret devrimi ortaya çıkarmışsa, işçi sınıfını da ortaya çıkaran sanayi devrimi olmuştur (Bulut, 2009: 29).

Sanayi devrimi ile birlikte meta üretiminin yaygınlaşması beraberinde emeğinde metalaşmasını getirmiş, bu da işçi sınıfı için sosyal bir risk ortaya çıkarmış ve bu riske karşı korunmak amacıyla da yeni birtakım hakların mevcudiyetine gereksinim duyulmuştur. İhtiyaç duyulan bu haklar sonucunda işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki çatışmaya dayanan ikinci kuşak haklar ortaya çıkmıştır (Gökpınar, 2015: 55-56).

İkinci kuşak haklar, çalışma hakkı, dinlenme hakkı, konut hakkı, sendika özgürlüğü, grev hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı, toplu sözleşme hakkı, eğitim hakkı, bilim ve sanatı öğrenme hakkı gibi sosyal, ekonomik ve kültürel hakları içermektedir (Aybay, 2015: 66). İkinci kuşak hakların anayasa metinlerine girerek pozitif hukuk tarafından tanınmasına Birinci Dünya Savaşı sonrasında rastlanır. İlk örnekler olarak 1917 Meksika Birleşik Devletleri Anayasası, 1919 Alman Cumhuriyeti (Weimar) Anayasası, 1920 Estonya, 1921 Yugoslavya anayasaları sayılabilir (Kapani, 1976: 54-56).

1.3.2.3. Üçüncü Kuşak Haklar

Üçüncü kuşak hakları, II. Dünya Savaşı sonrası dünya da meydana gelen bilimsel ve teknik ilerlemeler ile birlikte, sosyal ve milletlerarası istikrarsızlık ve çatışmalar, savaş ile barış arasındaki ikilemler, uluslararası çıkar-sömürü düzeni gibi yeni birtakım sorunlar ortaya çıkarmıştır (Tezcan vd., 2016: 61-62; Gökpınar, 2015: 63). Çevreye büyük zararlar veren sınırı belirsiz ve denetlenmeyen endüstriyel büyüme, nükleer teknoloji ve az gelişmiş devletlerin karşılaştıkları önemli sorunlar, bunları oluşturmaktadır (Kalabalık, 2009: 55).

Üçüncü kuşak haklar, gelişme hakkı, çevre hakkı, doğal zenginliklere ulaşma hakkı, barışçıl bir çevrede yaşama hakkı, temiz suya ulaşma, yiyecek yardımı alma, barış hakkı, bilgi edinme hakkı, iletişim hakkı, silahsızlandırılmış bir dünyada yaşama hakkı, halkların kendi durumlarını serbestçe belirleme hakkı (self determinasyon hakkı), iletişim hakkı gibi haklardan oluşmaktadır (Doğan, 2015: 57; Gözler, 2017: 158; Kalabalık, 2009: 55).

Değişik özellikleri dikkate alınarak nitelikleri ortaya konan üçüncü kuşak haklar, “grup hakları (kolektif haklar)”, “dayanışma hakları”, “azınlık hakları”, “halkların hakları” gibi adlarla da tanımlanmaktadır (Doğan, 2015: 57; Kalabalık, 2009: 55; Turhan, 2013: 369).

1.3.2.4. Dördüncü Kuşak Haklar

Son zamanlarda “dördüncü kuşak insan hakları”ndan da bahsedilmektedir. Günümüzde bilim ve teknolojinin ulaştığı düzey ile birlikte özellikle bilişim, biyo-teknoloji ve genetik mühendisliği gibi alanlardaki gelişmeler insan onurunu bazı açılardan tehdit eder hale gelmiştir (Gözler, 2017: 161; Tezcan vd., 2016: 62; Doğan, 2015: 58).

Bilişim teknolojisi alanındaki son yıllarda yaşanan büyük gelişmeler, “bireylerin kimliklerini belirlemeye elverişli her türlü bilgi” olarak tanımlanabilecek *kişisel verileri* elde etme, saklama ve istenildiğinde bunlara anında ulaşma imkanını ortaya çıkarmıştır (Korkmaz, 2016: 82). Kişisel Verilerin Korunması Kanunu tasarısında “kişinin kimlik, iletişim, sağlık ve mali bilgileri ile özel hayatına, dini inancına ve siyasi görüşüne ilişkin bilgiler” olarak nitelendirilen *kişisel verilere* kamusal makamlar tarafından erişilebildiği gibi kimi durumlarda kısmen veya tamamen özel kişilerde erişebilmektedir (tbmm.gov.tr- Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Tasarısı). Bu bilgilere yetkisi olmayan kişiler tarafından sahip olunması, kullanılması ve reklam edilmesi birinci kuşak haklar arasında

bulunan “özel hayatın gizliliği hakkı”nın ihlal edilmesidir. Öz saygı sahibi insanların kişiliğini geliştirebileceği bir alan olan özel hayatı ve gizliliğini, hukuk devleti olmanın bir şartı olarak devletin tanımak ve korumakla yükümlülüğü bulunmaktadır (Çelik, 2017: 392).

Teknolojinin bir başka gelişme sağladığı ve insan onuru için önem arz ettiği alan biyo-teknoloji ve genetik bilimidir. İnsanın klonlanması (kopyalanması), istenilen özelliklere sahip insan ya da insan organının üretilmesi gibi gelişmeler doğrudan doğruya insan haklarının öznesini oluşturan insan denen varlığının anlamı ve korunmasıyla ilgili etik ve hukuki sorunları doğurmuştur (Gül, 2012: 161). İnsanın, insan aracılığıyla, klonlama yöntemiyle insan yapımı bir şey olarak kendisini çoğaltması, insanın dünyadaki tinsel duruşunun esasları büyük zarara uğrayacaktır. İkinci bir insanın klonlanarak üretilmesi beraberinde insanın araçsallaştırılması sorununu da ortaya çıkaracaktır. Klonlama ürünü insanın araç haline dönüşmesi de insan onurunu mutlak olarak zedeleyecektir (Yerdelen, 2014: 648-650).

Bilim ve teknoloji alanındaki yaşanan bu gelişmeler karşısında insanı gerçek manada insan yapan ve onu öteki canlılardan farklı bir konuma getiren insan onurunun özel bir şekilde korunması gerekmektedir (Gözler, 2017: 163; Arslan, 2015: 157). Buradan hareketle kişisel verilerin korunması ve bilimin kötüye kullanılmaması kapsamında insanın klonlanmaması, insanlık onurunun korunması dördüncü kuşak haklar olarak ortaya çıkmıştır (Turhan, 2013: 369; Gözler, 2017: 161-163).

1.4. İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi

İnsan hakları insanlık tarihinin son birkaç yüzyılında gelişmiş ve kapsamlı, evrensel bir hal almıştır. Özellikle İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa’da yaşanan

deneyimler, insan haklarının yüzyıllar süren mücadeleler ve ödenen bedellerle günümüze kadar ulaşan, insanlığa bırakılmış en önemli miraslardan birisi olduğunu göstermektedir (Akal vd., 2003: 5). Bu başlık altında geçmişten günümüze değin dünya da insan hakları ile ilgili yaşanan önemli mücadeleler ve bu mücadeleler sonucunda ortaya çıkan kazanımlardan bahsedilecektir.

1.4.1. Büyük Hürriyet Fermanı: Magna Carta Libertatum

İngiltere’de siyasi birlik Norman istilasından sonra 11. yüzyılda sağlanabilmiştir. Söz konusu siyasi birlik feodal düzenin özelliklerini göstermekle beraber Avrupa’daki klasik feodal düzenden farklı olarak içerisinde egemenliğin parçalanmışlığını ve feodal düzenin daha yumuşak bir şeklini barındırmaktadır (Doğan ve Demirdal, 2015: 79-80). Siyasal yapı feodal nitelikte olmasına rağmen, daha çok mutlak monarşi hâkimiyeti söz konusuydu (Özdağ, 1996: 45).

12. yüzyılda otoriteyi büyük ölçüde elinde bulunduran İngiltere Kralı Yurtsuz John ile feodal beyler arasında, kralın artan kamu giderlerini karşılamak üzere vergileri arttırmak istemesinden dolayı feodal beylerin isyanı patlak vermiştir. Söz konusu olaydan sonra asli amacı kral ile feodal beylerin karşılıklı görev ve yetkilerini düzenlemek olan Magna Carta (Büyük Şart) ortaya çıkmıştır (Özdağ, 1996: 45; Wiseman, 1966: 465).

Magna Carta Libertatum adıyla bilinen ve 1215 yılında Kral Yurtsuz John ile büyük toprak sahipleri olan feodal beyler arasında imzalanan ve 63 maddeden meydana gelen bir anlaşma niteliği taşıyan Büyük Şart, insan haklarının tarihsel gelişiminde önemli bir yere sahiptir (Aybay, 2015: 29-30; Akşin, 1994: 119).

Magna Carta'nın özellikle insan hakları ile ilgili olarak getirdiği yenilikleri şu şekilde sıralayabiliriz (Doğan ve Demirdal, 2015: 81-82; İlal, 1968: 216-232; Akşin, 1994: 119-121; Aktan ve Vural, 2004: 39-42; istanbulbarosu.org.tr, 2019):

- Madde 9: “*Ne biz ne de memurlarımız, borçlunun taşınabilir malları borcunu ödemeğe yeterli olduğu sürece topraklarına veya rantına el koymayacağız.*” Bu madde ile kral ve kral adına işlem ve eylemlerde bulunan görevlilerin kimsenin toprağına el koyamayacağı düzenlenerek *mülkiyet hakkı* tanınmıştır.
- Madde 12: “*... krallığımızda genel oylama olmadan hiçbir vergi veya yardım toplanamayacaktır.*” Hükümü ile kral tarafından bireylere olağanüstü durumlarda dahil olmak üzere keyfi olarak mali yükümlülükler yüklenemeyeceğı düzenlenmiştir.
- Madde 14: “*... bir yardım veya vergi kararlaştırırken gerekli genel oylamayı alabilmek için Kilise ileri gelenlerine, kontlara ve büyük baronlara tek tek en az 40 gün öncesinden toplantı gün, yer ve amacını belirten mektuplar yazılacaktır. Çözüm, gelenlerin tavsiyeleri uyarınca olacaktır.*” 12'inci madde de belirtildiğı ve ayrıca bu madde de açıkça ortaya konulduğu şekliyle kral yeni vergiler koymadan önce ruhbanlardan ve baronlardan meydana gelen bir komisyonun onayını almak zorundadır.
- Madde 16: “*Hiç kimse şövalyelik ücretinin ya da diğer toprak borcunun gerektirdiğinden daha fazla bir hizmete zorlanamayacaktır.*” Bu madde ile *angarya yasağı* dile getirilmiştir.
- Madde 20: “*Hür bir insan küçük bir suç için ancak bu suça uygun bir para cezasına çarptırılabilir, ağır bir suçun cezası da suça uygun olacak,*

kişinin yaşamasına engel olacak kadar ağır olmayacaktır.” Burada cezaların işlenen suç ile orantılı olması gerektiği düzenlenmiştir.

- Madde 39: *“Kendi zümresinden olanlar ya da ülkenin ilgili yasalarına uygun olarak verilen bir karar olmadıkça hiçbir özgür kişi tutuklanamaz, hapse atılamaz, mal ve mülkü elinden alınamaz, sürgüne yollanamaz ya da herhangi bir biçimde kötü muameleye maruz bırakılamaz.”* Bu madde de kişi özgürlüğünü korumak için hakim tarafından verilmiş bir karar olmadıkça kişilerin tutuklanamayacağı, hapsedilemeyecekleri, mallarına el konulamayacağı, sürgüne gönderilemeyeceği ve hiçbir şekilde zarara sokulamayacakları hüküm altına alınmıştır. Bu madde özü bakımından özellikle habeas corpus ve “duo process of law-kanunlara uygunluk” prensiplerinin genellikle başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.
- Madde 40: *“Kimseye hakkı ya da adaleti satmayacağız, menetmeyeceğiz ya da geciktirmeyeceğiz.”* Maddesi fermanın en önemli ülkülerinden birisi olarak “hukukun üstünlüğü” ilkesini yasal güvenceye bağlamaktadır.
- Madde 61: *“... yukarıda sayılan maddeleri onayladıktan sonra, şimdi de kapsamlı ve sürekli bir istikrardan yararlansınlar diye aşağıdaki güvenceyi veriyoruz. Krallığımızın sınırları içerisinde bulunan baronlar kendi aralarından diledikleri 25 kişiyi seçecekler ve bu 25 kişi tüm güçleriyle, halihazırdaki bu fermanla kendilerine bağışladığımız ve teyit ettiğimiz barışı ve özgürlükleri uygulayacaklar, bunlara uyacaklar ve karşı tarafın da uymasını sağlayacaklardır. ...Bu hatayı, biz ya da yurtdışında isek başyargıcımız düzeltmezse, dört baron olayı geri kalan 21 baronun önüne götürecek ve bütün ülkeyi de arkalarına alarak, kalelerimizin, topraklarımızın ve mülkümüzün*

elimizden alınması yoluyla, olay kendi isteklerine uygun bir biçimde yeniden yoluna girene dek, bize uygun bir biçimde baskı yapacaklar, haciz uygulayacaklar ve ellerinden başka ne geliyorsa onu yapacaklardır.” Buna göre kral ve kral adına işlemlerde bulunan görevlilerin yürüttükleri faaliyetler için denetim yolu öngörülmüştür. Bu bağlamda *Magnum Concilium Regis* tarafından seçilmiş yirmibeş kişilik bir heyet kurulmuştur. Böylece kralın belli bir denetime tabi tutulması ve hukuka uygun davranmaması durumunda maddi müeyyideler düzenlenmiştir. Bu düzenlemeleri içeren bu madde “hukuk devleti” ilkesi ile yakından ilgilidir.

Zamanın diğer fermanları ile kıyasladığında şekil bakımından Magna Carta’nın ayırıcı hiçbir özelliği bulunmamaktadır. Ancak taşıdığı fikirler bakımından Magna Carta’yı diğer fermanlardan ayırarak gerçek değerini ortaya çıkaran iki büyük özelliği vardır. Bunlardan ilki diğer Orta Çağ fermanlarında olduğu gibi belirli toplum sınıflarının (soylular, din adamları, burjuvalar gibi) değil “krallığın bütün hür kişilerinin” hak ve hürriyetlerini hukuken kabul etmesidir. İkinci önemli özellik ise fermanda yer alan hak ve hürriyetler ile kralın da bağlı bulunduğunu doğrulamasıdır. Böylece Magna Carta “hukukun üstünlüğü” fikrinin yerleşmesini sağlayarak İngiltere ve bütün dünyada “hukuk devleti” düşüncesinin önderi olmuştur (İlal, 1968: 210-211).

1.4.2. 18. Yüzyılın Amerikan Belgeleri

18. yüzyıl Amerikan belgeleri içerisinde; Virginia Haklar Bildirgesi ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi çalışmanın bundan sonraki kısmında irdelenmektedir.

1.4.2.1. Virginia Haklar Bildirgesi

İngiltere'ye karşı isyan başlatan vergi mükellefleri tarafından anavatan İngiltere'ye karşı yayınlanan 12 Haziran 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirgesi bir manifesto niteliğindedir. Hükümleri incelendiğinde Bildirgenin liberal özgürlükleri kabullenen bir anlayışı temel aldığı görülmektedir (Hazar ve Çamurcuoğlu, 2015: 95).

Hak ve hürriyetleri bir liste halinde teker teker sayan ve onları üstün hukuk kuralları olarak açıklayan, 12 Haziran 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirgesi haklar beyannamesi niteliğindeki ilk belgedir (Kapani, 1976: 44). Bildirgenin maddeleri incelendiğinde haklar beyannamesi niteliğindeki ilk belge olma özelliğini taşıdığını görebiliriz (Aktan ve Vural, 2004: 82-85; Hazar ve Çamurcuoğlu, 2015: 96; Gürkaynak ve İren, 2016: 33; Özdağ, 1996: 62-63; Akal vd., 2003: 43-44):

- Madde 1: *“Tüm insanlar doğuştan eşit derecede özgür ve bağımsızdırlar. Doğar doğmaz edindikleri belli bazı hakları vardır; siyasal bir topluluk kurdukları zaman, hiçbir antlaşmayla gelecek nesilleri bu haklardan yoksun bırakamaz, onları bu haklardan vazgeçmeleri için zorlayamazlar; yaşama ve özgürlük haklarıyla, mülk edinme ve sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve kazanma olanağı da bunların arasındadır.”* Burada insanların doğuştan bazı haklara sahip oldukları ve bu haklardan yoksun bırakılamayacakları kabul edilmiştir. Ayrıca madde irdelendiğinde doğal hukuk anlayışından fazlaca etkilenildiği görülmektedir.
- Madde 2: *“Tüm güç halkta toplanır ve halktan gelir; yetkili kişiler halkın vekilleridirler; halk için çalışırlar; halka karşı her zaman sorumludurlar.”* Burada devleti meydana getiren halkın devlet üzerinde hak ve yetkilere sahip

olduğu, bu hak ve yetkilerini de temsilcileri aracılığı ile kullandığı belirtilmektedir.

- Madde 3: “Yönetim; halkın, ulusun ya da kamuoyunun ortak yararı, savunması ve güvenliği için kurulmuştur, bu amaçla kurulmalıdır; çeşitli yönetimler ve yönetim biçimleri içinde en iyisi, en fazla mutluluğu ve güvenliği sağlayabilen ve iktidarın kötüye kullanılması tehlikesine karşı en etkin önlemleri alabilen yönetimdir; herhangi bir yönetim bu göreve layık olmadığını gösterir ya da bu görevi hiçe sayarsa, toplumun çoğunluğunun, kamu yararına en uygun gördükleri bir biçimde, bu yönetimde ıslahata gitmek, yapısını değiştirmek ya da yönetimi ilga etmek hakkı doğar; bu hak vazgeçilmez, devredilemez ve iptal edilemez bir haktır.” Burada yönetimin amacının halkın mutluluğunu ve ortak yararını gerçekleştirmek olduğu bu ilkeyi çiğneyen yönetimlerin halk tarafından düzeltilebileceği, yapısının değiştirilebileceği veya ortadan kaldırılabilceğini, bunları yapmanın da halkın vazgeçilmez, devredilmez ve iptal edilemez hakkı olduğu belirtilmektedir.
- Madde 5: “Devletin yasama ve yürütme güçleri, yargılama gücünden ayrı ve bağımsız olmalıdır.” Burada yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin birbirlerinden ayrı ve bağımsız olmalarını öngören kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir.
- Madde 6: “Meclislerde halkın temsilcisi olarak çalışılacak kişilerin seçimi serbesttir. ...herkesin oy hakkı vardır...kamu yararı için, kendinin ya da seçtiği temsilcilerin rızası olmadan, kimse ne vergi ödemeye zorlanabilir ne de mülkü elinden alınabilir...” Bu madde de serbest seçim ilkesi, yasamanın onayı

olmadan vergi konulamayacağı, kişinin rızası olmadan mülküne el konulamayacağı dile getirilmiştir.

- Ayrıca 7. madde de halkın onayının alınmaksızın yürütmenin bir tasarrufta bulunması halkın haklarına bir tecavüz olarak nitelenmekte; 8. ve 9. madde de adil yargılanma hakkı; 10. madde de kişi dokunulmazlığı; 12. madde de basın özgürlüğü güvence altına alınmakta; 13. madde de askeri otoritenin sivil otoriteye bağlı olması gerektiğinin altı çizilmektedir.

Temel hakların modern anlamda toplu olarak ve anayasa gücünde pozitif hukuka aktarılması ilk olarak bu Bildirge ile olmuştur (Gören, 2007: 42; Tezcan vd., 2016: 35). Ancak Virginia Haklar Bildirisi kendinden çok kısa süre sonra yayınlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirisinin gölgesinde kalmıştır (Özdağ, 1996: 63).

1.4.2.2. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi

Ekonomik koşullar ve yönetimde yeterince söz hakkına sahip olamama nedeniyle 13 Amerikan kolonisinin anavatan İngiltere’den kopmasına dönük verilen bağımsızlık savaşı sonucunda Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ortaya çıkmıştır (Hazar ve Çamurcuoğlu, 2015: 96). 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisi, ulusların özgür yaşama ve kendi kaderlerini belirleme haklarını ilan etmekle kalmayarak, temel hak ve özgürlükleri tanıyıp güvenceye bağlayan ilk yazılı anayasanın kaynağı olmuştur (Sencer, 1987: 85).

Bağımsızlık Bildirgesi, genel bir ifade ile sadece kişi hak ve hürriyetlerinin ilkesini ilan etmekle yetinmiştir. Bildirge kişi hak ve hürriyetlerini bir liste halinde ayrı ayrı sayan ve onları üstün hukuk kuralları olarak açıklayan bir Haklar Beyannamesi niteliği taşımamaktadır (Kapani, 1976: 44).

Thomas Jefferson tarafından kaleme alınan Bağımsızlık Bildirgesinde, doğuştan bütün insanların eşit oldukları ve bütün insanlara “Yaradan’ca verilmiş devredilemeyen ve vazgeçilemeyen hakları” olduğu bunların başında da yaşama, özgürlük ve mutluluğu arama haklarının geldiği ilan ediliyordu. Siyasal yönetimlerin varoluş amaçlarının hak ve özgürlükleri korumak olduğu vurgulanmaktaydı. Devletin kuruluş amacı bu hakları korumaktı. Şayet bir yönetim bu haklara karşı herhangi bir olumsuz tutum gösterirse, halk o yönetimi değiştirebilir veya ortadan kaldırabilir. 1789 Fransız İnsan Hakları Bildirgesi için ilham kaynağı olacak olan Bağımsızlık Bildirgesi birey özgürlüklerini temel almaktaydı (Akbaý, 2007: 446; Sencer, 1987: 98; Hazar ve Çamurcuoğlu, 2015: 9; Aybay, 2015: 31; Özdağ, 1996: 64).

İngiliz belgelerinde güncel sorunların ve mevcut toplumsal buhranların somut çözümüne dönük bir anlayış göze çarparken, buna karşılık Amerikan belgelerinde evrensellik ön plandadır (Hazar ve Çamurcuoğlu, 2015: 95).

Sonuç olarak insanların doğuştan birtakım doğal haklara sahip oldukları ve bunlarında devletten önce mevcut olduğu Amerikan Haklar Bildirileri ile ortaya çıkmıştır. Bu haklar ile devlet iktidarının sınırlanması gerektiği yolundaki düşünceler, hukuki formüller ile öğreti alanından uygulama alanına geçmişlerdir (Kapani, 1976: 45).

1.4.3. Fransız Devrimi ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi

Fransa için çok masraflı olan Yedi Yıl Savaşlarının galibi İngiltere olmuş ve Fransa Kanada’yı kaybetmiştir. Bunun sonucunda 1763 yılında İngiltere ile Fransa arasında Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır. Böylece sömürgelerinin denetimini Fransa, İngiltere’ye devretmiştir. Bu savaşın ardından 1775-1783 yılları arasında Amerika İngiltere’ye karşı bağımsızlık savaşı vermiştir. Fransa ise verilen bu bağımsızlık savaşına 1778-1783

yıllarında destek vermiştir. Yedi Yıl Savaşları ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na verilen destek ile önemli sömürgelerin kaybı, Fransız maliyesini iflas noktasına getirmiştir (Alganer ve Çağlar, 2016: 101; Koç, 2011: 45).

Büyük bir borç yükü altına giren Fransız maliyesinin sorunlarını çözmek için Kral danışma organı niteliğindeki ve 1614'ten beri toplanamayan Etats Generaux'u (Genel Meclis) yeni vergi alabilmek amacıyla toplantıya çağırmak zorunda kalmıştır (Koç, 2011: 45). Fransız toplumu devrim öncesi üç sınıftan oluşmaktaydı. Bunlar; soylular sınıfı, din adamları sınıfı ve üçüncü sınıftır. Üçüncü sınıf söylenince akla yalnız bir sınıf gelmemekteydi. Bir tarafta büyük burjuvaziye oluşturan büyük çiftçi, büyük banker ve büyük tüccarlar, diğer tarafta küçük burjuvaziye meydana getiren serbest meslek sahipleri, zanaatkarlar, sanatçılar ve yazarlardan oluşan grup ile bunların yanında yoksul köylüler, işçi sınıfı ve işsizler yer alıyordu. Devrim arifesinde Fransa nüfusunun yaklaşık 470.000'i din adamları ve soylulardan oluşurken, 24 milyonu üçüncü sınıftan meydana gelmekteydi (Özdağ, 1996: 65-68; Akal vd., 2003: 47).

Aristokrasi, Etats Generaux'un 1614'de olduğu gibi oluşmasını isteyerek, aristokrasi ve din adamlarının sayısal üstünlük sağlamasını istiyordu. Burjuvazi ise halk temsilcilerinin sayısının iki katına çıkarılarak aristokratlar ve kilise mensuplarının sayısının toplamına ulaşmasını istiyordu. Sonuç olarak halk temsilcilerinin sayısının iki kat artırılmasına karar verilmiştir (Özdağ, 1996: 73).

Yeni oluşan mecliste çoğunluk Kralın vergi talebini kabul etmemiştir. Kral bunun üzerine meclisi dağıtmak maksadıyla Paris şehrine askeri birlikleri sevk etmiştir. Halk bu yaşananlardan sonra isyan ederek 14 Temmuz 1789'da zulüm ve despotluğun sembolü olan, siyasal hükümlülerin hapsedildiği Bastille Hapishanesini basarak hapishaneyi ele geçirmiştir. Tüm bu olaylar ile birlikte bugün de insan topluluklarının büyük bir tutku ile

sarıldığı kavramlar olan “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” sloganıyla Fransız Devrimi patlak vermiştir (Akal vd., 2003: 49; Öndül, 1989: 688).

1789 Devriminin ortaya çıkmasına toplumsal tabakalar arasındaki sert ayrım ve zaman içinde yaşanan olaylar zemin hazırlamıştır. Soyluların uygulanacak olan vergi politikası karşısında mali durumlarının zayıflayacak olmasından dolayı mutlak monarşiye baş kaldırmaları, devrimin çıkış noktasını oluşturmaktadır (Doğan ve Çamurcuoğlu, 2015: 103; Alganer ve Çetin, 2007: 296).

Devrimin ardından yayımlanan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi sorgulamaya bile gerek duymaksızın insanın sadece insan olarak doğmakla doğal haklara sahip olduğunu ilan ederek modern doğal hukuk kuramının temel savını benimsemiş görünmektedir (Doğan ve Çamurcuoğlu, 2015: 103; Ağaoğulları, 1989: 198).

Ulusal Kurucu Meclis tarafından 26 Ağustos 1789 tarihinde İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi kabul edilmiştir. Bildirge giriş ve 17 maddeden oluşmaktadır (Özdağ, 1996: 7; Doğan ve Çamurcuoğlu, 2015: 104). Haklar bildirgelerinden bahsedilirken akla en önce geleni ve hiç kuşkusuz bunlar arasında en ünlüsü İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’dir (Kapani, 1976: 45).

Bildirgenin maddelerini incelediğimizde neden bu kadar ünlü ve toplulukları etkileyen bir belge olduğunu görebiliriz (Aktan ve Vural, 2004: 93-9; Hazar ve Çamurcuoğlu, 2015: 103-108; Özdağ, 1996: 77-79; Civelek, 1989: 1-9; Göze, 1995: 534-535; Akal vd., 2003: 49-51; Akgül, 2010: 83; Aybay, 2015: 33-38):

- Başlangıç Kısmı: “*Ulusal Meclis halinde toplanan Fransız halkı temsilcileri, toplumların uğradıkları felaketlerin ve yönetimlerin bozulmasının yegâne nedeninin; insan haklarının bilinmemesi, unutulmuş olması ya da hor görülüp kâle alınmamasına bağlı olduğu görüşünden hareketle; insanın doğal,*

devredilemez ve kutsal haklarının resmi bir bildiri içinde açıklamaya karar vermişlerdir.” Bildirinin başlangıç kısmında insanın doğal, devredilmez kutsal haklarının olduğunun belirtilmesi bildirinin doğal haklar kuramını içerecek şekilde yazıldığını göstermektedir.

- Madde 1: *“İnsanlar, haklar yönünden özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar. Sosyal farklılıklar ancak ortak yarara dayanabilir.”* Bu madde de 18. yüzyıl filozofları ve J.J. Rousseau tarafından, demokrasinin temel fikri olarak ifade edilen eşitlik ilkesine değinilmiş ve doğuştan gelen hukuki eşitsizliklerin kaldırıldığı ifade edilmiştir.
- Madde 2: *“Her siyasal toplumun amacı, insanın doğal ve zamanaşımı ile kaybedilmeyen haklarını korumaktır. Bu haklar; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir.”* Bu maddeye göre tüm siyasi toplulukların gayesi, insanın olağan ve zamanaşımı ile yok olmayan haklarının muhafaza edilmesidir. Burada birey topluma bağlı kılınmamış aksine toplum bireyin mutluluk ve özgürlüğüne bağlı kılınmıştır.
- Madde 3: *“Egemenliğin özü esas olarak ulustadır. Hiçbir kuruluş, hiçbir kimse açıkça ulustan kaynaklanmayan bir iktidarı kullanamaz.”* Bu madde egemenliğin ulusa ait olduğunu ve kral dahil hiç kimsenin ulusun iradesinden meydana gelmeyen bir iktidarı kullanamayacağını ifade etmektedir.
- Madde 4: *“Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Böylece her insanın doğal haklarının kullanımı, toplumun diğer üyelerinin aynı haklardan yararlanmalarını sağlayan sınırlarla belirlidir. Bu sınırlar ise ancak yasa ile belirlenebilir.”* Bu madde de genel iradenin ifadesi olan yasanın hak ve özgürlüklerin güvencesi olduğu belirtilmiştir.

- Madde 5: “Yasa ancak toplum için zararlı fiilleri yasaklayabilir. Yasanın yasaklamadığı bir şey engellenemez ve hiç kimse yasanın emretmediği bir şeyi yapmaya zorlanamaz.” Bu madde de topluma zarar verebilecek eylemlerin yalnızca kanunla yasaklanabileceği açıklanmıştır. Bu hedeflere kanun koyucu karşıt olacak şeyler yaptığı takdirde madde 2 de öngörülen baskıya direnme hakkı ortaya çıkacaktır.
- Madde 6: “Yasa, genel iradenin ifadesidir. Tüm yurttaşların, bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile yasanın yapılmasına katılma hakları vardır. Yasa ister koruyucu ister cezalandırıcı olsun herkes için aynıdır. Tüm yurttaşlar yasa önünde eşit olduklarından, yeteneklerine göre her türlü kamu görevi, rütbe ve mevkiine eşit olarak kabul edilirler, bu konuda yurttaşlar arasında erdem ve yeteneklerinden başka bir ayırım gözetilmez.” Madde de doğrudan veya temsilcileri aracılığıyla tüm yurttaşların kanunların yapılmasına katılma hakkına sahip olduğu söylenmektedir. Çünkü Rousseau’nun anlatımını kullanan bildiriye göre yasa, genel iradenin dışavurumudur.
- Madde 7: “Bir kimse, ancak yasanın belirlediği hallerde ve yasanın öngördüğü şekillere uyularak suçlanabilir, yakalanabilir ve tutuklanabilir. Keyfi emirler verilmesini isteyenler, keyfi emirler verenler, bunları uygulayanlar ya da uygulatanlar cezalandırılır. Ancak yasaya uygun olarak yakalanan, yasaya uymaya çağrılan her yurttaş anında itaat etmelidir, direnirse suçlu olur.” Madde de yasanın gösterdiği durumlar dışında kimsenin suçlanamayacağı veya tutuklanamayacağı ifade edilerek kişi özgürlüğü ve güvenliği koruma altına alınmıştır.

- Madde 8: “*Yasa ancak açık ve zorunlu olarak gerekliliği beliren cezaları koymalıdır ve bir kimse ancak suçun işlenmesinden önce kabul ve ilan edilmiş olan ve usullüne göre uygulanan bir yasa gereğince cezalandırılabilir.*” Bu madde de suçların ve cezaların kanuniliği ile yasaların geriye yürüyemeyeceği belirtilmiştir.
- Madde 9: “*Her insan suçlu olduğuna karar verilinceye kadar masum sayılacağından, tutuklanmasının zorunlu olduğuna karar verildiğinde, yakalanması için zorunlu olmayan her türlü sert davranış yasa tarafından ağır biçimde cezalandırılmalıdır.*” Bu madde de suçlu olduğu kanıtlanıncaya kadar herkesin suçsuz olduğunu dile getiren ve çağdaş ceza hukukunun en temel ilkelerinden biri olan suçsuzluk karinesi öngörülmüştür.
- Madde 10: “*Hiç kimse inançları nedeniyle, bunlar dini nitelikteki inançlar olsa bile, tedirgin edilmemelidir; meğer ki, bu inançların açıklanması, yasayla kurulan kamu düzenini bozmuş olsun.*” Bu madde de kimsenin dinsel nitelikte bile olsa inançlarından dolayı rahatsız edilemeyeceği ifade edilerek inanç özgürlüğü dile getirilmiştir. Şayet inançların açığa vurulması, kamu düzenini bozarsa buna müdahale edilebilecektir.
- Madde 11: “*Düşüncelerin ve inançların serbest iletimi insanın en değerli haklarından. Bu nedenle her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve yayınlatabilir, ancak bu özgürlüğün yasada belirlenen kötüye kullanılması hallerinden sorumlu olur.*” Bu madde de düşünce ve ifade özgürlüğü garanti altına alınmıştır. 10. ve 11. madde ile kanunların kamu düzenini sağlayacağı ifade edilmiştir.

- Madde 12: “İnsan ve yurttaş haklarının güvenliği bir kamu gücünü gerektirir, bu nedenle bu güç herkesin yararı için kurulmuştur, yoksa bu gücün emanet edildiği kişilerin özel çıkarları için değil.” Bu madde de genel iradenin amacının insan ve yurttaş haklarını korumak olduğu belirtilmiştir.
- Madde 13: “Kamu gücünün devamını sağlamak ve idarenin masraflarını karşılamak için herkesin bir vergi vermesi kaçınılmazdır. Vergi tüm yurttaşlar arasından olanakları oranında eşit olarak dağıtılır.”
- Madde 14: “Tüm yurttaşların bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile verginin gerekliliğini belirlemeğe, vergilemeyi serbestçe kabul etmeye, vergi gelirlerinin kullanılmasını gözlemeye ve verginin miktarını, matrahını, tahakkuk biçim ve süresini belirlemeye hakkı vardır.” 13. ve 14. madde de bütün vatandaşların vergi vermede eşit olduğu, vergilerin kanuniliği ilkesi ile vergi ve kamu harcamalarına bütün vatandaşların özgürce rıza gösterecekleri dile getirilmiştir.
- Madde 15: “Toplumun tüm kamu görevlilerinden, görevleriyle ilgili olarak hesap sormak hakkı vardır.” Bu madde de halkın tüm kamu görevlilerinden görevleri ile ilgili olarak her zaman hesap sorabileceği belirtilmiştir.
- Madde 16: “Hakların güven altına alınmadığı kuvvetler ayrılığının yapılmadığı bir toplumda Anayasa yoktur.” Bu madde Montesquieu’nun ortaya koyduğu yasama, yürütme ve yargı olarak tanımlanan kuvvetlerin değişik yollardan göreve gelen ve aralarında “fren ve denge mekanizması” bulunan farklı organlara verilmesi olarak tanımlanan kuvvetler ayrılığı ilkesini getirmiştir. Anayasal devlet için kuvvetler ayrılığının zorunlu bir unsur olduğu belirtilerek bununla bireyin devlet karşısındaki güvenliği koruma altına alınmıştır.

- Madde 17: “*Mülkiyet dokunulmaz ve kutsal bir hak olması nedeniyle, yasa ile belirlenen kamu ihtiyacı açıkça gerekmedikçe ve adil ve peşin bir tazminat ödenmedikçe, kimse bu haktan yoksun bırakılamaz.*” Madde 2’de sayılan insan haklarının ikincisi olan mülkiyet hakkı bu madde de dokunulmaz ve kutsal bir hak olarak yeniden ele alınmıştır.

1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisini haklar bildirgelerinin ilk sırasında yer almamaktadır. Bireylerin hak ve hürriyetlerini duyuran bu türden bildiriler 1776 Amerikan Devrimi zamanında hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. Bu bakımdan Fransız bildirisi orijinal bir belge sayılmamaktadır. Öte yandan içerik bakımından da Amerikan Bill of Rights’larına kıyasla büyük bir yenilik ve değişiklik getirmiş olduğu da iddia edilmemektedir (Kapani, 1976: 46; Ağaoğulları, 1989: 197).

O halde 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinin ünü ve meydana getirdiği bu büyük etki neden ileri gelmektedir? Bu sorunun cevabını bildirinin hak kategorisini belirlerken kullanmış olduğu “insan”, “herkes” ya da “hiç kimse” gibi bu denli soyut ve bütün insanlığı ilgilendiren bir ifade gücü kullanmasında, üslubunun daha açık ve anlaşılır oluşunda aramak gerekir. Ayrıca bildirgenin 18. yüzyılda İngilizceye kıyasla daha çok yaygın bir dil olan Fransızca ile yazılmış oluşunun da yayılma gücünü arttırmış olduğuna kuşku yoktur. Dünya insan haklarını kronolojik bakımdan daha önce ortaya çıkan Amerikan Bildirgelerinden değil, 1789 Fransız Bildirgesinden beslenerek öğrenmiştir. Tüm insanlığı kucakladığı içindir ki, insan haklarından söz edilince de zihnimizde ilk canlanan belge olmaktadır (Kapani, 1976: 46; Akal vd., 2003: 51).

1.4.4. Birleşmiş Milletler Antlaşması ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisi

İnsanlık tarihi boyunca yaşanan en korkunç çatışma olarak nitelenen ve insanlığın o güne dek gördüğü en yıkıcı savaş olan II. Dünya Savaşı'nın akabinde kurulan Birleşmiş Milletler (BM) teşkilatı ile beraber insan hakları kavramı milletlerarası sistemin ve milletlerarası hukukun bir parçası olarak yer almaya başlamıştır. San Francisco'da 26 Haziran 1945 tarihinde aralarında Türkiye'nin de olduğu 52 ülke tarafından imzalanan BM Antlaşması'nda insan haklarına doğrudan ya da dolaylı olarak saygı ve bağlılığı belirten hükümlere yer verilmiştir (Akal vd., 2003: 53; Aybay, 2015: 43-44; Birdişli, 2010: 173).

BM Antlaşması'nın "Başlangıç" bölümünde yer alan şu ifadeler insan haklarına verilen önem ve değeri göstermektedir: *"Biz Birleşmiş Milletler halkları: Bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa tarif olunmaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya, temel insan haklarına, insan kişiliğinin onuruna ve değerine, erkeklerle kadınların ve büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine olan inancımızı yeniden ilan etmeye..."*, ayrıca BM teşkilatının amaçlarını belirten 1. madde de (madde 1/3) *"ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesi"*ne yer verilmiştir (tbmm.gov.tr; ombudsman.gov.tr; Aybay, 2015: 44-45).

BM Antlaşması'nda insan haklarına vurgu yapılması, insan hakları nosyonunun ilk defa milletlerarası nitelikte bir belgede düzenlenmiş olması açısından çok büyük bir önem arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında BM Antlaşması insan haklarının, ülkelerin sınırlarını aşarak tüm dünyaya yayılması olan uluslararasılaşmasının temelini meydana getirmiştir (Çalık, 2004: 74).

Yine BM Antlaşması'nın IX. Bölüm'de ki 55. maddesinde *"İrk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine bütün dünyada*

etkin bir biçimde saygı gösterilmesini kolaylaştırmak” yer almaktadır. Bu madde de belirtilen gayelerin gerçekleştirilmesi için 56. madde de üye devletlerin gerek BM teşkilatı ile gerekse ayrı ayrı iş birliği içinde hareket etmeleri öngörülmüştür (tbmm.gov.tr; Aybay, 2015: 45; Sencer, 1991: 21).

İnsan hak ve hürriyetleri BM Antlaşması ile ilk defa ve resmi olarak milletlerarası hukuk sahasına taşınmış ve onlara dünya çapında bir değer tanınmıştır (Kapani, 1976: 61). Ancak insan hakları BM’nin temel hedefleri arasında sayılmasına rağmen, milletlerarası barış ve emniyeti korumak amacı, insan haklarına öncelik almıştır. Bu öncelik BM Antlaşması’nın 39. maddesinde Güvenlik Konseyi’nin silahlı güç kullanılması dahil, zorlayıcı önlemler alma yetkisinin “*barışa karşı bir tehdit, barışın bozulması ya da bir saldırı*” durumu için söz konusu olduğunu belirterek yansımasını bulmuştur (Sencer, 1991: 22).

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi: BM Antlaşması insan haklarını ve temel özgürlükleri sadece anmakla yetinerek bunların neler olduğunu açıklamamış içeriklerine değinmemiştir. Bunu yapan BM Genel Kurulu’nca 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi” (İHEB) olmuştur (Kapani, 1976: 62).

İHEB’si BM’ye üye 48 devletin temsilcisinden 8’inin çekimser oyuna karşılık 40’nin olumlu oyu ile kabul edilmiştir. SSCB, Polonya, Yugoslavya, Çekoslovakya, Belarus (Beyaz Rusya), Ukrayna, Suudi Arabistan ve Güney Afrika Birliği çekimser kalan ülkelerdir. Çekimser kalan ülkeler ya kültürel ya da ideolojik nedenlerden dolayı çekimser kaldıklarını bildirinin hazırlık çalışmalarında dile getirmişlerdir (Aybay, 2006: 5; Doğan, 2015: 172).

Tarih boyunca insan hakları düşüncesi iki kez; Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (1789) ile BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (1948) ardından dünya siyaseti ve

hukukuna kalıcı olacak biçimde etki etmiş ve dönüştürmüştür (Birinci, 2017: 51). Bu yüzden İHEB'nin, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi gibi insanlık tarihinin sayılı belgelerinden biri olduğuna şüphe yoktur. İHEB'si BM Genel Kurulu'nun oylaması sonucunda kabul edilmiş bir karar olduğundan dolayı hukuki anlamda "tavsiye" niteliğinde olup "bağlayıcı" bir etkisi bulunmamaktadır. Hukuki olarak onu kabul eden devletlere hiçbir yükümlülük yüklememekte; fakat devletlerin ulaşmak istedikleri ortak ideali ifade etmektedir. Bununla beraber ve bu nedenle tarihi, manevi ve ahlaki bakımdan büyük bir değer taşımaktadır (Kapani, 1976: 62; Aybay, 2015: 46; Civelek, 1989: 6).

BM Antlaşmasında önemli bir yer tutan insan hakları 30 maddeden oluşan İHEB'si ile ayrı ve düzenleyici bir belgeye bağlanmıştır. İHEB'si maddelerinde yer alan haklara aşağıda kısaca değinilecektir (Doğan, 2015: 172; Akal vd., 2003: 54-55; Kapani, 1976: 62-63; Civelek, 1989: 6-8; Aybay, 2006: 13-22):

- Bildirinin 1-22. maddeleri arasında 1789'dan beri tekrar edilegelen insanın kişiliğine bağlı haklarla, siyasal özgürlükleri açıklanmaktadır. Bildirinin düşünsel temeli 1. madde de kısaca tanımlanmıştır: "*Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar.*" Daha ilk madde de "eşitlik ilkesi" yer almıştır. 2. madde de ise Bildirinin uygulama alanı belirtilmiştir: "*Herkes hiçbir ayrım gözetilmeksizin Bildiride ilan olunan bütün haklardan ve özgürlüklerden yararlanabilir*".
- 3-17. maddeler kişi haklarını hükme bağlamıştır. Bunlar yaşama, özgürlük, güvenlik, köleliğin yasaklanması, yasa önünde eşitlik, işkence ve keyfi tutuklanma yasağı, yargı organına başvurma hakkı, savunma hakkı, seyahat özgürlüğü, vatandaşlık ve sığınma hakkı, aile kurma ve mülkiyet hakkıdır.

- 18-21. maddelerde kamu özgürlükleri ile siyasi haklar yer almıştır. Bunlar düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, toplantı ve gösteri yapma hakkı, örgütlenme ve seçilmelere katılma hakkıdır.
- 22-28. maddelerde bireyin ekonomik ile sosyal ve kültürel haklarına yer verilmiştir. Bu haklar; sosyal güvenlik hakkı, çalışma ve işsizlikten korunma hakkı, sendika hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, kültürel yaşama katılma hakkı, sanat ve bilimsel gelişmelerden yararlanma hakkıdır.
- Bildirinin son iki maddesi olan 29 ve 30. maddeler de hakların nasıl kullanılacağı ve düzenleneceği ile ilgili kararlar bulunmaktadır. 29. madde de kişilerin de topluma ilişkin ödevleri olduğu açıklandıktan sonra, herkese tanınmış olan hak ve hürriyetlerin hangi nedenlerle ve ne derece sınırlanabileceği belirtilmiştir. Bundan başka bu hak ve hürriyetlerin BM'nin gaye ve prensiplerine aykırı olarak kullanılamayacağı belirtilmiştir. Son madde ise Bildiri de ilan edilen hak ve hürriyetlerin hiçbir hükmünün bir devlet, topluluk ya da şahıs tarafından yine bu hak ve özgürlükleri yok etmek amacıyla kullanılamayacağını açıklayarak, “özgürlüğü yok etme özgürlüğü”nü açık bir şekilde reddetmiştir.

Bildiri bir BM Genel Kurulu Kararı niteliğinde olduğundan, bilindiği üzere Genel Kurul kararları herhangi bir hukuki yaptırım gücüne sahip değildir. Hukuki yaptırım gücüne sahip olmayan Bildirinin evrensel olma özelliği onun uzlaştırıcı bir metin olmasını gerektirmiştir. Esas itibari ile Bildiri tavsiye niteliğindedir. Ancak İHEB'nin kabul edildiği 1948 yılından sonraki dönemde yapılmış olan çok sayıdaki ulusal anayasalarda, yasalarda, devletlerarası sözleşmelerde, küresel ya da bölgesel nitelikli insan haklarına ilişkin belgede, İHEB'nin referans kaynağı oluşturduğu görülmektedir. Bunlar arasında Cezayir

(1963), Senegal (1963), Bosna Hersek (1995) Anayasaları ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950) ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (1969) yer almaktadır. Bu belgelerde gösteriyor ki İHEB ilk defa evrensel düzeyde uluslararası ortak bir insan hakları standardı geliştirerek, uluslararası teşkilatlar ve kamuoyu bakımından ortak düşünce, ülkü ve değerleri dile getirerek üstün bir moral değerine ulaşmıştır (Doğan, 2015: 173-174; Aybay, 2015: 48; Civelek, 1989: 8; Sencer, 1991: 25-26).

1.4.5. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa Konseyi (AK) 5 Mayıs 1949 tarihinde Belçika, Danimarka, Birleşik Krallık (İngiltere), Fransa, Norveç, Hollanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg ve İsveç ülkelerinin bir araya gelerek imzaladıkları Londra Antlaşması ile kurulmuştur. Londra Antlaşması'nda AK'nin amaçları arasında yer alan en önemli ilkeler “insan haklarının korunması, çoğulcu (plüralist) demokrasi ve hukuk devleti (hukukun üstünlüğü) ilkeleri” yer almaktadır (Aybay, 2010: 226-227).

AK'nin Avrupa Birliği'nden (AB) ayrı bir hukuki varlığı bulunmaktadır. AK insan haklarının korunmasına ilişkin olarak 1950 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) kabul edilmesini ve ardından 1959 yılında sözleşmenin denetimini sağlayan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) kuruluşunu sağlamıştır (Aladağ Görentaş, 2015: 57-58; Ünal, 2001: 67-70).

Roma'da 4 Kasım 1950'de imzalanan AİHS, 3 Kasım 1953'de üye devletlerin onaylamasından sonra yürürlüğe girmiştir. AİHS ismi sözleşme olmakla beraber yöntem anlamında bir milletlerarası antlaşma özelliğindedir çünkü Viyana Sözleşmesi'ne (1969) göre “devletler arasında yazılı olarak yapılmış anlaşmaların, metne verilmiş olan ad ne olursa olsun” nitelik olarak “antlaşma” sayılacağıdır. Antlaşma niteliğinde olan AİHS

imzacı devletlerin yetki alanında bulunan herkese, vatandaş veya yabancı olsun sözleşmede yer alan hak ve hürriyetleri sağlamak ve bu hak ve hürriyetleri muhafaza etmek konusunda hukuki anlamda bir yükümlülük yüklemiştir (Kapani, 1976: 66; Ünal, 2001: 70; Aybay, 2010: 232).

Aşağıda AIHS’de ve bu Sözleşmeye daha sonra eklenen protokollerinde tanınan ve garanti altına alınan haklara aşağıda kısaca değinilecektir (Gözler, 2017: 496; Ünal, 2001: 67-69; danistay.gov.tr):

➤ **Sözleşmenin Kendisinde:**

- ✓ Madde 2: Yaşama hakkı
- ✓ Madde 3: İşkence yasağı
- ✓ Madde 4: Kölelik ve zorla çalıştırma yasağı
- ✓ Madde 5: Özgürlük ve güvenlik hakkı
- ✓ Madde 6: Adil yargılanma hakkı
- ✓ Madde 7: Suç ve cezaların kanuniliği
- ✓ Madde 8: Özel hayat ve aile hayatının korunması ve gizliliği
- ✓ Madde 9: Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü
- ✓ Madde 10: İfade Özgürlüğü
- ✓ Madde 11: Toplantı ve dernek kurma özgürlüğü
- ✓ Madde 12: Evlenme hakkı
- ✓ Madde 13: Etkili başvuru hakkı (hak arama özgürlüğü)
- ✓ Madde 14: Ayrımcılık yasağı

➤ **1 Numaralı Protokolde:**

- ✓ Madde 1: Mülkiyet hakkı
- ✓ Madde 2: Eğitim hakkı

- ✓ Madde 3: Serbest seçim hakkı

➤ **4 Numaralı Protokolde:**

- ✓ Madde 1: Borçtan dolayı özgürlüğünden yoksun bırakılma yasağı
- ✓ Madde 2: Serbest dolaşım ve ikamet özgürlüğü
- ✓ Madde 3: Vatandaşların sınır dışı edilmeleri yasağı
- ✓ Madde 4: Yabancıların topluca sınır dışı edilmeleri yasağı

➤ **6 Numaralı Protokolde:**

- ✓ Madde 1: Ölüm cezalarının cezasının kaldırılması

➤ **7 Numaralı Protokolde:**

- ✓ Madde 1: Yabancıların sınır dışı edilmelerine ilişkin usuli güvenceler
- ✓ Madde 2: Cezai konularda iki dereceli yargılanma hakkı
- ✓ Madde 3: Adli hata halinde tazminat hakkı
- ✓ Madde 4: Aynı suçtan iki kez yargılanmama ve cezalandırılmama hakkı
- ✓ Madde 5: Eşler arasında eşitlik

➤ **12 Numaralı Protokolde:**

- ✓ Madde 1: Ayrımcılığın genel olarak yasaklanması

➤ **13 Numaralı Protokolde:**

- ✓ Madde 1: Ölüm cezasının her durumda yasaklanması

AIHS’ndeki haklar listesi İHEB’ndeki listeye kıyasla daha dar tutulmuştur. AIHS’nde büyük ölçüde yaşama hakkı, kölelik yasağı, kişi güvenliği gibi bireysel ve siyasal haklar tanınmakta; çevre hakkı, çalışma hakkı, sağlık hakkı ve sosyal güvenlik hakkı biçimindeki sosyal ve ekonomik haklar kapsamı dışında bırakılmıştır (Kapani, 1976: 66; Gözler, 2017: 496; Aybay, 2010: 236).

AIHS'nin insan hakları alanındaki hukuki belgeler arasında getirdiği en önemli yenilik ise güvence altına aldığı hak ve hürriyetler ile alakalı AIHM'ne kişilerin bireysel başvuru hakkının bulunmasıdır. Bunun sonucu, AIHM'nin insan hakları ihlalini tespit etmesi halinde ilgili devlete karşı yaptırım uygulamasıdır (Ünal, 2001: 70).

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI:ANAYASAL GELİŞMELER

Bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu Dönemi ile Cumhuriyet Türkiye’sinin başlangıcından günümüze değin insan haklarının gelişimine değinilmektedir.

2.1. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anayasal Gelişmeler ve İnsan Haklarına Yönelik Düzenlemeler

Osmanlı İmparatorluğu’nda Sened-i İttifak ile başlayan anayasal gelişmeler ilk yazılı anayasa olan Kanun-i Esasi’nin ilanına kadar devam etmiştir. Kanun-i Esasi, Cumhuriyet’in ilanına kadar Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile birlikte yürürlükte kalmıştır. Bu süreç içerisinde anayasal gelişmelerle beraber insan hakları alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır.

2.1.1. Sened-i İttifak

1807 yılında İstanbul’da çıkan Kabakçı Mustafa isyanı ile yenilik taraftarı III. Selim tahttan indirilmiştir. Nizam-ı Cedid’in ve yenilik taraftarlarının dağıtılması, tutucuların tekrardan iktidarı ele geçirmesi gibi olaylar birbiri ardına gelişmiştir. Ancak bu gelişmeler de karşıtlarını ortaya çıkarmakta gecikmemiştir. Yenilik taraftarı Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul dışına kaçan ve dağıtılan ordudan firar eden yenilik yanlılarının kendisine iltihak etmesiyle bir direniş grubu oluşturmuştur. Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim’i tahta çıkarmak ve yenileşme gayretlerinin sürmesini sağlamak amacıyla İstanbul’a başındaki Rumeli Ordusu’yla gelerek ayaklananları ve bunları destekleyen bir kısım ulemayı sindirmiştir. Bu arada isyancılar tarafından III. Selim öldürülmüştür. Bunun

üzerine II. Mahmut tahtta çıkmış ve Alemdar Mustafa Paşa'yı da sadrazamlığa getirmiştir (Tanör, 2018: 39-41).

Ülkede merkezi birlik ve otoriteyi tesis etmek, reformlara tekrardan başlamak için Rumeli ve Anadolu'da adeta bağımsız idareler kuran âyanları Alemdar Mustafa Paşa İstanbul'a davet etti. Kağıthane'de 29 Eylül 1808 tarihinde bir toplantı (meşveret-i amme) yapılmış, bu toplantı da kararlaştırılan ortak sonuçlar "Sened-i İttifak (Sİ)" ismi verilen bir belge ile saptanmıştır. Bu belge ilk olarak Sadrazam, Şeyhülislam, vezirler ve âyanların katılımıyla imzalanıp mühürlenmiş (7 Ekim 1808) arkasından da Padişah II. Mahmut tarafından onaylanmıştır (Tanör, 2018: 42-43; Gözler, 2007: 14; Pamir, 2004: 73-74).

Sİ'nin bakıldığında âyan üslubu ile kaleme alınmışçasına oluşturulan metni bir "başlangıç", yedi "şart" ve bir zeyl (ek)'den oluşmaktadır. Sİ'nin getirdikleri kısaca üç grupta toplanabilmektedir (Tanör, 2018: 44-47; Gözler, 2007: 14; Pamir, 2004: 75-77; Akşin, 1994: 115-119; Hazır, 1984: 21-26):

- *Merkezin avantajları*; herkesin padişahın ve devletin otoritesine baş eğmesi (Şart 1), sadrazamın buyruğuna uyma (Şart 4), mali ve vergisel buyruklara uyma (Şart 3), yeniçeri ocağının padişah buyruğuna uyması (Şart 1, 2, 6), kendi toprakları dışındaki topraklara âyanın müdahale etmemesi (Şart 5) diye özetlenebilir.
- *Âyanların avantajları*; sadrazamın isteğine bağlı eylemlerinin önüne geçilmesi (Şart 4), suçsuz yerel âyanlara karşı adalete aykırı olacak şekilde davranılmaması, bunların devamlılığının korunması ve kendi idareleri altındaki küçük âyanların üzerindeki egemenliklerinin tanınması (Şart 5).
- *Genel avantajlar*; idareci "kullar", yoksullar ve reaya ile ilgili garantilerdir. Bunlar; tekrardan sadrazamın isteğe bağlı eylemlerinden alıkonulması (Şart 4),

yoksulların ve reayanın gözetilmesi, vergilerin haksız ve ezici olmaması (Şart 7), reayaya karşı zulmün yasaklanması (Şart 5, 7), suç işlenmesi durumunda soruşturma yapılmadan ceza verilmemesi, cezaların suça göre sadrazam tarafından verilmesi (Şart 5), isyan eden kişilerin tahkikat yapılamadan idam edilmemesi (Şart 6) gibi noktalarda belirir.

Sİ'nin uygulanması konusuna gelince bunu uygulanamayışı olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. Zira 7 Ekim 1808'de imzalanan Sİ'nin imzalanmasının ardındaki büyük güç olan Alemdar Mustafa Paşa, çıkan bir ayaklanma neticesinde 15 Kasım 1808'de ölmüştür. Böylece Sİ etkisini yitirerek önemini kaybetmiştir. Uygulama alanı bulamasa da daha sonraki Tanzimat ve Meşrutiyet hareketleri için bir zemin hazırlayacak olan Sİ hukuk tarihimizdeki yerini almıştır (Tanör, 2018: 49; Gözler, 2007: 15; Arslan, 2013: 90).

Sİ'nin “ne olduğu” noktasına gelince, öğretinin üstünde mutabık kaldığı nokta Sİ'nin iki taraflı bir vesika, bir sözleşme ya da misak olarak addedilmesidir (Tanör, 2018: 55). İçeriği itibarıyla Sİ padişahın mutlak yetkilerine sınır getirme çabalarını içermesi ve devlet iktidarının sınırlandırabileceği düşüncesini ortaya çıkarması nedeniyle hukuk devletine ulaşma yolunda meydana gelmiş önemli bir gelişme olarak görülmeli ve değerlendirilmelidir (Pamir, 2004: 80; Gözler, 2007: 15).

2.1.2. Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı)

II. Mahmut'un ölümünün ardından 1839 yılında yerine geçen Abdülmecit tarafından hazırlatılan Gülhane Hatt-ı Hümayunu (GHH) 3 Kasım 1839 tarihinde zamanın Dışişleri Bakanı olan Mustafa Reşit Paşa'nın bizzat kendisi tarafından Gülhane Parkı'nda Padişahın, yabancı elçilerin ve halkın huzurunda okunmuştur (Üçok ve Mumcu, 1976: 311; Gözler, 2007: 15; Aktel, 1998: 179). İçinde bulunduğu dönemde ferman için Gülhane Hatt-

1 Hümeyunu ifadesi kullanılmıştır. Hatt-ı Hümeyun zaten doğrudan doğruya padişahın fermanı anlamına gelmektedir. Fermanın Gülhane Parkı'nda okunması hasebiyle de Hatt-ı Hümeyunun önüne Gülhane sözcüğü eklenmiştir (Ölker ve Aktaş, 2013: 209).

GHH ile Tanzimat Dönemi aynı şeyler olmamakla birlikte, ikisini birbiriyle sıkı bir ilişki durumunda olan farklı konular olarak değerlendirmek gerekir. Tanzimat Dönemi 1839-1876 yılları arasındaki yeniden yapılanma olarak adlandırılan zaman dilimine verilen ad iken, GHH ise bu zaman dilimi içerisindeki yönetim ilkelerine ayrılmış bir kılavuzu ve haklar belgesini ifade etmektedir (Tanör, 2018: 75; Özdemir vd., 2014: 321; Erdem, 2010: 328).

GHH'da bir hayli temel hak ve dokunulmazlığın varlığı kabul edilmiş olmakla birlikte, devlet erkinin kullanılması ve yine bu erkin sınırlandırılmasıyla ilgili birçok ilke de kabul edilmiştir (Gözler, 2007: 16; Tanör, 2018: 87). Batıdaki Haklar Beyannameleri örneklerinde olduğu gibi GHH'nda kişi haklarını belirli bir düzen ve sistem içinde sıralayan bir liste ya da fihrist bulunmamaktadır (Kapani, 1976: 87). Genel olarak haklar ve ilkeler dağınık halde ve iç içe girmiş durumda bulunmaktadır. GHH'nun değişik yerlerinde tanınan haklar ve benimsenen ilkeler şunlardır (Tanör, 2018: 87-90; Gözler, 2007: 16; Üçok ve Mumcu, 1976: 311; Kapani, 1976: 88-90; Atar, 2005: 19);

- ✓ Can güvenliği
- ✓ Mal güvenliği (mülkiyet hakkı)
- ✓ Eşitliğe saygı ilkesi
- ✓ İrz ve namusun (şeref ve haysiyetin) korunması
- ✓ Adil ve eşit vergileme (mali güce göre vergi ilkesi)
- ✓ Müsadere yasağı
- ✓ Askere almada adalet ve eşitlik ilkesi

- ✓ Devlet harcamalarının kanuniliği ilkesi
- ✓ Kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi
- ✓ Cezaların şahsiliği ilkesi
- ✓ Ceza yargılaması ile ilgili güvenceler (yargılanma hakkı, yargılamanın aleniliği)
- ✓ Din farkı gözetmeksizin bu hakların bütün uyruklara tanınması.

Fermanda “imparatorlukta yaşayan herkes için geçerli olması” ifadesinin kullanılması ile din ayrımı yapılmaksızın GHH’nda sayılan hakların Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan herkes için geçerli olduğu söylenmiştir. Ayrıca bu ifadenin fermenda yer alması “eşitlik ilkesi”nin de getirildiğini göstermesi bakımından önemlidir (Konan, 2011: 275).

Hükümdar tarafından meydana getirilen GHH biçimsel bakımdan tek-yanlı bir işlem olduğu için bir ferman’dır (Tanör, 2018: 85; Gözler, 2007: 16). Ferman yönteminde kendi isteğiyle tek taraflı olarak, hükümdar kendi kendini sınırlandırmakta, uyruklarına bazı hakları karşılıksız olarak vermektedir (Gözler, 2007: 16). Bir padişah Osmanlı tarihinde ilk defa kendi arzusu ile yetkilerini sınırlandırmıştır. O zaman dek mutlak bir hak olarak kendisine tanınan örfi cezaları verme yetkisinden padişah vazgeçmiş, cezaların şeriata ve kanuna yaraşır biçimde mahkemelerce verileceği açıklanmıştır (Üçok ve Mumcu, 1976: 313; Tanör, 2018: 91).

Hukuk kurallarının düzenlenmesini GHH’da padişah belli kurullara bırakmıştır. Bu kurullarda, padişah herkesin fikrini özgürce dile getirmesini istemiş ve bu şekilde ulaşılan kararlarda sadece onama yetkisini kendisine saklamıştır. Padişahın hukuk kurallarının düzenlenişinde bu şekilde bir usul belirlemesi ve kendisi dışındaki kişilerinde söz hakkına sahip olmasını kabul etmesi kayda değer bir yenilik olmuştur. Bu durum parlamentolu

rejime yönelişin habercisi olması bakımından önemlidir (Üçok ve Mumcu, 1976: 313; Tanör, 2018: 88; Atar, 2005: 19).

GHH’nda dağınık da olsa yukarıda belirttiğimiz bazı temel hak ve özgürlükler bulunmaktadır. GHH bu açıdan değerlendirildiğinde Türklerin ilk “temel haklar beyannamesi” veya “haklar fermanı” olarak görülebilir (Üçok ve Mumcu, 1976: 313; Gözler, 2007: 16).

2.1.3. Islahat Fermanı

İngiltere ve Fransa Kırım harbinde Rusya’ya karşı Osmanlı İmparatorluğu’nun yanında savaşa katılmıştır. 1856 Paris Konferansı evvelinde Osmanlı İmparatorluğu’nu İngiltere ve Fransa, Rusya’nın müdahalelerine karşı muhafaza etmenin bedeli ve Avrupa devletleri ailesine kabul edebilmenin koşulu olarak bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şartların başını da Hristiyan azınlıklara tanınacak haklar oluşturmaktaydı (Kapani, 1976: 92; Tanör, 2018: 95; Gözler, 2007: 17).

Islahat Fermanı’nın temelleri olan bu şartlar, İstanbul’da yer alan İngiliz ve Fransız elçileri ile Ali Paşa arasında karara bağlanmıştır. Bu da gösteriyor ki ferman Batılı devletlerin baskıları sonucu oluşturulmuştur (Üçok ve Mumcu, 1976: 313; Tanör, 2018: 96; Gözler, 2007: 17; Kapani, 1976: 92; Bülbül, 1989: 177).

Paris Konferansının toplandığı sırada 28 Şubat 1856 tarihinde Padişah Abdülmecit tarafından “ferman” biçiminde ilan edilen Islahat Fermanı’nın ana hedefi müslümanlar ile müslüman olmayanlar arasında her cihetten eksiksiz bir şekilde eşitlik temin etmektir (Kapani, 1976: 92; Gözler, 2007: 18; Atar, 2005: 20; Tanör, 2018: 96).

Islahat Fermanı, GHH’na göre daha açık, daha kapsamlı ve daha kesin hükümler getirmekle birlikte GHH’nun devamı niteliğinde bir belgedir. Islahat Fermanı ile daha çok

gayrimüslimlere tanınan hak ve imtiyazlar şunlardır (Bülbül, 1989: 176-177; Gümüş, 2008: 219-230; Erdem, 2010: 336-339; Kapani, 1976: 92-94; Üçok ve Mumcu, 1976: 315; Gözler, 2007: 18; Atar, 2005: 20; Tanör, 2018: 96):

- ✓ GHH ile din ve mezhep farkı gözetilmeksizin herkese tanınan can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması hususundaki temel ilke bir kez daha tekrarlanmıştır.
- ✓ Kamu hizmetine girmede ve askerlik hizmetine alınmada herkes eşit olarak kabul edilecektir.
- ✓ Din ve mezhep değiştirmeye kimsenin zorlanamaması ilkesi benimsenmiş olmakla birlikte İslam'dan çıkmanın idamla cezalandırılmayacağı belirtilmiştir. Bunlarla “inanç özgürlüğü”nün kabul edildiği söylenebilir.
- ✓ Müslüman ve gayrimüslim kişiler ile yabancılar ve gayrimüslim kişiler arasındaki davalara karma mahkemelerde bakılacaktır. Bu vaziyet, hukuksal alanda Nizâmiye-şer’iye gibi biri diğerinden değişik iki mahkemenin oluşmasını kesinleştirmiştir.
- ✓ Mahkemelerde tanıklıkların eşdeğer sayılması
- ✓ Suçluların mallarının müsadere edilmesinin kaldırılması
- ✓ Eziyet ve işkencenin yasaklanması
- ✓ Yargılama prosedürlerinin sürelerinin kısaltılması ve çabuk bir yargılama düzeninin kurulması
- ✓ Yargılamaların açık olması ve ilamların yayınlanması
- ✓ Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında vergi hususunda eşitlik sağlanması ayrıca iltizam usulünün kaldırılarak vergilerin doğrudan doğruya alınması
- ✓ Gayrimüslimlerin devletin tüm askeri ve mülki okullarına kabul edilmesi

- ✓ Gayrimüslimleri aşağılayıcı sözlerin yazı ve konuşma dilinden çıkarılması ve kullanılmasının da yasaklanması
- ✓ Gayrimüslimlerin Osmanlı ülkesinde taşınmaz mal edinebilmeleri
- ✓ Gayrimüslimlerin eyalet meclislerine girebilmeleri ile Meclis-i Vâlâ'da temsil edilebilmek hakkının tanınması
- ✓ Gayrimüslimlerin din adamlarının ömür boyu görevde kalması, kendilerine maaş tahsis edilmesi, buna karşılıklı cemaatlerinden maaş almamaları
- ✓ Herkesin ait olduğu mezhebin kurallarına göre yemin ederek tanıklık yapması
- ✓ Gayrimüslimlerin ibadethanelerinin, okul, hastane ve mezarlıklarının onarımlarına mâni olunmayarak yenilerinin yapılmasına müsaade edilmesi

Müslümanlar ile gayrimüslimler Islahat Fermanının gelmesini sağladığı haklar düzeni ile hukukun birçok alanında eşit duruma gelmişlerdir. Fermanın bir başka yönü de GHH ile Kanun-i Esasi'yi birbirine bağlamasıdır (Gümüş, 2008: 230-231).

2.1.4. 1876 Anayasası: Kanun-u Esâî

Çalışmanın bu kısmında, I. Meşrutiyet d1876 Anayasası'na yönelik düzenlemelere, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerine yer verilmektedir. Bununla birlikte, 1909 yılında Kanun-i Esaside yapılan değişiklikler irdelenmektedir.

2.1.4.1. I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi İle İlgili Getirilen Düzenlemeler

Fransız İhtilalinin uluslararası alanda ortaya çıkardığı gelişmeler Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet yönünde bir baskı yaratmaktaydı. Diğer yandan Batılı devletlerin ve Rusya'nın azınlık haklarını bahane ederek devletin içişlerine karışmak istemeleri devletin merkezindeki sıkıntıları arttırmıştır (Bucaktepe, 2014: 46). Bu gelişmeler üzerine

Sultan Abdülaziz 30 Mayıs 1876 tarihinde tahttan indirilmiş ardından V. Murat tahta getirilmiştir. V. Murat'ın sağlık problemlerinin olduğunun ortaya çıkmasından sonra tahttan indirilerek yerine, Mithat Paşa'ya anayasa yapılması sözünü bildiren II. Abdülhamit'in tahta çıkması sağlanmıştır (Uzun, 2005: 153; Bucaktepe, 2014: 46).

Kanun-i Esasi (KE) II. Abdülhamit tarafından bir araya getirilen ve Mithat Paşa'nın başkanlığını yaptığı üye sayısı 30'a varan kişiden oluşan Cemiyet-i Mahsusa adındaki bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Kurulda çoğunluğu sivil bürokrat ve ulemadan olmak üzere askerler ve Hristiyan vatandaş kişilerde yer almıştır. Sadrazamlık görevine getirilmiş olan Mithat Paşa'nın başkanlığındaki Heyet-i Vükelâ'da incelenerek kabul edilen metin padişah II. Abdülhamit tarafından onaylanarak 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir (Tanör, 2018: 133; Atar, 2005: 20; Bucaktepe, 2014: 46-47; Tunaya, 2003: 6).

Modern anlamda Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olarak kabul edilen KE'nin hazırlanışında halkı temsil eden bir yasama organı ya da kurucu meclis bulunmadığı gibi referandum da yapılmamıştır. Bu sebeplerden ötürü KE hukuki anlamda padişahın tek taraflı işleminden meydana gelmiş bir "Ferman Anayasa" örneğidir (Ülker, 2013: 102; Tanör, 2018: 133; Gözler, 2007: 19; Bucaktepe, 2014: 47).

Türk tarihinde ilk kez bir parlamento yani yasama organı KE ile oluşturulmuştur. Yasama organı Meclis-i Umumî adını almakta olup Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan isimli iki heyetten meydana gelmektedir. Heyet-i Âyan'ın temsilcileri ömür boyu görevde kalacak şekilde padişah tarafından seçilip atanmakta iken Heyet-i Mebusan'ın temsilcileri ise Osmanlı uyruğundan her ellibin erkek nüfusa bir temsilci olacak şekilde dört yıllığına seçim yoluyla halk tarafından seçilmektedir (Tanör, 2018: 136-137; Gözler, 2007: 20-21)

İlk kez kişi hak ve özgürlükleri geniş bir liste halinde fakat klasik bir çerçeve içinde "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umumiyesi" (Osmanlı Devleti Vatandaşlarının

Temel Hakları) başlığı altında bu anayasa da yer almıştır. Osmanlı uyruklarının 19 madde içinde (8 ila 26'ncı maddeleri) KE'de düzenlenen temel hak ve özgürlükleri şunlardır (Kapani, 1976: 97; Tanör, 2018: 145-147; Gözler, 2007: 20; Tunaya, 2003: 13; Tanilli, 1982: 172; Bucaktepe, 2014: 47-52): Vatandaşlık hakkı (m.8), kişi özgürlüğü (m.9), kişi güvenliği (m.10), ibadet özgürlüğü (m.11), basın özgürlüğü (m.12), teşebbüs-şirket kurma hakkı (m.13), dilekçe hakkı (m.14), öğretim özgürlüğü (m.15), kanun önünde eşitlik ilkesi (m.17), devlet hizmetlerine alınmada eşitlik ilkesi (m.19), vergide eşitlik ve kanunilik ilkesi (m.20), konut dokunulmazlığı (m.22), tabii hakim ilkesi (m.23), müsadere ve angaryanın yasaklanması (m.24), vergilerin kanuniliği ilkesi (m.25), işkence yasağı (m.26).

KE ile kişilere de önemli yargısal güvenceler verilmiştir (Tanör, 2018: 147). Hatta yargı hususunda ortaya konulan güvenceler günümüz anayasalarının güvencelerinden azımsanamayacak kadar az değildir (Gözler, 2007: 22). KE de getirilen yargısal güvenceler şunlardır (Ülker, 2013: 108-109; Tanör, 2018: 147; Gözler, 2007: 22): Tüm Osmanlı halkının herhangi bir din ve ırk ayrımı gözetmeksizin kanun önünde eşit olması (m.17), kimsenin yasayla bağlı olduğu mahkemeden başkasına gitmeye zorlanamaması (m.23), kanunda düzenlenmeyen bir sebepten dolayı hakimlerin azledilemeyeceği (m.81), yargılamaların aleni olması ve gizlilik kararı alınmadıkça yargı kararlarının yayınlanması (m.82), herkesin kanun önünde eşit olması ve yargılamada silahların eşitliği ilkesinin geçerliliği (m.17,83), mahkemelerin kendi görevlerine giren davalara bakmaktan kaçınamamaları (m.84), bir davaya ancak ait olduğu mahkemede bakılması (m.85), kanunda görevli mahkemeler dışında olağanüstü mahkemeler ya da yargı kararı vermeye yetkili özel komisyonlar kurulamaması (m.89).

Yukarıda sayılan hak ve özgürlüklerin hepsi platonik bir değer taşımaktadır çünkü hak ve özgürlükler bir güvenceye bağlanmamakla birlikte birde padişaha, “hükümetin

emniyetini ihlal ettikleri” bir polis tahkikatı neticesinde belli olanları (!) sürgüne gönderme yetkisi veren anayasanın 113. maddesi tanınan bütün hak ve özgürlüklerin değerini sıfıra indiriyordu (Tanilli, 1982: 172; Altuntaş, 2002: 88; Tanör, 2018: 145; Kapani, 1976: 97-98; Üçok ve Mumcu, 1976: 320).

24 Nisan 1877 tarihinde başlayıp 13 Ocak 1878 tarihinde Osmanlı Devleti’nin yenilgisi ile sona eren Osmanlı Rus savaşını sebep gösteren padişah II. Abdülhamit, Meclis-i Umumî’yi 14 Şubat 1878 tarihinde süresiz olarak tatil etmiştir (Durmaz, 2015: 110; Görür, 2007: 166; Yamaç, 2014: 65). Burada dikkat edilmesi gereken nokta Meclis-i Umumî’nin kapatılmasının KE’nin 7. ve 35. maddeleri ile yetki olarak padişaha tanınan fesih hakkının kullanılmasından değil, yine 7. maddede padişaha verilen “tatiline karar verme yetkisi”nin uygulanışı olduğudur (Tanör, 2018: 161; Armağan, 1979: 22-23; Yamaç, 2014: 65).

2.1.4.2. II. Meşrutiyet ve 1909 Kanun-i Esasi Değişiklikleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) Abdülhamit’in uyguladığı istibdat rejimine karşı mücadele başlatmıştı. Abdülhamit’e karşı 1908 Temmuz ortalarında yapılan toplantı ve mitingler tüm Rumeli’yi sarmıştı. İTC 23 Temmuz 1908 tarihinde Manastır’da hürriyeti ilan etmiştir. Yine o günün gecesi Abdülhamit KE’yi tekrardan yürürlüğe koydu ve II. Meşrutiyet böylelikle ilan edilmiş oldu (Tanör, 2018: 175-176; Birecikli, 2008: 215-217).

Bu gelişmelerin ardından seçimler yapılmış ve yeni Meclis-i Umumi padişahın söyleviyle 17 Aralık 1908 günü açılmıştır (Tanör, 2018: 184). Lakin meclisin açılmasından kısa zaman sonra 31 Mart Ayaklanması (13 Nisan 1909) yaşanmıştır. Selanik’ten gelen Harekete Ordusu tarafından bastırılan ayaklanma sonrası toplanan Meclis-i Umumi’nin

hükmü ile Abdülhamit tahttan indirilerek hemen ardından V. Mehmet Reşat tahtta getirilmiş ve KE’de çok önemli değişikliklere gidilmiştir (Bucaktepe, 2014: 52-53).

8 Ağustos 1909 tarihli kanunla kendi öngördüğü usûle uyularak KE’nin 21 maddesi tebdil edilmiş, bir maddesi ilga edilmiş, üç madde de eklenmiştir (Tanör, 2018: 192; Gözler, 2007: 24). Yapılan değişiklikler ile genel olarak padişahın yetkileri sınırlandırılmış buna karşılık parlamentonun yetkileri genişletilmiştir (Kapani, 1976: 99; Üçok ve Mumcu, 1976: 320).

Asıl amacı demokratikleşme olmakla birlikte kişi hak ve özgürlükleri alanında da önemli gelişmeler olmuştur (Tanör, 2018: 196; Bucaktepe, 2014: 53). Kişi özgürlüğünü yalnız yasadışı cezalandırmalara karşı koruyan 10. madde hem cezalandırmalara hem de tutuklamalara karşı koruyacak şekilde değiştirilerek kişi dokunulmazlığı pekiştirilmiştir. Basın özgürlüğü ilkesini koyan 12. maddeye sansürü yasaklayan bir ibare eklenmiştir. Kişi güvenliğini ortadan kaldıran ünlü 113. maddenin son cümlesi (padişaha verilen sürgüne gönderme yetkisi) madde metninden çıkarılmıştır. Değişiklik ile daha önce KE’de olmayan iki klasik özgürlükte getirilmiştir: 119. madde “haberleşmenin gizliliği” esasını koyarken, 120. madde de “toplanma ve dernek kurma özgürlükleri” tanınmıştır (Tanör, 2018: 196; Kapani, 1976: 99; Tanilli, 1982: 172-173; Çalen, 2012: 138; Bucaktepe, 2014: 53).

Büyük ümitlerle başlayan II. Meşrutiyet’in getirdiği hürriyet havası ne yazık ki uzun sürmemiştir. KE’nin yeniden yürürlüğe girdiği 23 Temmuz 1908’in üzerinden daha bir yıl bile geçmeden anayasa da ilan edilen özgürlükler askıya alınmıştır. Böylece meşrutiyet, halk hakimiyeti, parlamentarizm, siyasal hürriyet, kişi hakları gibi kavramların hiç birisi tam anlamıyla gerçekleşmeden kâğıt üzerinde kalmıştır (Kapani, 1976: 99-100).

2.1.5. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve İnsan Hakları

Vücut buldukları zamanın özelliklerini anayasalar bünyelerinde barındırırlar. Bu durum zamana ve koşullara da uygunluğun bir ölçüsüdür. 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (TEK) da zamanın koşulları göz önüne bulundurularak hazırlanmış bir anayasadır (Korkusuz, 1998: 210).

20 Ocak 1921 tarihli ve 85 sayılı kanunla kabul edilen TEK 23 madde ve bir de ayrı maddeden oluşan kısa bir “çerçeve anayasa” niteliğindedir. Bu nitelikte olmasının nedenleri arasında, KE’nin TEK ile birbirine ters düşmeyen hükümlerinin yürürlükte addedilmesi, Meclis’te çeşitli görüşlerin yer aldığı bir geçiş devresinin asgari ortak noktalarının tespit edilmesiyle yetinme isteği yer almaktadır (Tanör, 2018: 253).

TEK’in kişilerin temel hak ve hürriyetlerine neden yer vermediği sualine verilecek yanıt yine o dönemin koşulları zarfında aranmalıdır. O zamanki gündemin başında bağımsızlık bulunmaktadır. Asıl mevzubahis bireyden önce, tüm milletin emperyalizm karşısındaki haklarıdır (Tanilli, 1982: 173).

Temel hak ve özgürlükler ile ilgili TEK’in bir düzenleme yapmamış olması, onun temel hak ve özgürlükleri reddettiği manasına gelmemelidir. Yukarıda da dile getirildiği gibi o günün şartlarında vazgeçilmez ve gerçekleştirilmesi gereken temel hedef ulusal bağımsızlıktır (Korkusuz, 1998: 211). Milli egemenlik ilkesi ile örtülü olarak kişiye bağlı idarenin kaldırılmasının benimsenmesi TEK’de insan hakları açısından önemli olan gelişmelerdir (Eroğlu, 2010: 80).

2.2. Cumhuriyet Sonrası Dönemde Anayasalar ve İnsan Haklarına Yönelik Düzenlemeler

Cumhuriyetin ilanının ardından kabul edilen 1924 Anayasası ile insan hakları alanındaki gelişmeler devam etmiş, daha sonraki süreçte ortaya çıkan 1961 Anayasası ile bu gelişme devam ederek halen yürürlükte olan 1982 Anayasası ile günümüze kadar gelmiştir.

2.2.1. 1924 Anayasası ve İnsan Hakları

1921 Anayasası olağanüstü bir dönemde kabul edildiği için eksik ve istenilen nitelikte olmayan bir metindi. Bu geçiş döneminden başarı bir şekilde çıkılmasının ardından devletin esas kuruluşunu, toplumun konumunu ve bireylerin hak ve hürriyetlerini tayin edecek yeni bir oluşuma ihtiyaç bulunmaktaydı. Ayrıca “iki anayasalı” (1876-1921) duruma da son verilmesi gerekmektedir (Tanör, 2018: 290). Bu doğrultu da 1924 Anayasası olarak bilinen, 20 Nisan 1924 tarihli ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiştir (Eroğlu, 2010: 80).

1924 Anayasasının hazırlanışında daha çok 1875 Fransız Anayasası ve bundan ilham alınarak yapılan Polonya Anayasası göz önünde bulundurulmuştur. Temel hak ve hürriyetler konusunda 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinden geniş ölçüde etkilenilmiştir. Hatta hürriyetin tarifi, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinden doğrudan doğruya alınmıştır (Kapani, 1976: 103-104). Bu etkilenilmenin sonucu olarak 1924 Anayasasında hürriyetler konusunda Fransız Devriminden beri süregelmekte olan “tabi hak” anlayışı benimsenmiştir (Kapani, 1976: 113; Özbudun, 1998: 11; Eroğlu, 2010: 100).

1924 Anayasasında temel hak ve hürriyetler 68-88'inci maddeler arasındaki ve “Türklerin Hukuk-u Ammesi” (Türklerin Kamu Hakları) başlığını taşıyan bölümünde düzenlenmiştir (Kapani, 1976: 103; Gözler, 2007: 38-39; Anayurt, 2003: 2). Maddeler incelendiğinde temel hak ve hürriyetlerin felsefi kökeni ve sınırları mevzusunda 18. yüzyıl filozoflarının geliştirdikleri “tabii hak öğretisi”nin benimsendiği, Kapani’nin tabiriyle “... *havası, ruhu, hatta dili ile*” hak ve özgürlükler bölümüne girdiği açık bir biçimde görülmektedir (Kapani, 1976: 103; Gözler, 2007: 38-39).

Şu temel hak ve hürriyetler ile ilkeler 1924 Anayasasında kabul edilmiştir (Kapani, 1976: 104; Tanör, 2018: 309-310; Gözler, 2007: 39; Anayurt, 2003: 5-6; Küçük, 2016: 7; Eroğlu, 2010: 81-82): Kişi hürriyeti (m.68), kanun önünde eşitlik ile her türlü ayrımcılığın yasaklanması (m.69), kişi, can, mal ve ırz dokunulmazlığı (m.70,71,72), işkence, eziyet, müsadere ve angarya yasağı (m.73), kanuni istisnalar dışında el koyma ve kamulaştırma yasağı (m.74), din ve vicdan hürriyeti, felsefi görüş ve dini inancından dolayı kişinin kınanmaması, kanunlar çerçevesinde dini törenler ve ayinler düzenleyebilme hakkı (m.70,75), konut dokunulmazlığı (m.71,76), basın hürriyeti (m.77), seferberlik ve sıkıyönetim ya da salgın hastalık durumu dışında seyahat hürriyetine engel olunmaması (m. 78), düşünce, ifade, basın, seyahat, sözleşme, çalışma, mülk edinme, tasarrufta bulunma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hak ve hürriyetleri (m.70), eğitim hürriyeti (m.80), haberleşmenin gizliliği esası (m.81), kanuni hakim teminatı (m.83).

Anayasa’da siyasi hak ve hürriyetlere de kısmen yer verilmiştir. Siyasi hak ve hürriyetler bağlamında seçme ve seçilme hakkı (m.10,11), vatandaşlık hakkı (m.88), devlet memuriyetine girebilme hakkı (m.92), vergi ödevi ve verginin kanuniliği ilkesi (m. 84, 85), dilekçe hakkı (m.82) düzenlenmiştir (Tanör, 2018: 310; Gözler, 2007: 39; Anayurt, 2003: 5-6; Küçük, 2016: 7; Eroğlu, 2010: 82).

Düzenlenen tüm hak ve hürriyetlere dikkatli bir biçimde bakılırsa klasik hak ve hürriyetlerdir. Anayasa o zamanın anayasalarına yavaş yavaş girmeye başlayan sosyal ve ekonomik haklar akımına yabancı kalmıştır (Kapani, 1976: 104). 1924 Anayasası'nın sosyal ve ekonomik hakların bulunmasına imkân vermemesinin bir sebebi olarak da Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış ekonomik ve mali olanakları son derece kısıtlı olan devletin bu hakları düşünebilecek durumda olmayışı, anayasa koyucusu ve toplum huzurunda da böyle bir gereksinimin duyulmayışı ileri sürülebilir (Anayurt, 2003: 7; Tanilli, 1982: 173). Sosyal devlet anlayışından uzak olan 1924 Anayasası, “klasik, liberal ve bireyci bir felsefeye” sahiptir (Tanör, 2018: 308-309).

Hak ve hürriyetler 1924 Anayasasında belirli bir tasnif ve sınıflandırmaya gidilmeksizin rastgele sayılmıştır. Anayasa hak ve hürriyetleri düzenlememiş yalnızca tanımıştır denilebilir. Çünkü anayasal olarak bir hak ve hürriyetin düzenlenmesinden söz edildiğinde akla gelen, hak ve hürriyeti tanımlama, tanımlanan hak ve hürriyetin kullanım biçim, koşul ve usullerini gösterme ile o hak ve hürriyeti tehdit eden durumlara karşı koruma ve sınırlarını tayin etme uygulaması anlaşılmaktadır (Anayurt, 2003: 5).

Temel hak ve hürriyetlerin hangi durumlarda ve koşullarda sınırlanacağı Anayasa'da belirtilmemiştir. Hak ve hürriyetlerin sınırının genel olarak kanunla belirleneceği belirtilerek inisiyatif yasama meclisine bırakılmıştır (Eroğlu, 2010: 82; Küçük, 2016: 8).

Anayasada TBMM'nin hak ve hürriyetleri kullanım şekil ve sınırlarını belirleme yetkisini hangi esaslar dahilinde kullanacağı ile ilgili hiçbir bilgiye yer verilmemiştir. TBMM'nin bu yetkisini hürriyetleri ortadan kaldıracak biçimde kullanması olasılığına karşı da herhangi bir önleyici tedbir Anayasada yer almamıştır (Anayurt, 2003: 8).

Anayasanın 103. maddesinde “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz. Hiçbir kanun Teşkilat-ı Esasiye Kanununa münafi (aykırı) olamaz*” denilerek “anayasanın üstünlüğü” ve “kanunların anayasaya uygun olması” biçiminde bir anayasal ilke bulunsa da yasama organının bu ilkeye uymasını sağlayacak bir “anayasal yargı” denetimi bulunmamaktadır (Tanör, 2018: 312; Atar, 2005: 24; Küçük, 2016: 8; Eroğlu, 2010: 83). Anayasa ayrıca hukuki olarak varlığını kabul ettiği temel hak ve hürriyetler için yargısal teminatlar da getirmemiştir (Tanilli, 1982: 173; Gözler, 2007: 39).

2.2.2. 1961 Anayasası ve İnsan Hakları

Temel hak ve hürriyetlere 1961 Anayasası, 1924 Anayasasına kıyasla hem daha geniş hem daha garantili bir konum bahşetmiştir (Özbudun, 1998: 21). Yeni Anayasanın ilk bakışta dikkati üstüne çeken karakteristik taraflarından birisi de kamu hürriyetlerinin düzenlendiği “Temel Haklar ve Ödevler” başlığını taşıyan kısmının anayasanın en uzun kısmı oluşudur (Kapani, 1976: 111; Tanilli, 1982: 175).

Bu genişliğin sebebini 1961 Anayasanın genel karakteri ve yapısı itibariyle bir “tepki anayasası” oluşunda aramak gerekmektedir. Anayasa koyucular yeni devlet düzeninin temellerini atarken 1924 Anayasasının temel hak ve hürriyetleri genel formüller halinde belirterek düzenlemede yasama organına geniş takdir yetkisi tanıyan sisteminin uygulamada hürriyetler aleyhine nasıl bir durum yarattığını görmüşlerdir. Bu durumun verdiği uyarıcı etki karşısında anayasa koyucular kamu hürriyetleri üzerinde uzun durmak ve titiz davranmak gereği duymuşlardır (Kapani, 1976: 112; Tanilli, 1982: 175).

Cumhuriyetin niteliklerini belirten Anayasa’nın 2’inci maddesi, bu nitelikler arasında “insan haklarına ... dayanan ... devlet” olma niteliğini de saymaktadır (Özbudun,

1998: 21). Bu tabir ile hakların ve ödevlerin düzenlenmesinde insan onuruna ve kişi özgürlüğüne öncelik tanıyan devlet ifade edilmektedir. Bu yaklaşımda özgürlük asıl, sınırlama istisnadır. 1961 Anayasasının “Temel Haklar ve Ödevler” kısmı böyle bir anlayışa dayanmaktadır (Soysal, 1992: 83).

1961 Anayasası kamu özgürlüklerini, bir “genel hükümler”den sonra “kişinin hakları ve ödevleri”, “sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler” ve son olarak “siyasi haklar ve ödevler” olmak üzere üç ayrı bölüm halinde düzenlemektedir (Tanilli, 1982: 177; Soysal, 1992: 101).

Anayasanın “genel hükümler” başlığı taşıyan bölümünün “Temel Hakların Niteliği ve Korunması” kenar başlıklı 10. maddesinin ilk fıkrası “Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.” demekle, insan ve birey’in devletten önce gelen, doğal hukuktan türeyen ya da liberal felsefeyi içine alan konumunu açıklamıştır (Tanör, 2018: 379; Soysal, 1992: 101). Aynı maddenin ikinci fıkrasında ise “Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamayacak surette sınırlayan siyasî, iktisadî ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar.” diyerek artık ilk fıkra da olduğu gibi mevcut bir değerın korunmasından daha çok, onun geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesi emri bulunmaktadır (Tanör, 2018: 379; Tanilli, 1982: 176). İlk fıkra “özgürlük” ikincisi ise hareketli bir nosyon olan “özgürleştirme” düşüncesine işaret etmektedir. Bu iki fıkra anayasanın insan hak ve hürriyetleri felsefesinin iki ana düşünce çevresinde döndüğünü göstermektedir: Birey’in özgür seçim hürriyeti ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesi (Tanör, 2018: 380).

Anayasanın “kişinin hakları ve ödevleri” bölümünde (m. 14-34) şu hak ve hürriyetler düzenlenmiştir (Armağan, 1979: 90-91; Tanör, 2018: 380; Tanilli, 1982: 177):

Kişi dokunulmazlığı (m.14), özel hayatın gizliliği (m.15), konut dokunulmazlığı (m.16), haberleşme hürriyeti (m.17), seyahat ve yerleşme hürriyeti (m.18), vicdan ve din hürriyeti (m.19), düşünce hürriyeti (m.20), bilim ve sanat hürriyeti (m.21), basın hürriyeti (m.22), gazete ve dergi çıkarma hakkı (m.23), kitap ve broşür çıkarma hakkı (m.24), basın dışı haberleşme araçlarından faydalanma hakkı (m.26), düzeltme ve yanıt hakkı (m.27), toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı (m.28), dernek kurma hakkı (m.29), kişi güvenliği (m.30), hak arama hürriyeti (m.31), kanuni yargı yolu (m.32), cezaların kanuni ve şahsi olması, zorlama yasağı (m.33), ispat hakkı (m.34).

Anayasanın “sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler” bölümü (m.35-53) içerisinde de şu hak ve hürriyetler düzenlenmiştir (Armağan, 1979: 91-92; Tanilli, 1982: 179-180; Tanör, 2018: 380-381): Ailenin korunması (m.35), mülkiyet hakkı (m.36-39), çalışma ve sözleşme hürriyeti (m.40), iş hakkı (m.42), uygun ve sağlıklı koşullarda çalışma hakkı (m.43), dinlenme hakkı (m.44), adil ücret hakkı (m.45), sendika, grev, toplu sözleşme hak ve hürriyetleri (m.46-47), sosyal güvenlik hakkı (m.48), sağlık hakkı (m.49), öğrenim hakkı (m.50), kooperatifçiliği geliştirme (m.51), tarımın ve çiftçinin korunması (m.52). Bu bölümdeki sosyal hak ve ödevler sistematik olarak ilk defa 1961 Anayasasında düzenlenerek, Anayasasının önemli bir yeniliği de göstermesi bakımından önemlidir (Gözler, 2007: 43; Atar, 2005: 29).

Son olarak anayasanın “siyasi haklar ve ödevler” bölümünde (m.54-62) şu hak ve hürriyetler yer almaktadır (Tanilli, 1982: 182; Armağan, 1979: 92; Tanör, 2018: 382): Vatandaşlık (m.54), seçme ve seçilme hakkı (m.55), siyasi parti kurma ve bunlarda çalışma (m.56), kamu hizmetlerine girme hakkı (m.58), yurt savunmasına katılma hak ve ödevi (m.60), vergi ödevi (m.61), dilekçe hakkı (m.62).

1924 Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklerden bahseden kısmı “Türklerin Hukuk-u Ammesi” (Türklerin Kamu Hakları) başlığı ile başlamakta ve maddelerin birçoğunda da hak sahipleri “Her Türk” ya da “Türkler” biçiminde tanımlanmıştır. Maddeler de yer alan “Türk” sözcüğü ile vatandaşlık bağı vurgulanmaktadır. Gene de temel hak ve hürriyetlerden bahsedilirken yalnız vatandaşın anılması olabildiğince milliyetçi bir tutumdur. Oysaki 1961 Anayasasında yukarı da anılan hemen hemen tüm hak ve hürriyetlerde söze “herkes” sözcüğü ile girilmektedir. İster Türk ister yabancı olsun hak ve hürriyetlerin öznesi insandır, bireydir. Dolayısıyla 1961 Anayasası'nın bu mevzudaki tavrı daha üniversal ve insancıdır (Tanör, 2018: 381).

1961 Anayasasının 11. maddesinde “Temel hak ve hürriyetler, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir (fıkra 1). Kanun kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz (fıkra 2)” hükmü yer almaktadır (Gözübüyük, 2000: 117). Bu hüküm ile hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasında belli şartların geçerli olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca 1961 Anayasasında kanunların Anayasaya uygun olmasının yargısal olarak denetimi ile ilgili bir sistemin kabul edilerek Anayasa da yer alması da kişi hak ve hürriyetlerini daha güvenceli bir duruma getirmiştir (Özbudun, 1998: 22).

2.2.3. 1982 Anayasası ve İnsan Hakları

1982 Anayasası'nın hazırlanmasında rol oynayan temel bakış açısı, 1961 Anayasası'nda yer alan temel hakların çok geniş olduğu ve bu hakların yasalara aykırı olarak kullanıldığı için yürütme organının elinde çok fazla yetki olmadığından dolayı otorite-hürriyet dengesinin otorite aleyhine bozulmuş olmasından ötürü yürütmenin güçsüz kılınmış olduğudur (Yanık, 2008: 1147; Özbudun, 1998: 38).

12 Eylül 1980 öncesinde yaşanmış olan üzücü hadiseler, 1961 Anayasası'nın tanımış olduğu özgürlükçü ortamın bir neticesi olarak kabul edilmiş ve yeni Anayasaya bu peşin hüküm hakim olmuştur (Yanık, 2008: 1147). Bundan ötürü 1982 Anayasasının en göze çarpan özelliklerinden bir tanesi de hürriyet-otorite dengesinde otoriteden yana tavır koymasındır (Atar, 2005: 112).

1982 Anayasasının insan hakları ile ilgili getirdiği sistematik düzenleme hemen hemen 1961 Anayasasının aynısıdır. Her iki anayasada da temel haklara ait birtakım genel hükümler getirilmiştir. Ayrıca temel hak ve hürriyetler her iki anayasada da Alman Hukukçu Jellinek tarafından yapılmış olan sınıflandırma temel alınarak üç bölüm halinde düzenlenmiştir (Yanık, 2008: 1147-1148). Koruyucu haklar, sosyal haklar ve siyasal haklar (Hekimoğlu, 2002: 63).

Anayasanın Başlangıç bölümü ile 2., 5. ve 12. maddelerinde, 1982 Anayasasının temel haklara ilişkin genel yaklaşımıyla karşılaşmak olasıdır. Anayasanın başlangıç kısmının 6. paragrafında “her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden yararlanarak hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu;” belirtilmiştir (Yanık, 2008: 1148). Maddede ki “bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetler” deyimini ile anayasanın pozitivist hak anlayışı görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır (Özbudun, 1998: 75). 1961 Anayasasının 2. maddesinde yer alan “insan haklarına dayalı” ilkesi, 1982 Anayasasının 2. maddesinde “insan haklarına saygılı” olma şeklinde yeniden düzenlenerek Cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılmıştır (Korkusuz, 1998: 221; Organ ve Gölçek, 2017: 120).

Anayasanın “devletin temel amaç ve görevleri”nin düzenlendiği 5. maddesindeki “...kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle

bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak” hükmüyle, devlete doğru yöneltilebilecek klasik hak ve hürriyetlerin yanında, çağdaş sosyal devletin özgürleştirme anlayışının 1982 Anayasası tarafından benimsendiği görülmektedir. Bazı ifade farklılıkları dışında bu hüküm, 1961 Anayasasının 10. maddesinin 2. fıkrasındaki hükme karşılık gelmektedir (Özbudun, 1998: 75).

1982 Anayasasında temel hak ve hürriyetler ile ilgili bölümlerin başlıkları da şu şekildedir: “Kişinin hakları ve ödevleri”, “sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler”, “siyasi haklar ve ödevler”. Ayrıca Anayasanın “Temel hak ve hürriyetlerin niteliği” başlığını taşıyan 12. maddesinin 2. fıkrasında yer alan “Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder.” şeklindeki düzenlenmesi ile temel hak ve hürriyetlerin bölüm başlıkları birlikte değerlendirildiğinde Anayasanın hakları ve ödevleri birlikte düzenlediği görülmektedir (Atar, 2005: 113).

Temel hak ve hürriyetlerin tek tek düzenlenmesini Anayasa hakların niteliğine göre üç bölüm halinde yapmıştır. Bu bölümlerde düzenlenen haklar şu şekildedir:

“Kişinin hakları ve ödevleri” bölümünde (m.17-40) düzenlenen bazı hak ve hürriyetler şunlardır; kişinin dokunulmazlığı, maddî ve manevî varlığı; zorla çalıştırma yasağı; kişi hürriyeti ve güvenliği; özel hayatın gizliliği; konut dokunulmazlığı; haberleşme hürriyeti; yerleşme ve seyahat hürriyeti; din ve vicdan hürriyeti; düşünce ve kanaat hürriyeti; düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti; bilim ve sanat hürriyeti; basın hürriyeti; dernek kurma hürriyeti; toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı; mülkiyet hakkı; hak arama hürriyeti; kanuni hakim güvencesi; suç ve cezalara ilişkin esaslar; ispat hakkı; temel hak ve hürriyetlerin korunması (Gözler, 2007: 125; Atar, 2005: 114; Organ ve Gölçek, 2017: 120-121).

Bu hak ve hürriyetlerin tümü Jellinek'in haklar sınıflandırmasında “negatif statü hakları” niteliğindedir. Bu haklar, devlete bir şey yapmama, kişinin alanına müdahale etmeme ödevi yükler (Gözler, 2007:125). Başka bir anlatımla, bu hak ve hürriyetlerin hayata geçebilmesi için devletin bu hak ve hürriyetlere el atan üçüncü kişileri durdurmak haricinde herhangi bir parasal ya da yönetsel katkıda bulunmasına lüzum bulunmamaktadır (Atar, 2005: 110).

“Sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler” bölümünde (m.41-65); ailenin korunması; eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi; çalışma ve sözleşme hürriyeti; dinlenme hakkı; sendika kurma hakkı; sendikal faaliyet; toplu iş sözleşmesi hakkı; grev hakkı ve lokavt; ücrette adalet; sağlık, çevre ve konut hakkı; sosyal güvenlik hakkı gibi hak ve hürriyetler düzenlenmiştir (Gözler, 2007: 125-126; Atar, 2005: 114; Organ ve Gölçek, 2017: 121).

Bu hak ve hürriyetler yaklaşık olarak Jellinek'in haklar sınıflandırmasında “pozitif statü hakları”na karşılık gelmektedir. Bu haklar sosyal devlet düşüncesinin gelişmesi sonucunda oluşmuştur (Gözler, 2007: 126). Bu hak ve hürriyetlerin uygulamaya geçebilmesi için vatandaşa devletten müspet bir davranışta bulunma, hizmet etme ve yardım isteme imkanları tanır, bunun karşılığında da devlete toplumsal alanda muayyen yükümlülükler yüklemektedir (Kapani, 1976: 6).

“Siyasi haklar ve ödevler” bölümünde de (m.41-65) vatandaşlık; seçme ve seçilme hakları; siyasi partiler ve siyasi faaliyetler ile ilgili haklar; kamu hizmetlerine girme hakkı; vatan hizmeti hakkı ve ödevi; vergi ödevi; dilekçe hakkı gibi hak ve hürriyetler düzenlenmiştir (Gözler, 2007: 126; Atar, 2005: 114; Organ ve Gölçek, 2017: 121).

Jellinek'in haklar sınıflandırmasında bu hak ve hürriyetler “aktif statü hakları”na denk gelmektedir (Gözler, 2007: 126). *Vatandaşların* referandum, seçme ve seçilme yollarıyla devlet yönetimine katılmasını sağlayan haklardır (Kapani, 1976: 6).

2.3. Avrupa Birliği İlerleme Raporları Çerçevesinde Türkiye’de İnsan Haklarına Yönelik Öneri ve Tavsiyeler

Aday ülkenin Avrupa Birliği (AB) mevzuatına uyumunun AB tarafından denetlenmesinin sağlandığı araçlardan birisi de İlerleme Raporlarıdır. Bu bağlamda İlerleme Raporları AB Komisyonu’nun, AB’ye üye adayı olan ülkenin 1993’te belirlenen Kopenhag Kriterleri bakımından ne ölçüde ilerleme kaydettiğini gösteren raporlardır. Raporlarda ayrıca aday ülkenin AB mevzuatına uyum yönünde ilerleme gösterdiği mesafede tespit edilmektedir. Aday ülke açısından raporların herhangi bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır (Akdemir, 2015: 293). Lakin raporlar müzakerelerin yürütülmesi veya katılım kriterlerine göre adaylık sürecine yeni dahil olan ülkeler ile ilgili olarak tam üyelik müzakerelerine başlanabilmesi için Avrupa Konsey’ine dayanak oluşturmaktadır (Dinçkol, 2005: 85).

Türkiye’ye yönelik ilki 1998 yılında olmak üzere bugüne kadar İlerleme Raporları yayınlamıştır (Çomaklı vd., 2014: 98). Bu raporlarda genellikle demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi temel ilke ve değerler öncelenerek Türkiye’ye yönelik görüş, öneri ve tavsiyelerde bulunulmuştur. İnsan hakları ile ilgili olarak yer alan görüş, öneri ve tavsiyelere baktığımızda;

1998 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili olarak; “medeni ve siyasi hakların fiilen korunması, gözaltı sürelerinin kısaltılması ve bu süreler içerisinde gözaltındaki kişilerin gayri insani veya aşağılayıcı muameleye maruz kalmaması, ifade özgürlüğünün tam olarak sağlanması, hapisane şartlarının AK tarafından konulan standartlara ve BM’nin standartlarına uygun hale getirilmesi, bağımsız bir ombudsmanın atanması” gibi görüş, öneri ve tavsiyelerde bulunulmuştur (Avrupa Komisyonu, 1998: 12-15).

1999 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “işkence ve kötü muamele uygulamalarının tamamen ortadan kaldırılması, hukuk devleti ilkesinin tam olarak uygulanması, ifade özgürlüğünün sağlanması, cezaevindeki şartların iyileştirilmesi, örgütlenme ve toplanma özgürlüğüne saygı gösterilmesi gerektiği, ölüm cezasının kaldırılması” (Avrupa Komisyonu, 1999: 10-13).

2000 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “ölüm cezasının kaldırılması, işkence ve kötü muamele ile ilgili durumun devam ettiği, örgütlenme ve toplanma özgürlüğüne saygı gösterilmesi, fırsat eşitliği ile ilgili olarak kadın-erkek eşitsizliğinin ortadan kaldırılması” (Avrupa Komisyonu, 2000: 12-15).

2001 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “idam cezasına terör suçları ile ilgili getirilen istisnanın kaldırılması, işkence ve kötü muamele ile ilgili durumun devam ettiği, siyasi partilerin yasaklanması gerekçelerinin değiştirilmesi gerektiği, aile içinde kadına şiddet sorunun kaygı verici olması” (Avrupa Komisyonu, 2001: 12-28).

2002 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “gözaltında bulunan kişinin hakim önüne çıkarılmasından önce azami duruşma öncesi gözaltı süresinin 4 gün olup önceki düzenlemeye göre iyileşme olduğu, AIHM kararlarının uygulanmaması sorunu, Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesinin (AİÖK) tavsiyeleri çerçevesinde tüm tutuklulara hukuki danışmanlığın sağlanması, işkence ve kötü muameleden suçlu bulunanlar hakkında verilen cezaların genellikle hafif olması veya tecil edilmesi, kamu görevlileri hakkında cezai takibat yapabilmek için idari makamlardan izin alınması gerektiği, davaların genellikle uzun sürmesi ve çoğunun zamanaşımı sebebiyle sonuçlanamaması” (Avrupa Komisyonu, 2002: 12-21).

2003 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “AİHM kararlarının yerine getirilmesi konusunda hâlâ sorunlar yaşaması, hapishane sistemi reformuna ilişkin olarak genel durum önemli ölçüde düzelmiş olması, ifade özgürlüğüne ilişkin olarak bazı sorunların varlığının hala devam ettiği, basın özgürlüğüne ilişkin durumun hala endişe verici şekilde olduğu, basım ve neşir aletlerinin müsaderesinin, basımevlerinin kapatılmasının ve yayıncı ve matbaacılara ağır para cezaları verildiğinin devam etmesi, internet üzerinde sıkı bir sansür uygulanmaya devam etmesi, dernek kurma özgürlüğü üzerindeki önemli sınırlamaların devam ettiği, 15 yaş altındaki çocukların istihdamlarının devam ettiği ve bu çocukların eğitim hakkından mahrum kaldığı” (Avrupa Komisyonu, 2003: 20-33).

2004 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “Uluslararası Ceza Divanına katılımın sağlanması, İnsan Hakları Kurullarına valilerin başkanlık etmesi ve valilik personelinden oluşmasının bağımsızlığı konusunda şüphe uyandırması, ayrımcılığa karşı mevzuat eksikliğinin sürmesi, cezaevi sistemi konusundaki durumun önemli ölçüde düzelmiş olduğu, ayrımcılık ve aile içi şiddet sorunu, çocukların özellikle de kız çocuklarının eğitim hakkına saygı gösterilmemesi, sendikalar ile ilgili olarak toplu sözleşme hakkı ve örgütlenme hakkına ilişkin önemli kısıtlamaların devam etmesi” (Avrupa Komisyonu, 2004: 24-39).

2005 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “İnsan Hakları Başkanlığının sınırlı bütçeye sahip olması ve bakanlıklarla ilişkilerinin yetersiz bir şekilde tanımlanmasının başkanlığın etkisinin yetersiz kalmasına neden olması, insan hakları kurulları ile ilgili sınırlı bilincin ve düşük güven seviyesinin olduğu, istihdamda ayrımcılığın etkili bir şekilde yasaklanmasını güvence altına almayı amaçlayan ilave mevzuatın kabulü konusunda hiçbir gelişmenin kaydedilmemiş olması, işkence veya

kötü muameleden doğan suçlar için zamanaşımının kaldırılmaması” (Avrupa Komisyonu, 2005: 23-25).

2006 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “İnsan Hakları Başkanlığı’nın hükümetten bağımsız olmasının sağlanmaması ve yetersiz personel ve bütçe imkanlarının sınırlı kalması, insan haklarına ilişkin kurumsal çerçevenin geliştirilmesine ihtiyaç bulunmakta olduğu, BM İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol’ün henüz onaylanmamış olması nedeniyle sivil ve askeri cezaevleri bağımsız denetime açık olmaması, aile içi şiddete maruz kalmış kadınlara yönelik sığınma evlerinin arttırılmasının gerekli olduğu” (Avrupa Komisyonu, 2006: 11-16).

2007 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “önemli sayıda AİHM kararının uygulanmasının bekletilmesi, Başbakanlığa bağlı İnsan Hakları Başkanlığı ve İnsan Hakları Kurullarının çalışmaları hakkında kamuoyunun daha fazla bilgi sahibi olmasına ve özellikle personel bakımından yeterli kaynakların tahsis edilmesine ihtiyaç bulunduğu, İşkenceye Karşı BM Sözleşmesi’ne Ek İhtiyari Protokolün henüz onaylanmamış olması nedeniyle gözaltı merkezlerinin ve sivil ve askeri cezaevleri bağımsız ulusal organlarca izlenmesi uygulamasının bulunmaması, güvenlik kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri iddialarının anında, tarafsız ve bağımsız bir şekilde araştırılması uygulamasının mevcut olmaması” (Avrupa Komisyonu, 2007: 11-13).

2008 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “insan haklarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesine yönelik kurumsal çerçeve söz konusu kurumların bağımsız olmaları şartıyla uyuşmamakta olup kurumlar mali özerklik ve şeffaflıktan yoksun bulunmakta; bu kurumların çalışmaları konusunda daha büyük bir kamu bilincine ihtiyaç duyulmakta, ombudsman sisteminin kurulmasının gerektiği,

Sözleşmeyi imzalayan taraflardan gözaltı merkezlerinin denetlenmesi için bağımsız ulusal bir önleyici mekanizma kurulması veya belirlenmesini talep eden İşkenceye Karşı BM Sözleşmesine EK İhtiyari Protokolü'nün onaylanması beklenirken buna benzer herhangi bir mekanizma bulunmaması, sivil toplum kuruluşlarının genişliği ve kapsamı güçlendirilmesinin gerektiği” (Avrupa Komisyonu, 2008: 11-17).

2009 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “kaynakların, bağımsızlığın ve kamu bilinci eksikliğinin, insan hakları kurumlarının düzgün işleyişini engellemekte olduğu, bağımsız bir insan hakları kurumunun ve ombudsmanlık kurumunun kurulması için insan haklarına ilişkin kurumsal çerçevenin güçlendirilmesi için daha çok çaba gösterilmesi gerektiği” (Avrupa Komisyonu, 2009: 14-15).

2010 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “TBMM’ye bağımsız bir Türkiye İnsan Hakları Kurumu’nun Kurulmasına İlişkin Kanun Tasarısı sunulmuştur. Söz konusu kanun tasarısının, BM çerçevesi ile uyumlu hale getirilmesi için, özellikle bu yeni kurumun bağımsızlığı ve işlevsel özerkliği açısından değiştirilmesi gerekmektedir. Bu sürecin STK’lar ile yakın istişare halinde yürütülmesi önem taşımaktadır. İnsan hakları kurumları kaynak, bağımsızlık ve etkidenden yoksundur. İnsan hakları kurumlarına ilişkin mevzuatın BM ilkeleriyle tamamen uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.” (Avrupa Komisyonu, 2010: 14-17).

2011 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “özellikle bağımsızlığı ve işlevsel özerkliği açısından BM Paris İlkeleri ile uyumlu İnsan Hakları Kurumları henüz oluşturulmamıştır. 2010’da TBMM’ye sunulan Türkiye İnsan Hakları Kurumu kanun tasarısı söz konusu ilkeler ile tamamen uyumlu değildir. İnsan hakları kurumlarına ilişkin mevzuatın, BM ilkeleriyle tamamen uyumlu hale getirilmesi

gerekmektedir. Cezaevlerinin denetlenmesine ilişkin standartlar, hâlâ BM standartlarına uygun değildir. Cezaevi izleme kurulları etkin çalışmamakta ve her cezaevi için bir kurul bulunmamaktadır.” (Avrupa Komisyonu, 2011: 20-23).

2012 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “BM İşkenceyle Mücadele Sözleşmesi İhtiyari Protokolü ile uyumlu bağımsız izleme birimleri henüz kurulmamıştır. TBMM, Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanununu Haziran ayında kabul etmiştir. Kanun metnine ilişkin olarak paydaşların görüşleri alınmamış, ulusal ve uluslararası uzmanların endişe ve önerileri kanun metnine yeterince yansıtılmamıştır. Söz konusu kanun özellikle kurumun bağımsızlığı bakımından BM Paris İlkeleri ile tam uyumlu değildir. Türkiye, BM İşkenceyle Mücadele Sözleşmesi İhtiyari Protokolünü onaylamış ancak İhtiyari Protokolün koşulları ile uyumlu Ulusal Önleme Mekanizması henüz oluşturmamıştır. Cezaevlerinin denetlenmesine ilişkin standartlar, hâlâ BM standartlarına uygun değildir.” (Avrupa Komisyonu, 2012: 19-20).

2013 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “Türkiye’nin insan hakları mekanizmalarının ve kurumlarının oluşturulması konusunda iyi düzeyde ilerleme kaydedilmiştir. Bununla birlikte, bu kurumların hâlâ etkililiklerini ve tarafsızlıklarını kanıtlayacak bir performans ortaya koyması gerekmektedir. Çocuk hakları konusunda, zorunlu eğitim dönemi boyunca özellikle kız çocukların okula kayıt oranlarının daha fazla iyileştirilmesi ve devamsızlık ile okulu bırakma konusunun ele alınması için daha fazla çaba sarf edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı ihtiyaç çocuk işçiliği ile mücadele ve sağlık, idari kapasite ve koordinasyonun iyileştirilmesi için de geçerlidir.” (Avrupa Komisyonu, 2013: 13-14).

2014 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK), İşkencenin Önlenmesine Dair Birleşmiş Milletler

Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol uyarınca, ulusal önleme mekanizması (UÖM) olarak yetkilendirilmiştir. TİHK/UÖM'nin özerkliğinin artırılması gerekmektedir.” (Avrupa Komisyonu, 2014: 14).

2015 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “Kolluk birimlerine, yeterli yargı veya bağımsız meclis denetimi olmaksızın, geniş takdir yetkileri tanımak suretiyle, Mart 2014'te hazırlanan AİHS İhlallerinin Önlenmesine İlişkin Eylem Planı'nda ortaya konulan tedbirlerle çelişen İç Güvenlik Kanunu kabul edilmiştir. İfade özgürlüğü çoğu zaman engellenmektedir. Toplanma özgürlüğü aşırı derecede kısıtlanmaktadır. Ayrımcılık yapmama ilkesi, yasal zeminde ve uygulamada yeterince uygulanamamaktadır.” (Avrupa Komisyonu, 2015: 22).

2016 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “İfade özgürlüğü alanında ciddi bir gerileme olmuştur. Mevcut yasal çerçeve ve uygulamalar, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ve internet özgürlüğünün uygulanmasını güvence altına almamaktadır. Anayasa, ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına izin vermektedir ve bazı kanunlar Avrupa standartlarıyla uyumlu değildir.” (Avrupa Komisyonu, 2016: 24-27).

2018 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “Temel haklar, olağanüstü hâl ve bu kapsamda yayımlanan KHK'lar ile önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Özellikle ifade özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, insan hakları savunucularının korunması, mülkiyet hakları ve usuli haklar olmak üzere insan haklarının tüm alanlarında gerileme devam etmiştir.” (Avrupa Komisyonu, 2018: 22).

2019 yılı İlerleme Raporunda insan hakları ile ilgili görüş, öneri ve tavsiyeler; “İki yıl boyunca insan hakları alanında yaşanan hızlı gerilemenin ardından, Türkiye'deki olağanüstü hâl nihayet 18 Temmuz 2018'de sona ermiştir. Ancak, sonrasında ülkedeki

insan haklarının iyileştirilmesine yönelik somut adımlar atılmamıştır. İnsan haklarının geliştirilmesi ve uygulanması konusunda, insan haklarıyla ilgili iki temel kurum olan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) ve Kamu Denetçiliği Kurumu şikâyetleri almaya devam etmiştir. Her iki kurumun müdahale kapsamları arasındaki temel fark, bireysel başvuru usulüne ilişkindir. Kamu Denetçiliği Kurumu, yalnızca kamu idaresinin verdiği kararlara ilişkin şikâyetleri ele almaktadır. TİHEK ise Kamu Denetçiliği Kurumunun yetki alanına giren başvuruları kabul etmemektedir. Bu bakımdan, söz konusu başvuruların ele alınmasında Kamu Denetçiliği Kurumunun etkinliğinin ve kapasitesinin geliştirilmesi gerekmektedir.” (Avrupa Komisyonu, 2019: 31-32).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI ALANINDA YASAL VE KURUMSAL YAPILANMA: İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

Bu bölümde Türkiye’de 1990 yıllarda insan hakları alanında başlayan kurumsallaşma çalışmaları ile 2016 yılında Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’nun oluşturulmasına değinilmektedir.

3.1. Türkiye’de İnsan Hakları İhlallerini Önlemeye Yönelik Kurumsal Düzenlemeler

Türkiye’de insan haklarının kurumsallaşması 1990 yılında TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu’nun kurulması ile başlamıştır. Bununla birlikte insan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini sağlamak üzere daha birçok kurum daha meydana getirilmiştir. Bu başlık altında bu kurumlardan belli başlı olanlar hakkında bilgi verilecektir.

3.1.1. TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu

İnsan haklarının yasama meclisi tarafından savunulması 1990’lı yıllara kadar parlamenter sistemin mutlak denetim araçları ile ifa edilmeye çalışılmıştır. Lakin klasik denetim yollarının 1990’lı yıllardan başlayarak görülen yetersizliği ve insan haklarına karşı gösterilen duyarlılık nedeniyle yasama meclislerinde insan hakları komisyonları kurulmaya başlanmıştır (Eroğlu, 2006: 33-34).

Bir yandan dış baskılar bir yandan da içerdeki demokratikleşme taleplerinin tesiriyle birlikte ülkemizde 1990’lı yılların başında insan haklarının kurumsallaşması yolunda ilk resmi girişimlerde bulunulmaya başlanmıştır. Bu konuda atılan en ciddi ve

resmi girişim 05.12.1990 tarih ve 3686 sayılı yasa ile TBMM bünyesinde kurulan İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'dur (Kazancı, 1992: 49-50).

TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu'nun kurulmasına kadar geçen sürede ülkemizin uluslararası alanda bu konuda yaptığı tek şey hazırlanan metinlerin paraflanması ve onaylanmasıydı. TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu görev, yetki ve sorumlulukları ile tasarımı doğrudan Türkiye tarafından yapılmış ilk resmi düzenleme olması bakımından önemlidir (Kazancı, 1992: 50-51). Ayrıca yasama meclisi tarafından insan haklarının korunması hem yasama meclisinin denetim fonksiyonunun hem de insan haklarına verilen önemin bir işaretidir (Eroğlu, 2006: 34).

TBMM İçtüzüğü'nün 20. maddesinde sayılan TBMM komisyonlarının büyük bölümü İçtüzük ile kurulmalarına karşın İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu kanunla kurulmuş bir kuruldur. Komisyonun kanun ile kurulmuş olması onu daha da güçlendirmiştir. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu kanunu yasama çalışmalarından daha çok yürütmenin denetlenmesi konusuna odaklanmakta olup üçüncü kişileri bağlayıcı hükümler getirmektedir (Eroğlu, 2006: 36).

05.12.1990 tarih ve 3686 sayılı İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu'nun 4. maddesinde komisyonun görevleri şu şekilde sıralanmıştır:

- “Uluslararası alanda genel kabul gören insan hakları konusundaki gelişmeleri izlemek.”
- “Türkiye'nin insan hakları alanında taraf olduğu uluslararası andlaşmalarla T.C. Anayasası ve diğer milli mevzuat ve uygulamalar arasında uyum sağlamak amacıyla yapılması gereken değişiklikleri tespit etmek ve bu amaçla yasal düzenlemeler önermek.”

“Kanun teklif etmeye anayasanın 88. maddesine göre milletvekillerinin yetkili olduğu ve komisyonların kanun teklif edemeyeceğine ilişkin İktüzüğün 35. maddesi birlikte dikkate alındığında burada belirtilen görevin teknik anlamda kanun teklifi sunmak değil, gerekli değişiklikleri gündeme getirmek olduğu düşünülmektedir” (<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/bilgi.htm>).

- “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığınca havale edilen kanun teklifleri ile olağanüstü hâl sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini görüşmek, Türkiye Büyük Millet Meclisi komisyonlarının gündemindeki konular hakkında, istem üzerine görüş ve öneri bildirmek.”
- “Türkiye'nin insan hakları uygulamalarının, taraf olduğu uluslararası andlaşmalara, Anayasa ve Kanunlara uygunluğunu incelemek ve bu amaçla, araştırmalar yapmak, bu konularda iyileştirmeler, çözümler önermek.”
- “İnsan haklarının ihlale uğradığına dair iddialar ile ilgili başvuruları incelemek veya gerekli gördüğü hallerde ilgili mercilere iletmek.”

“İnsan hakları ihlalleri ile ilgili komisyona dilekçe yolu ile birçok başvuru yapılmaktadır. Kimlik bilgisi, imza ve adres içermeyen dilekçelerle; belli bir talebi içermeyen, protesto niteliğinde olanlar hakkında işlem yapılmamaktadır. Başvuruların sonucu veya yapılmakta olan işlem hakkında komisyon başvuru sahibine konu ile ilgili en geç altmış gün içinde bilgi vermektedir” (<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/bilgi.htm>).

- “Gerektiğinde dış ülkelerdeki insan hakları ihlallerini incelemek ve bu ihlalleri o ülke parlamenterlerinin dikkatlerine doğrudan veya mevcut parlamenter forumlar aracılığıyla sunmak.”

- “Her yıl yapılan çalışmaları, elde edilen sonuçları, yurtiçi ve dışında İnsan Haklarına saygı ve uygulamaları kapsayan bir rapor hazırlamak.”

3.1.2. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları

Ülkemizde 2000’li yılların başında insan hakları ile ilgili kurumsal değişikliklere gidilerek insan haklarının korunmasına yönelik olarak kurum ve kurullar oluşturulmaya başlanmıştır (İzci, 2015: 95). Bu amaçla 02.11.2000 tarih ve 24218 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren “İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik” ile 81 il ve 850 ilçede “İl İnsan Hakları Kurulları” ile “İlçe İnsan Hakları Kurulları” oluşturulmuştur (Albayrak, 2010: 143).

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmeliğinin 1. maddesinde İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları’nın amacı: “*toplumda ve kamu görevlilerinde insan hakları bilincini geliştirmek, insan haklarını korumak, ihlal iddialarını incelemek ve araştırmak, insan hak ve özgürlüklerinin kullanılmasının önündeki engeller ile hak ihlallerine yol açan sosyal, siyasi, hukuki ve idari nedenleri incelemek, araştırmak ve bunların çözümüne ilişkin önerilerde bulunmaktır*” şeklinde ifade edilmektedir (Arslanel vd., 2011: 144).

24218 sayılı yönetmelikte, insan hakları il ve ilçe kurullarında yapısının kamu ağırlıklı olmasından ötürü sivil toplum örgütleri tarafından çok ciddi şekilde eleştirilmiştir. Kurulların yapısının demokratik olmaması sebebiyle eleştirilmesi yüzünden yeni bir yönetmelik hazırlanarak 23.11.2003 tarih ve 25298 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. 25298 sayılı yönetmelik ile kurulların yapısında ciddi değişiklikler yapılarak kurullar ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir (Işık, 2005: 48).

23.11.2003 tarihinde yapılan değişiklikle başkanlık görevini yerine getirecek vali yardımcısı ve kaymakam ile kamu görevlisi bir avukat veya hukuk fakóltesi mezunu bir personel olmak üzere kurullarda görev yapan kamu görevlisi sayısı ikiye indirilmiştir (Başbakanlık, 2006: 125). Vali/kaymakam dışında daha önce kurullarda görev yapan emniyet müdürü, jandarma komutanı, sağlık müdürü, il-ilçe milli eğitim müdürü ve sosyal hizmetler müdürü çıkarılarak yerlerine il genel meclisinin bir temsilcisi, TBMM’de grubu bulunan siyasi partilerin il başkanları veya görevlendirecekleri temsilcisi, meslek odaları veya sendikalardan bir temsilci, yerel basından bir temsilci, muhtar, okul-aile birliklerinden bir temsilci ve sivil toplum örgütlerinden en az üç temsilcinin geçmesi öngörölmüştür (İzci, 2015: 97; Işık, 2005: 48).

Yapılan bu değişik ile il ve ilçe insan hakları kurullarının “sivil karakteri” daha da güçlendirilerek demokratik katılım ve şeffaflığın artırılması hedeflenmiştir (Başbakanlık, 2006: 125; Işık, 2005: 48).

İnsan hakları ihlali iddiaları ile ilgili başvuruları incelemek, araştırmak, inceleme ve araştırma sonuçlarını değerlendirmek, ulaşılan sonuçları konusuna göre Cumhuriyet Savcılıklarına ya da ilgili idari makamlara iletmek ve sonucunu takip etmekle il ve ilçe kurulları görevlidir. Aynı zamanda kurullar, insan hakları alanında bilgilendirme, bilinçlendirme, eğitim faaliyetleri gerçekleştirmek, ilgili kurum ve kuruluşlara insan hakları uygulamalarını yerinde görmek amacıyla ziyaretler gerçekleştirmek, kadın, ocuk, hasta ve özürlü hakları ile ilgili araştırmalar yapılmasını ve özömler üretilmesini teşvik etmek ile her türlü ayrımcılığın önlenmesi için gerekli çalışmaları yapmakla görevlidirler (Dervişoğlu, 2010: 102).

3.1.3. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları

Uluslararası hukuk belgelerinde devlet bakımından ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin sivil denetime açılması bir yükümlülük olarak düzenlenmiştir. Bu kapsamda ülkemiz de 21.06.2001 tarihli ve 24439 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 4681 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu ile bulunduğu yargı çevresinde ceza infaz kurumu veya tutukevi olan her adli yargı adalet komisyonunca bir izleme kurulu kurulmuştur (Çelikyay, 2014: 161-176).

Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu’nun 1. maddesinde kanunun amacı belirtilirken “...yürürlükteki mevzuat ve ülkemizin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerle belirlenen ilkeler çerçevesinde ...” ibaresi ile kanun hem ulusal mevzuata hem de uluslararası mevzuata değinmektedir. Bununla uluslararası yükümlülüklerin de yerine getirilmesinin amaçlandığı ortaya çıkmaktadır (Çelikyay, 2014: 177).

İzleme kurullarının görevleri 4681 sayılı kanunun 6. maddesinde düzenlenmiştir. “İzleme kurullarının görevleri şunlardır; ceza infaz kurumları ve tutukevlerindeki infaz ve ıslah uygulamalarına ilişkin işlem ve faaliyetleri yerinde görmek, incelemek, yönetici ve görevlilerden bilgi almak, hükümlü ve tutukluları dinlemek, ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde infaz ve ıslah, hükümlü ve tutukluların sağlık ve yaşam koşulları, iç güvenlik, sevk ve nakil işlemleri ile ilgili olarak gördükleri aksaklık ve eksiklikleri yetkili mercilere bildirmek, ceza infaz kurumları ve tutukevleri ile ilgili tespitlerini ve aldıkları bilgileri değerlendirerek en az dört ayda bir rapor düzenlemek, raporun bir örneğini Adalet Bakanlığına, Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Başkanlığına, izleme kurulunun bulunduğu yargı çevresindeki Cumhuriyet başsavcılığına ve görev alanına giren bir şikâyet konusu bulunduğu takdirde infaz hâkimliğine göndermek

ve kanunlarla verilen diğer görevleri yapmaktır.” Ayrıca “izleme kurulu, ilgili olduğu ceza infaz kurumu veya tutukevini en az iki ayda bir olmak üzere, gerekli gördüğü her zaman ziyaret edebilir.”

3.1.4. Kamu Denetçisi (Ombudsman)

Temel hak ve hürriyetlerin günümüz toplumlarının değişen ve gelişen koşulları karşısında sadece yargı yoluyla güvence altına alınmaya çalışılması, temel hak ve hürriyetlerin korunmasında yetersiz kalmakta ve adaletsiz sonuçlara sebep olabilmektedir. Birçok demokratik ülke böyle bir sonucun ortaya çıkmaması adına yönetilenleri yönetim karşısında koruyabilmek için doğrudan, hızlı, maliyetsiz ve yönetimin yalnızca hukuksal denetimi ile bağlı olmayan, gerektiğinde yerindelik denetimi de yapma imkanı olan kurumlar meydana getirmeye yönelmiştir (Gişi, 2017: 3; Ünal ve Erdoğan, 2016: 625).

Bu kapsamda idarenin işlem ve eylemlerinin etkili bir şekilde denetlenmesi ve idarenin yönetilenlere karşı adaletli, çabuk ve saygılı davranmasını sağlayabilmek amacıyla resmi olarak ilk kez İsveç’te başladığı kabul edilen ombudsmanlık kurumu oluşturulmuştur (Gişi, 2017: 3; Kaplan vd., 2014: 76).

Aslen İsveç kökenli bir kelime olan “temsilci, koruyucu, görevli, arabulucu ve hakem” anlamlarına gelen ombudsman, tüm dünyada devlet kurumları ile vatandaşlar arasında arabuluculuk, hakemlik görevini yüklenen güvenilir kişi anlamında kullanılmaktadır (Yatkin ve Taşer, 2016: 90; Arkan, 2013: 83; Tayşi, 1997: 107).

Ombudsman, vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini korumak için tüm devlet organları ve memurlarını yasama organı adına kapsamlı ve devamlı olarak denetleyen, yasama organı tarafından yetkilendirilmiş, tarafsız, adil, güvenilir, bağımsız kişi olarak tanımlanabilir (Akman ve Çiftçi, 2018: 187; Tayşi, 1997: 107).

Ombudsmanlık kurumu farklı ülkelerde değişik adlarla ifade edilmiştir. “Azerbaycan’da Müvekkil, Çek Cumhuriyeti’nde Hakların Kamusal Savunucusu, Polonya’da İnsan Hakları Savunucusu, İspanya’da Halk Koruyucusu, İsveç’de Ombudsman, Fransa’da Hakların Koruyucusu ve Türkiye’de ise Kamu Denetçiliği Kurumu” olarak anılmaktadır (Yatkın ve Taşer, 2016: 90; Akman ve Çiftçi, 2018: 188; Özekicioğlu, 2018: 168).

Ülkemizde 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan halk oylaması ve anayasa değişikliği ile Kamu Denetçiliği Kurumu anayasadaki yerini almıştır. Anayasanın 74. maddesine şu hükümler eklenmiştir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceler. Kamu Başdenetçisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oyla dört yıl için seçilir. Bu maddede sayılan hakların kullanılma biçimi, Kamu Denetçiliği Kurumunun kuruluşu, görevi, çalışması, inceleme sonucunda yapacağı işlemler ile Kamu Başdenetçisi ve kamu denetçilerinin nitelikleri, seçimi ve özlük haklarına ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.”

Anayasa değişikliğinin ardından 29.06.2012 tarih ve 28338 sayılı Resmi Gazete’de 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu yayınlanarak Kamu Denetçiliği Kurumu hukuki temeller üzerine oturtulmuştur. Kanunun amacı 1. madde de; “kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak suretiyle, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak” şeklinde belirtilmiştir (Özekicioğlu, 2018: 168).

TBMM Başkanlığına bağlı, kamu tüzel kişiliğini haiz, özel bütçeli ve merkezi Ankara’da bulunan Kamu Denetçiliği Kurumu kurulmuştur. Kurum, Başdenetçilik ve Genel Sekreterlikten oluşmaktadır (Tezcan vd., 2016: 831).

Kurumun görevi 6328 sayılı kanunun 5. maddesinde, “Kurum, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, **idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını**; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, **hukuka ve hakkaniyete uygunluk** yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir.” şeklinde belirtilmiştir. Ancak; “yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler, yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin sırf askerî nitelikteki faaliyetleri” kurumun görev alanı dışındadır.

Ombudsmanlık kurumunun en ehemmiyetli ve en belirleyici özelliklerinden arasında, bütün makam ve kişilere karşı bağımsız ve yansız bir durumda olması 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu’nun 12. maddesinde “Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, Başdenetçiye ve denetçilere görevleriyle ilgili olarak emir ve talimat veremez, genelge gönderemez, tavsiye ve telkinde bulunamaz. Başdenetçi ve denetçiler, görevlerini yerine getirirken tarafsızlık ilkesine uygun davranmak zorundadır.” şeklinde yer almıştır (Ünal ve Erdoğan, 2016: 628).

6328 sayılı kanunun 17. maddesine göre; “kuruma, gerçek ve tüzel kişiler başvurabilirler. Başvuru sahibinin talebi üzerine başvuru gizli tutulur. Başvuru; başvuru sahibinin adı ve soyadı, imzası, yerleşim yeri veya iş adresini ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için vatandaşlık kimlik numarasını, yabancılar için pasaport numarasını, başvuru sahibi tüzel kişi ise tüzel kişinin unvanı ve yerleşim yeri ile yetkili kişinin imzasını, varsa, merkezi tüzel kişilik numarasını ve yetki belgesini içeren Türkçe dilekçe ile yapılır. Bu başvuru, yönetmelikte belirlenen şartlara uyulmak kaydıyla elektronik ortamda veya diğer iletişim araçlarıyla da yapılabilir.” “Yapılan başvurulardan; belli bir konuyu içermeyenler, yargı organlarında görülmekte olan veya yargı organlarınca karara bağlanmış uyuşmazlıklara ilişkin olanlar, ikinci fıkrada belirtilen şartları taşımayanlar,

sebepleri, konusu ve tarafları aynı olanlar ile daha önce sonuçlandırılanlar, incelenmez.”
“Kuruma, illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar aracılığıyla da başvurulabilir.
Başvurulardan herhangi bir ücret alınmaz.”

3.2. Ulusal İnsan Hakları Kurumları

İnsan hakları alanında devlet hem ihlallerin kaynağı hem de hakların korunmasından sorumlu olarak kabul edilmektedir. İnsan haklarının korunmasından ve geliştirilmesinden sorumlu olan devlet, zaman zaman yasama, yürütme ve bazen de yargı yoluyla insan hakları ihlallerine neden olmaktadır. Demokratik olarak seçilmiş bir yasama meclisinin, oluşum ve işleyiş biçimine yasallık ilkesinin egemen olduğu yürütmenin ve bağımsız bir yargı sisteminin varlığı insan hakları ihlallerini önlemeye yeterli olmamaktadır (Açık, 2011: 1).

Bundan dolayıdır ki yürütme veya yasama organı ile ilişkili olmakla beraber toplumun ilgili bütün kesimlerinin temsil edilebileceği biçimde çoğulcu bir yapıya ve dış etkenlerden etkilenmesine engel olacak derecede idari ve mali özerkliğe sahip insan hakları kurumları kurulması düşüncesi gündeme gelmiş ve dünyanın birçok ülkesinde bu tür kurumlar oluşturulmuştur ve oluşturulmaya da devam etmektedir (Aydın, 2010: 3).

İnsan haklarının korunmasını güvence altına alan söz konusu kurumlardan birisi de hiç kuşkusuz, yargı dışı koruma mekanizmaları olan ve ulusal insan hakları kurumları (UIHK) olarak adlandırılan organlardır (Oğuşgil, 2015a: 258). Ulusal insan hakları kurumları kavram olarak ilk kez BM bünyesinde 1946'da Ekonomik ve Sosyal Konsey'in gerçekleştirdiği bir toplantıda gündeme gelmiştir (BM El Kitabı, 1995: 3). 1978'de BM Genel Kurulu, ulusal insan hakları kurumlarının uzmanlaşmış yapılar olarak oluşturulmasını istemiştir (Güneş, 2018: 168).

Herkes tarafından ulusal insan hakları kurumları kavramı üzerinde kabul edilmiş genel bir tanımlama bulunmamaktadır. Tanımlama zorluğu, ulusal kurumların birbirinden farklı ülkelerde, farklı modellerde, ülkelerin tarihsel ve kültürel birikimleri, ekonomik ve toplumsal yapı farklılıkları ve ülkede farklı isimler taşıyan benzer yapıların varlığından kaynaklanmaktadır (Açık, 2011: 60). Çok genel bir yaklaşımla kavram, “insan haklarının korunması ve yaygınlaştırılması amacına hizmet etmek için kurulmuş daimi ve bağımsız organlar” şeklinde tanımlanabilmektedir (Pohjolainen, 2006: 5). 1995 yılında BM’nin yayımladığı bir el kitabında kavrama dair ayrıntılar ve ortak tanımın olmaması açıkladıktan sonra bu kurumlar; “devletlerce anayasa, yasa ya da düzenleyici işlemlerle kurulmuş ve görev alanı özellikle insan haklarını korumak ve geliştirmek olarak düzenlenmiş yapılar” olarak tanımlamıştır (Akt: Erçin, 2014: 6).

Ulusal insan hakları kurumları AYM tarafından “devlet tarafından insan haklarının geliştirilmesi ve korunması amacıyla anayasa veya kanun niteliğindeki bir düzenleyici işleme dayanarak, kurulan, kuruluş kanununda görev ve yetkilerinin açıkça tanımlandığı, görevine giren konularda ulusal veya uluslararası mercilerle bağımsız ve tarafsız olarak danışma ve iş birliği faaliyetlerinde bulunan ulusal kurumlardır” şeklinde tanımlanmıştır (AMKD, 2013: 5864).

Ulusal insan hakları kurumlarının zaman içerisindeki gelişimi konusundaki en büyük sorun kurumların niteliğinde mutlak bir tanım yapılamamış olmasıdır (Güneş, 2018: 168). Bunun ortaya çıkışında ulusal kurumların kuruluşuna yönelik rehber niteliğindeki standartları tayin eden BM’nin devletlere kendi ulusal düzeydeki gereksinimlerine uygun kurumsal çerçeveyi seçme hakkını tanımış olmasıdır (Oğuşgil, 2015a: 259). Bugün dünyada ulusal insan hakları konusunda farklı kurum modellerinin ortaya çıkmasının nedeni bu durumun bir sonucudur. Ombudsman, insan hakları komisyonu, insan hakları

danışma komitesi, insan hakları enstitüleri modeli bu modellerin öne çıkanlarıdır (Güneş, 2018: 168).

Ombudsman modeli; idarenin gerçekleştirdiği eylem ve işlemler nedeniyle haksızlığa ya da zarara uğrayan vatandaşların başvurabilecekleri kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. İlk defa İsveç'te oluşturulmuştur. (Arklan, 2013: 83). Şikâyet üzerine veya kendiliğinden harekete geçebilmektedir (Gişi, 2017: 6). Devlet ile vatandaş arasında arabulucu görevini gerçekleştirmek, inceleme, araştırma ve soruşturma yapmak gibi görevleri bulunmaktadır (Kaplan vd., 2014: 76).

İnsan hakları komisyonu modeli; Paris Prensipleri'ne en uygun sistemdir. İnceleme yapma, eğitim, tavsiye, şikâyet ve çözüm üretme gibi fonksiyonları vardır. Uygulama konusunda en aktif ülke İngiltere'dir. Eşitsizlik ve ayrımcılık konularında daha nitelikli ve sıkı çalışmalar yapmaktadır (Güneş, 2018: 168-169). Hindistan, İrlanda, Letonya ve Nepal gibi ülkelerde yargı yetkisine sahip komisyonlarda bulunmaktadır (Aydın, 2010: 10)

İnsan hakları danışma komitesi modeli; esasa özelliği çoğulcu yapı ve toplumun her kesimini kapsayacak şekilde temsili ile meydana gelmesi ve hükümete insan hakları mevzularında danışmanlık görevi üstlenmesidir. Bireysel hak ihlallerini inceleme yetkisi olmayan komitenin, kurumlar üzerinde denetleme yetkisi de bulunmamaktadır. İlk defa Fransa'da oluşturulmuştur (Eren, 2012: 49-50).

İnsan hakları enstitüleri modeli; esas çalışma konuları insan haklarıyla ilgili eğitim, bilgilendirme, araştırma ve belgeleme yapmaktır. Enstitüler genellikle mevzuat tasarıları ile ilgili rapor düzenlemekte ve yorum yapmakta ayrıca hükümete insan haklarıyla ilgili çeşitli konularda bilirkişi hizmeti sağlamaktır (Aydın, 2010: 16). Bu model daha çok Ulusal kurumlara sahip ülkelerde genellikle ikincil nitelikte kurumlar olup şikâyet kabul

etme ve inceleme yetkileri bulunmamaktadır. Bu kurum modelinin en iyi örneği Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü'dür (Günaydın, 2017: 55).

Ulusal insan hakları kurumlarının ülkeden ülkeye yapı ve statüleri farklılık göstermektedir. Ülkelerin tercih ettiği kurum örneklerinden hangisinin en faydalı olduğunu tespit etmek kolay olmadığı gibi ideal, tek tip ve dünya çapında kabul edilen bir kurum modeli de bulunmamaktadır (Açık, 2011: 2-3). Tüm bu ortaya çıkan ulusal insan hakları kurumları modelleri dikkate alındığında ulusal insan hakları kurumlarının, ülkeler düzeyinde uluslararası standartların ve ilkelerin benimsenerek uygulama konusunda etkili sistemin tercih edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır (Güneş, 2018: 169).

Ulusal insan hakları kurumlarının gelişim evresinde 1991 yılı Ekim ayında çok önemli bir gelişme yaşanmıştır. BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından Paris'te halihazırda varolan ulusal insan hakları kurumlarından bazılarının temsilcileriyle birlikte hükümet dışı örgütler, uluslararası kuruluşlardan temsilcilerin katıldığı bir atölye çalışması düzenlenmiştir (Erçin, 2014: 15). Bu toplantıda yer alan Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü ile Fransa Ulusal İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun çalışmaları neticesinde "İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması İçin Kurulan Ulusal Kuruluşların Statüsüne İlişkin İlkeler" veya toplantının düzenlendiği Paris kentinden ötürü yaygın bir söyleyiş kazanan "Paris Prensipleri" ortaya konulmuştur (Kurnaz, 2009: 93; Pohjolainen, 2006: 3).

3.3. Paris Prensipleri

Paris Prensipleri, "Ulusal Kurumların Yetki ve Sorumluluklarına İlişkin İlkeler" başlığı ile BM Genel Kurulu tarafından 20 Aralık 1993 tarih ve 48/134 sayılı kararla kabul edilmiş tavsiye niteliğinde bir belgedir (Eren, 2012: 102). Prensipler ulusal insan hakları kurmak isteyen veya var olan kurumlarını güçlendirmek isteyen ülkeler yönünden yol

gösterici özelliktedir (İzci, 2015: 10). Genel olarak Paris Prensipleri ulusal kurumlar için milletlerarası minimum standartlar olarak sayılmıştır (Pohjolainen, 2006: 3).

BM Genel Kurulunca Paris Prensiplerinin kabul edilmesinin en önemli nedeni, ulusal kurumlar kurulması amacıyla ülkelere rehber ilkeler sunmaktır (Günaydın, 2017: 58). Paris Prensipleri dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ulusal insan hakları kurumlarına ilişkin “Yetki ve Sorumluluklar”, ikinci bölümde “Oluşum, Bağımsızlık ve Çoğulculuk Güvenceleri”, üçüncü bölümde “Çalışma Yöntemleri” ve dördüncü bölümde “Yargı Kurumlarınıninkine Benzer Yetkileri Olan Kuruluşların Statüsüne İlişkin Ek İlkeler” düzenlenmiştir (Eren, 2012: 104). Paris Prensiplerinin bölümleri;

“Yetki ve Sorumluluklar”, başlığını taşıyan ilk bölümde ulusal kurumların anayasal veya yasal bir metinde, ayrıntılı bir şekilde insan haklarını koruma ve geliştirme yetkileri ile donatılması yanında kurumlara olabildiğince geniş bir görev alanı verilmesi önerilmektedir (Eren, 2012: 104). Ulusal kurumlar bu çerçevede, insan haklarının korunması ve geliştirilmesini gaye edinen kanuni ve idari kararlara ilişkin ilgili kurum, yasama meclisi ve yürütme organına tavsiye niteliğinde, görüşler, önergeler, raporlar sunmak, uluslararası insan hakları sözleşmelerine ülkelerin taraf olmasını ve bunların uygulamaya konulmasını sağlamak, insan hakları ile ilgili diğer ulusal ve uluslararası kurumlarla birlikte çalışma yapmak, insan hakları ve her türlü ayrımcılığa karşı savaşımı, bilgilendirme ve eğitim aracılığıyla kamuoyunu duyarlı duruma getirmek gibi görev ve yetkilere sahiptir (Oğuşgil, 2015a: 259).

“Oluşumu, Bağımsızlık ve Çoğulculuk Güvenceleri” başlıklı ikinci bölümde, ulusal kurumda bulunacak kişilerin belirlenmesi ve üye bileşimi ile ilgili niteliklere yer verilmiştir (Oğuşgil, 2015a: 259). Bağımsız bir ulusal kurumun oluşturulması çoğulcu temsil şartına bağlanmıştır (Eren, 2012: 105). Bu amaçla ulusal kurumun üye oluşumuna

yönelik güvence “insan hakları ve ırk ayrımcılığı alanlarında sorumluluk alan sivil toplum kuruluşları, sendikalar, avukatlar, doktorlar, gazetecilerden oluşan mesleki örgütlerin, dini ve felsefi düşünce akımlarının, üniversitelerin ve nitelikli uzmanların, parlamentonun” katılımıyla gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir (ombudsman.gov.tr; Oğuşgil, 2015a: 260).

Ulusal kurumların bağımsızlığının sağlanmasına yönelik bir diğer düzenleme ise ulusal kurumun idari ve mali özerkliğe sahip olmasının sağlanmasıdır (Oğuşgil, 2015a: 260). Ulusal kurumlar sözü edilen ilkelere göre çalışmalarını gerektiği gibi yürütebilmeleri için, elverişli bir altyapıya, kendi personeline, kendi tesislerine ve özellikle de yeterli mali kaynaklara sahip olmalıdır (İzci, 2015: 61). Ayrıca kurul üyelerinin bağımsızlığı açısından görev güvencesinin tanınarak göreve atanma ve görevden alınma usullerinin açıkça düzenlenmesi gerekmektedir (Eren, 2012: 105).

“Çalışma Yöntemleri” başlıklı üçüncü bölümde ulusal kurumun işleyişi ile ilgili genel çerçeve ele alınmıştır. Paris Prensiplerine göre; “Ulusal kurumlar kendi yetki alanlarına giren herhangi bir durumu özgürce araştırabilir, gerekli her türlü bilgi ve belgeyi edinip, bütün kişileri dinleyebilir. Görüşlerini ve tavsiyelerini duyurmak için doğrudan doğruya ya da basın yolu ile kamuoyuna hitap edebilir. Düzenli olarak ve ayrıca gerekli olduğunda usulüne uygun olarak davet edilen bütün üyeleriyle toplanır” (ombudsman.gov.tr; İzci, 2015: 63-65). “Yargısal olsun veya olmasın, insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasından sorumlu makamlarla işi südürür. Sivil toplum kuruluşlarının ulusal kurumların çalışmalarını genişletmekte oynadığı esas görevi dikkate alarak, insan haklarının geliştirilmesi ve korunması, ekonomik ve sosyal kalkınma, ırkçılıkla mücadele, korunmaya muhtaç grupların (özellikle çocukların, göçmen işçilerin, sığınmacıların, fiziksel ve zihinsel engellilerin) korunmasına ya da belli alanlarda

uzmanlaşmaya adanmış sivil toplum kuruluşları ile ilişkilerini geliştirir” (ombudsman.gov.tr; Kurnaz, 2009: 97).

“Yargı Kurumlarınıninkine Benzer Yetkileri Olan Kuruluşların Statüsüne İlişkin Ek İlkeler” başlıklı son bölümde ise ulusal kurumların bireysel hak ihlallerini inceleme yetkisi düzenlenmiştir. Bireysel başvuruların, “kişiler, onların temsilcileri, üçüncü kişiler, sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve temsil yetkisine sahip diğer örgütler tarafından” yapılabileceği kabul edilmiştir (Eren, 2012: 105). Ulusal kurum önüne gelen olay ile ilgili olarak yukarıda belirtilen diğer yetkilerini de göz ardı etmeksizin şu sayılan yetkiler ile donatılabilirler; “uzlaştırma yoluyla veya yasaların belirlediği sınırlar içinde bağlayıcı kararlarla, ya da gerekli görüldüğü taktirde, gizlilik içinde dostane çözümler arama; başvuru sahibini hakları konusunda, özellikle de kendisi için açık olan yollar hakkında bilgilendirme ve onun bu yollara ulaşmasını kolaylaştırma; şikâyetleri ve başvuruları kabul etme veya yasayla belirlenmiş sınırlar içinde yetkili diğer mercilere aktarma ve yetkili mercilere tavsiyelerde bulunma, özellikle de başvuru sahiplerinin haklarını elde etmelerini engelleyen yasa, tüzük ve idari uygulamalar için uyarılar ve değişiklikler önermede bulunulması” öngörülmektedir (ombudsman.gov.tr; Oğuşgil, 2015a: 260; İzci, 2015: 66; Kurnaz, 2009: 97-98).

Prensipier esas itibari ile BM Genel Kurulu kararına dayandığı için hukuken bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Bu prensipier ile ulusal kurumlara yönelik uluslararası alanda asgari standartlar belirlenmiştir (İzci, 2015: 10). Her ne kadar ulusal kurumlar için Paris Prensipieri yalnızca bir genel çerçeve çiziyorsa da prensipier ulusal bir yapının meydana getirilmesini tavsiye etmektedir (Pohjolainen, 2006: 4).

Ülkelere Paris Prensipieri ile herhangi bir modelin kabul edilmesi mecburiyeti getirilmemekte, ülkeler model tercihinde kendi hukuki ve siyasi geleneklerini göz önünde

bulundurarak en elverişli modelin ülkelerine uyarlanması yöntemini tercih etmektedir (Günaydın, 2017: 59). Lakin devletlerin farklı model tercihlerine saygı gösterilmekle birlikte, uluslararası insan hakları düzeninde uluslararası standartlara uygun olmayan kurumlar, ulusal insan hakları kurumu olarak kabul edilmemektedir (Eren, 2012: 481). Bir ulusal kurum şayet bir ulusal kurum olarak yeterlilik göstermek istiyorsa, BM Paris Prensipleri tarafından getirilen ortak nitelikleri benimsemesi gerekmektedir (Oğuşgil, 2015a: 259).

3.4. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

2001 yılında Başbakanlığa bağlı olarak kurulan İnsan Hakları Başkanlığının yerini almak üzere 30 Haziran 2012 tarihinde “insan haklarının korunması ve geliştirilmesi alanında çalışma yapmakla görevlendirilen Türkiye İnsan Hakları Kurumu” kurulmuştur (tbmm.gov.tr; Odyakmaz vd., 2016: 732).

BM Genel Kurulu 18 Aralık 2002 tarihinde A/RES/57/199 sayılı kararıyla “İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’ne Ek İhtiyari Protokol”ü kabul etmiştir (Er, 2005: 186). 4 Şubat 2003’den beri devletlerin imza, onay ve katılımına açılan protokolü Türkiye 14 Eylül 2005 tarihinde New York’ta imzalamıştır. Protokolün imzalanması da 23 Şubat 2011 tarih ve 6167 sayılı kanun ile uygun bulunmuştur. Protokolün 3’üncü maddesi “Her bir taraf devlet, ulusal düzeyde, işkence ve diğer zalimane, gayriinsanî veya küçültücü muamele veya cezanın önlenmesi için bir ya da birden çok (bundan böyle “ulusal önleme mekanizması” olarak anılacak) ziyaretçi birim kurar, atar ya da idame ettirir.” hükmü ile taraf olan her bir devlete iç işleyişinde işkence ve kötü muameleyi önlemek üzere bir mekanizma meydana getirmesine hükmetmektedir (RG, 2011: 27985).

“09.12.2013 tarihli ve 2013/5711 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla, Türkiye İnsan Hakları Kurumu, İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol (OPCAT) uyarınca ulusal önleme mekanizması görevini de yüklenmiştir” (tbmm.gov.tr).

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) Kanunu tasarısının genel gerekçesinde “Özgürlüklerinden mahrum bırakılan kişilerin alıkonuldukları ceza ve tutukevleri, kamplar, bakım merkezleri gibi yerlerde işkence ve kötü muamele vakalarının yaşanmaması amacıyla bu yerlere yönelik izleme, inceleme, denetleme, değerlendirme ve raporlama faaliyeti yürüten bir ulusal önleme mekanizmasının oluşturulması ya da mevcut insan hakları kuramlarına bu görevin verilmesini öngören Ek Protokolün getirdiği yükümlülüğün bir gereği olarak Türkiye İnsan Hakları Kurumuna bu sorumluluğun yüklenmesi, Kurumun kapasite anlamında güçlendirilmesi ihtiyacını da beraberinde getirmiştir” (tbmm.gov.tr).

Ayrıca tasarının genel gerekçesi bu nedenlere “Anayasanın 10. Maddesi ve Türkiye’nin taraf olduğu çeşitli temel insan hakları sözleşmelerinde düzenlenen ayrımcılık yasağına karşı etkin mücadele amacıyla bir kurumsallaşmaya gidilmesi hususu ile gerek bu alandaki çalışmaların daha etkili biçimde yürütülmesi gerekse ilgili AB müktesebatına uyumun sağlanması” da eklemiştir (Odyakmaz vd., 2016: 732; tbmm.gov.tr). “AB müktesebatı ayrımcılık yasağı ile ilgili ayrı bir kurum oluşturulması şartı koşmamaktadır. Ayrımcılıkla mücadele görevinin ulusal insan hakları çatısı altında yürütülmesinin tercih edildiği gözlemlenmiştir” (tbmm.gov.tr).

Tüm bu gelişmeler dikkate alınarak 20.04.2016 tarih ve 29690 sayılı Resmi Gazete’de 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu yayınlanarak, “bu Kanunla ve diğer mevzuatla verilen görevleri yerine getirmek ve yetkileri kullanmak üzere,

idari ve mali özerkliğe sahip, özel bütçeli ve kamu tüzel kişiliğini haiz, Cumhurbaşkanının görevlendireceği bakan ile ilişkili Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu kurulmuştur.” (tbmm.gov.tr, 2019).

Odyakmaz vd., diğerlerine göre: “Kanun ile birbirleriyle ilişkili üç alanın; insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, ayrımcılıkla mücadele ve eşit muamele hakkı, işkence ve kötü muameleye karşı mücadelenin tek bir kurumsal çatı altında toplanması amaçlanmaktadır” (Odyakmaz vd., 2016: 733; tbmm.gov.tr, 2019).

Normlar hiyerarşisi içerisinde ulusal kurumlar mümkün olduğunca üst bir kuralla donatılırsa, o denli emniyetli bir duruma gelecektir. Bu sebeple anayasal bir düzenlemenin en elverişli yol olduğu lakin bu mümkün değil ise hiç olmazsa kuruluşun bir kanuna dayanması gerektiği anlatılmaktadır (Oğuşgil, 2015b: 179). Ulusal kurumun Paris Prensipleri’ne mutabakatı yönünden en iyi uygulama anayasa ya da yasayla düzenleme kabul edilmektedir (Eren, 2012: 172).

3.4.1. Kurumun Görevleri

Paris Prensiplerini sağlamak amacıyla TIHEK’in görevleri, oldukça geniş bir şekilde ve ayrımcılık yasağı ve ayrımcılık yasağı ve şikayetleri inceleme ve araştırma konularını da içine alacak biçimde, 6701 sayılı Kanunun 9. maddesinde düzenlenmiştir;

- “İnsan haklarının korunmasına, geliştirilmesine, ayrımcılığın önlenmesine ve ihlallerin giderilmesine yönelik çalışmalar yapmak.”
- “İnsan hakları ve ayrımcılıkla mücadele konularında kitle iletişim araçlarını da kullanarak bilgilendirme ve eğitim yoluyla kamuoyunda duyarlılığı geliştirmek.”

- “Millî eğitim müfredatında bulunan insan hakları ve ayrımcılık yasağıyla ilgili bölümlerin hazırlanmasına katkıda bulunmak.”
- “İnsan haklarının korunması, ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve toplumdaki eşitlik anlayışının geliştirilmesine yönelik olarak üniversiteler ile ortaklaşa faaliyetlerde bulunmak, Yükseköğretim Kurulunun eşgüdümünde üniversitelerin insan hakları ve eşitlik ile ilgili bölümlerinin kurulmasına ve insan hakları ve eşitlik öğretimine dair müfredatın belirlenmesine katkıda bulunmak.”
- “Kamu kurum ve kuruluşlarının meslek öncesi ve meslek içi insan hakları ve eşitlik eğitimi programlarının esaslarının belirlenmesine ve bu programların yürütülmesine katkıda bulunmak.”
- “Görev alanıyla ilgili mevzuat çalışmalarını izlemek, değerlendirmek, bunlara ilişkin görüş ve önerilerini ilgili mercilere bildirmek.”
- “İnsan hakları ihlallerini resen incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek.”
- “Ayrımcılık yasağı ihlallerini resen veya başvuru üzerine incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek.”
- “Ayrımcılık yasağı ihlalleri nedeniyle mağdur olduğu iddiasıyla Kuruma başvuranlara mağduriyetlerinin giderilmesi için kullanabilecekleri idari ve hukuki süreçler konusunda yol göstermek ve başvurularını takip etmelerini sağlamak amacıyla yardımcı olmak.”
- “İşkence ve kötü muamele ile mücadele etmek ve bu konuda çalışmalar yapmak.”

- “İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol hükümleri çerçevesinde ulusal önleme mekanizması olarak görev yapmak.”
- “Özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerin ulusal önleme mekanizması kapsamındaki başvurularını incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek.”
- “Özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerin bulundukları yerlere haberli veya habersiz düzenli ziyaretler gerçekleştirmek, bu ziyaretlere ilişkin raporları ilgili kurum ve kuruluşlara iletmek, Kurulca gerekli görülmesi durumunda kamuoyuna açıklamak, ceza infaz kurumları ve tutukevleri izleme kurulları, il ve ilçe insan hakları kurulları ile diğer kişi, kurum ve kuruluşların bu gibi yerlere gerçekleştirdikleri ziyaretlere ilişkin raporları incelemek ve değerlendirmek.”
- “Cumhurbaşkanlığına ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmak üzere, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, işkence ve kötü muameleyle mücadele ve ayrımcılıkla mücadele alanlarında yıllık raporlar hazırlamak.”
- “Kamuoyunu bilgilendirmek, düzenli yıllık raporlar dışında, gerek görüldüğünde görev alanına ilişkin özel raporlar yayımlamak.”
- “İnsan hakları ve ayrımcılıkla mücadele alanındaki uluslararası gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek, alanındaki uluslararası kuruluşlarla ilgili mevzuat dâhilinde iş birliği yapmak.”
- “İnsan haklarının korunması ve ayrımcılıkla mücadele kapsamında faaliyet yürüten kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, meslek kuruluşları ve üniversitelerle işbirliği yapmak.”

- “Diğer kurumların ayrımcılığın önlenmesine yönelik faaliyetlerine destek vermek.”
- “Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinin uygulanmasını izlemek, bu sözleşmeler uyarınca kurulan inceleme, izleme ve denetleme mekanizmalarına Devletin sunmakla yükümlü olduğu raporların hazırlanması sürecinde, ilgili sivil toplum kuruluşlarından da yararlanmak suretiyle görüş bildirmek, bu raporların sunulacağı uluslararası toplantılara temsilci göndererek katılmak.”

“Kamu kurum ve kuruluşları ile görevliler, haberli ve habersiz ziyaretler sebebiyle gerekli yardım ve kolaylığı göstermek zorundadır.”

“Kurum, görev ve yetkilerine ilişkin olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunu ve Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonunu yılda en az bir defa bilgilendirir.”

3.4.2. Kurumun Teşkilat Yapısı

6701 sayılı Kanunun 8-16. maddeleri kurumun teşkilat yapısını düzenlemektedir. Kurum Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu ve Başkanlık teşkilatından oluşmaktadır.

3.4.2.1. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu

Kanunun 10. maddesi “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu”nu düzenlenmektedir. “Kurul, TİHEK’in karar organıdır. Kurul, bu Kanunla ve diğer mevzuatla verilen görev ve yetkilerini kendi sorumluluğu altında, bağımsız olarak yerine getirir ve kullanır. Görev alanına giren konularla ilgili olarak hiçbir organ, makam, merci veya kişi, Kurula *emir ve talimat veremez, tavsiye ve telkinde bulunamaz*. Kurul,

Cumhurbaşkanı tarafından *atanan* biri başkan biri ikinci başkan olmak üzere *on bir* üyeden oluşmaktadır.”

Ulusal kurumların üyelerini atama yöntemi bağımsızlığın sağlanması açısından önemli olabilmektedir, bu nedenle görevin meclis gibi temsili bir organa havale edilmesi göz önünde bulundurulmalıdır (BM El Kitabı, 1995: 12). Bu süreçte en iyi uygulama şeffaf bir biçimde, sivil toplumla müzakere ve parlamento üyelerinin geniş katılımıyla üyelerin seçim ve atamasının yapılmasıdır (Eren, 2012: 239). Lakin TİHEK’in bütün üyelerinin kanunda belirtilmeksizin hiçbir kurum, kuruluş ile istişare edilmeden resen cumhurbaşkanı tarafından atanması bağımsızlığına gölge düşürmektedir.

Kanunun 10. maddesinde *Kurula üye seçilebilmek için aranan şartlar* şu şekilde belirtilmiştir; “657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 48’inci maddesinin birinci fıkrasının (A) bendinin (1), (4), (5), (6) ve (7) numaralı alt bentlerinde belirtilen nitelikleri taşımak; herhangi bir siyasi partinin yönetim ve denetim organlarında görevli veya yetkili bulunmamak; en az dört yıllık lisans düzeyinde yükseköğrenim görmüş olmak.”

“Üyeliklerde görev süresi dolmadan herhangi bir sebeple boşalma olması hâlinde, *bir ay* içinde aynı usulle yeni üye seçilir. Bu şekilde seçilen üye, yerine seçildiği üyenin kalan süresini tamamlar ve bunlardan iki yıl veya daha az süreyle görev yapanların bu görevleri seçilme dönemi olarak değerlendirilmez.”

“Başkan, İkinci Başkan ve üyelerin *süreleri dolmadan* herhangi bir nedenle *görevlerine son verilemez*. Ancak üyenin; seçilmesi için gerekli şartları taşımaması ya da sonradan kaybetmesi; *kurul kararlarını süresi içinde imzalamaması*; kurul tarafından kabul edilebilir mazereti olmaksızın bir takvim yılı içinde toplam beş Kurul toplantısına katılmaması; ağır hastalık veya engellilik nedeniyle iş göremeyeceğinin sağlık kurulu raporuyla belgelenmesi; görevi ile ilgili olarak işlediği suçlardan dolayı hakkında verilen

mahkûmiyet kararının kesinleşmesi; geçici iş göremezlik hâlinin *üç aydan fazla* sürmesi; 657 sayılı Kanunun 48'inci maddesinin birinci fıkrasının (A) bendinin (5) numaralı alt bendinde belirtilen suçlardan mahkûm edilip de cezasının infazına fiilen başlanması, hâllerinin Kurul tarafından tespit edilmesi üzerine *Cumhurbaşkanı* veya *görevlendireceği bakanın onayıyla* üyeliğine son verilir.”

“Üyelerin Kurulda görev yaptıkları sürece önceki görevleri ile olan ilişkileri kesilir. Üyeler, özel bir kanuna dayanmadıkça, Kuruldaki görevlerinin dışında resmî veya özel hiçbir görev alamaz, dernek, vakıf, kooperatif ve benzeri yerlerde yöneticilik ve denetçilik yapamaz, ticaretle uğraşamaz, serbest meslek faaliyetinde bulunamaz, hakemlik ve bilirkişilik yapamaz. Ancak *üyeler, asli görevlerini aksatmayacak şekilde bilimsel amaçlı yayın yapabilir, ders ve konferans verebilir ve bunlardan doğacak telif hakları ile ders ve konferans ücretlerini alabilir.*”

“Kamu görevlisi iken üyeliğe seçilenler, memuriyete giriş şartlarını kaybetmemeleri kaydıyla, görev sürelerinin sona ermesi veya görevden ayrılma isteğinde bulunmaları ve otuz gün içinde önceki kurum veya kuruluşlarına başvurmaları durumunda atamaya yetkili makam tarafından bir ay içinde mükteseplerine uygun bir kadroya atanır. Atama gerçekleşinceye kadar, bunların almakta oldukları her türlü ödemelerin Kurum tarafından yapılmasına devam olunur. Bunların Kurumda geçirdiği süreler, özlük ve diğer hakları açısından önceki kurum veya kuruluşlarında geçirilmiş sayılır. Bir kamu kurumunda çalışmayanlardan üyeliğe seçilip yukarıda belirtilen şekilde görevi sona erenlere herhangi bir görev veya işe başlayıncaya kadar, almakta oldukları her türlü ödemeler Kurum tarafından ödenmeye devam edilir ve bu şekilde üyeliği sona erenlere Kurum tarafından yapılacak ödeme *üç ayı* geçemez.”

“Seçilen yeler ilk toplantının başında aşağıdaki şekilde yemin ederler: *Görevimi tam bir tarafsızlık, drstlik, hakkaniyet ve adalet anlayışı içinde yerine getireceğıme, namusum ve şerefim üzerine yemin ederim.*”

“4483 sayılı Memurlar ve Diğerk Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun uyarınca Başkan ve üyeler için soruşturma yapılması Cumhurbaşkanını veya grevlendireceğı bakanın iznine tabidir. Soruşturma izni verilmesi veya verilmemesine ilişkin kararlara karşı itirazlar Danıştay tarafından karara bağlanır. Ayrıca, başkan ve üyeler ile Kurum personeli, görevlerini yerine getirmeleri sırasında edindikleri, kamuya, ilgililere ve üçüncü kişilere ait gizlilik taşıyan bilgileri, kişisel verileri, Kurumla ilgili gizlilik taşıyan bilgileri, ticari sırları ve bunlara ait belgeleri, bu konuda kanunen yetkili kılınan mercilerden başkasına açıklayamaz, kendilerinin veya üçüncü kişilerin yararına kullanamaz. Bu yükümlülük görevden ayrılmalardan sonra da devam eder.”

Bağımsız bir ulusal kurumun oluşturulması *oğulcu temsil* şartına bağlanmışır (Eren, 2012: 105). Daha nce Paris Prensiplerinde belirttiğimiz gibi bu amaçla ulusal kurumun ye oluşumuna yönelik güvence insan hakları ve ırk ayrımcılığı alanlarında sorumluluk alan sivil toplum örgütleri, sendikalar, avukatlar, doktorlar, gazetecilerden oluşan mesleki örgütlerin, dini ve felsefi düşünce akımlarının, üniversitelerin ve nitelikli uzmanların katılımıyla gerekleştirilebileceğı belirtilmiştir (Oğuşgil, 2015a: 260; ombudsman.gov.tr).

Gerçek anlamda çoğulculuk için, ye oluşumu mümkün olduğu kadar zengin bir çeşitlilik içermelidir. Örneğın sadece erkeklerden veya sadece ülkedeki bir etnik gruptan meydana gelen ye profili toplumsal eşitliliğı tam olarak yansıtmamakta ve bu nedenle anılan UIHK’nin gerçek anlamda toplumu temsil yeteneğini elinde bulundurduğu söylenememektedir. Özellikle politik ve ekonomik olarak dezavantajlı durumda bulunan

toplumsal kesimlerin, kadınlar ve engelliler gibi, kurumda temsil edilmesi onun toplumsal meşruiyetini ve kabul edilmesini güçlendirecek faktörler arasındadır (Erçin, 2014: 122).

TİHEK'in dile getirilen bu ölçütlere göre değerlendirilmesinde ilk olarak cinsiyet temsiline dikkat edilmelidir. TİHEK'in bu çalışmanın yapıldığı Mayıs 2019 tarihi itibarıyla 11 üyesinden yalnızca 1'si (Dilek Ertürk) kadındır. Kurum içerisinde toplumun yarısını oluşturan kadınların bu orana olabildiğince yakın bir şekilde temsil edilmesi çoğulculuğun gereklerinden birisidir.

Üyelerin mesleki olarak dağılımı incelendiğinde 3 üyenin avukat (Süleyman Arslan, Can Esen, Harun Mertoğlu), 1 üyenin başbakanlık müşaviri (Mesut Kınalı), 1 üyenin EPDK başkan danışmanı (Cemil Kılıç), 1 üyenin memur (Dilek Ertürk), 1 üyenin akademisyen (Halil Kalabalık), 1 üyenin öğretmen (Hıdır Yıldırım), 1 üyenin KİK daire başkanı (Mehmet Altuntaş), 1 üyenin TRT daire başkan yardımcısı (Mehmet Emin Genç), 1 üyenin müfettiş (Saffet Balın) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, 11 üyeden 5'i hukuk fakültesi mezunu iken, 4 üye siyasal bilgiler/iktisadi ve idari bilimler fakültesi mezunu (Cemil Kılıç, Dilek Ertürk, Mehmet Altuntaş, Saffet Balın), 1 üye fen-edebiyat fakültesi mezunu (Hıdır Yıldırım), 1 üye ilahiyat fakültesi (Mehmet Emin Genç) mezunudur. İnsan hakları alanında faaliyet gösteren bir kurumda hukukçu üyelerin sayısı fazla olması normal karşılanabilir bir durum iken diğer meslek gruplarının temsiline de çok cılız ya da hiç olmamasına dikkat edilerek onların temsil edilmesine özen gösterilmelidir.

6701 sayılı kanunun 11. maddesinde *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulunun görev ve yetkileri* şunlardır: “Kurumla ve Kurumun görev alanıyla ilgili düzenlemeler yapılmasına yönelik kararlar almak; ayrımcılık yasağı ihlallerine ilişkin başvurular ile insan hakları veya ayrımcılık yasağı ihlallerine ilişkin resen yapılan incelemeleri karara

bağlamak, bu başvuru ve incelemelere ilişkin gerekli hâllerde uzlaşma sürecini sonuçlandırmak, ayrımcılık yasağı ihlallerine ilişkin bu Kanunda öngörülen idari yaptırımlara karar vermek; insan hakları ve ayrımcılık yasağı ihlallerine ilişkin yargı kararlarının uygulanmasına ilişkin sorunları izlemek ve değerlendirmek; özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerin ulusal önleme mekanizması kapsamındaki başvurularını ve bu kapsamda *resen* yürütülen incelemeleri karara bağlamak; görev alanıyla ilgili olarak yargı organlarına, kamu kurum ve kuruluşlarına ve ilgili kişilere talepleri hâlinde görüş bildirmek; gerek gördüğünde Kurumun kendi alanında çalışan uluslararası kuruluşlara üye olmasına ve bu kuruluşlarla iş birliği yapmasına karar vermek; kurum tarafından insan haklarının korunması, ayrımcılıkla mücadele ve ulusal önleme mekanizması görevleri kapsamında yapılan inceleme ve araştırmaları, hazırlanan raporları ve benzeri çalışmaları karara bağlamak; kurumun stratejik planını karara bağlamak, amaç ve hedeflerini, hizmet kalite standartlarını ve performans ölçütlerini belirlemek; kurumun stratejik planı ile amaç ve hedeflerine uygun olarak hazırlanan bütçe teklifini görüşmek ve karara bağlamak; kurumun faaliyet raporlarını karara bağlamak; taşınmaz alımı, satımı ve kiralanması konularındaki önerileri görüşüp karara bağlamak; kanunlarla verilen diğer görevleri yapmak.”

3.4.2.1.1. Kurulun Görev ve Yetkileri

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu’nun görev ve yetkileri Kanunun 11. maddesinde yer almaktadır.

- “Kurumla ve Kurumun görev alanıyla ilgili düzenlemeler yapılmasına yönelik kararlar almak.”

- “Ayrımcılık yasağı ihlallerine ilişkin başvurular ile insan hakları veya ayrımcılık yasağı ihlallerine ilişkin resen yapılan incelemeleri karara bağlamak, bu başvuru ve incelemelere ilişkin gerekli hâllerde uzlaşma sürecini sonuçlandırmak, ayrımcılık yasağı ihlallerine ilişkin bu Kanunda öngörülen idari yaptırımlara karar vermek.”
- “İnsan hakları ve ayrımcılık yasağı ihlallerine ilişkin yargı kararlarının uygulanmasına ilişkin sorunları izlemek ve değerlendirmek.”
- “Özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerin ulusal önleme mekanizması kapsamındaki başvurularını ve bu kapsamda resen yürütülen incelemeleri karara bağlamak.”
- “Görev alanıyla ilgili olarak yargı organlarına, kamu kurum ve kuruluşlarına ve ilgili kişilere talepleri hâlinde görüş bildirmek.”
- “Gerek gördüğünde Kurumun kendi alanında çalışan uluslararası kuruluşlara üye olmasına ve bu kuruluşlarla işbirliği yapmasına karar vermek.”
- “Kurum tarafından insan haklarının korunması, ayrımcılıkla mücadele ve ulusal önleme mekanizması görevleri kapsamında yapılan inceleme ve araştırmaları, hazırlanan raporları ve benzeri çalışmaları karara bağlamak.”
- “Kurumun stratejik planını karara bağlamak, amaç ve hedeflerini, hizmet kalite standartlarını ve performans ölçütlerini belirlemek.”
- “Kurumun stratejik planı ile amaç ve hedeflerine uygun olarak hazırlanan bütçe teklifini görüşmek ve karara bağlamak.”
- “Kurumun faaliyet raporlarını karara bağlamak.”
- “Taşınmaz alımı, satımı ve kiralanması konularındaki önerileri görüşüp karara bağlamak.”

3.4.2.1.2. Kurulun Çalışma Esasları

Kurulun çalışma esasları Kanunun 12. maddesinde belirtilmiştir. Kurul, Başkanın çağrısı üzerine toplanır. Toplantıları Başkan yönetir. Başkanın dışında en az beş üyenin birlikte talep etmesi hâlinde, Kurul, Başkan tarafından beş gün içinde toplanmak üzere derhâl toplantıya çağrılır.

Toplantı gündemi Başkan tarafından hazırlanarak, toplantıdan en az üç gün önce Kurul üyelerine bildirilir. Gündeme yeni madde eklenebilmesi için toplantıda üyelerden birinin öneride bulunması ve önerilen maddenin Kurul tarafından kabul edilmesi gerekir.

Kurul, en az yedi üye ile toplanır ve en az altı üyenin aynı yöndeki oyuyla karar alır. Kararlarda çekimser oy kullanılamaz.

Kurul, kendi üyeleri arasından, her bir çalışma alanı için üçer üyeli komisyonlar oluşturabilir.

Kurul, başvuruları görüşmek ve sonuçlandırmak üzere Başkan hariç beş üyeli daireler oluşturabilir. Başkan, dairelerin doğal üyesidir.

Kurul kararları tutanakla tespit edilir ve karar tutanağı toplantı esnasında veya en geç toplantıyı izleyen beş iş günü içinde toplantıya katılan tüm üyeler tarafından imzalanarak tekemmül ettirilir. Toplantı tarihinden itibaren en geç on beş iş günü içinde gerekçeler ve varsa karşı oy gerekçeleri yazılır. Gerektiğinde, Kurul tarafından bu süre uzatılabilir.

Başkan ve üyeler; kendileri, aralarındaki evlilik bağı kalkmış olsa bile eşleri, evlatlıkları ve üçüncü derece dâhil üçüncü dereceye kadar kan ve ikinci derece dâhil ikinci dereceye kadar kayın hısımlarıyla ilgili veya kişisel menfaat ilişkisi içinde oldukları konularda toplantı ve oylamaya katılamaz. Bu durum karar metninde ayrıca belirtilir. Aksi kararlaştırılmadıkça Kurul toplantılarındaki müzakereler gizlidir.

İhtiyaç duyulması hâlinde görüşlerinden yararlanılmak üzere ilgililer Kurul toplantısına davet edilebilir. Ancak, Kurul kararları toplantıya dışarıdan katılanların yanında alınamaz.

Kurul kararları, tekemmül etmesinden itibaren en geç beş iş günü içinde ilgililere gönderilir. Kurul kararlarında, ilgili kişilerin bu kararlara karşı hangi hukuki yollara başvurabilecekleri süreleri ile birlikte belirtilir.

Kurul, gerekli gördüğü durumlarda kararlarını, kişisel verilerin gizliliği ilkesine bağlı kalmak kaydıyla uygun vasıtalarla kamuoyuna duyurabilir.

Kurul üyeleri ile Kurum personelinin uyacakları mesleki ve etik ilkeler, bu maddede belirtilen komisyonların ve dairelerin oluşumu, çalışma esasları ile Kurulun çalışma usul ve esasları ve diğer hususlar yönetmelikle düzenlenir.

3.4.2.2. Kurum Başkanlığı

Kurumun diğer bir teşkilat birimi olan Başkanlık Kanunun 14. maddesinde düzenlenmiştir.

- “Başkanlık, Başkan Yardımcıları, hizmet birimleri ve çalışma gruplarından oluşur. *Hizmet birimlerinin sayısı onu geçemez.* Başkanlık, Kurul kararlarını uygulamakla ve diğer konularda Başkana ve Kurula yardımcı olmakla görevlidir.”
- “Hizmet birimleri, Başkan tarafından belirlenen koordinatörlerin eşgüdümünde faaliyet gösterir.”
- “Kurum, görev alanına giren konularla ilgili olarak çalışmalarda bulunmak üzere kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve konuyla ilgili uzmanların katılımı ile altı ay süreli geçici komisyonlar oluşturabilir. Başkan,

bu süreyi üç aya kadar uzatabilir. Gerekli görülmesi hâlinde Kurul, altı aylık süreyi iki katına kadar uzatabilir. Ayda ikiyi geçmemek kaydıyla komisyonların toplantılarına ilişkin giderler Kurum bütçesinden karşılanır.”

- “Gerek görülmesi hâlinde, Kurumun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı kararıyla Kuruma bağlı bürolar kurulabilir.” 6332 sayılı Türkiye İnsan Hakları Kurumu kanununda bürolar kuruluncaya kadar, il ve ilçe insan hakları kurulları, Kurum bürosu olarak kabul edilmiştir. Fakat 6701 sayılı kanun bununla ilgili olarak geçici 1. maddenin 11. fıkrasında “*Cumhurbaşkanlığı tarafından yeni bir düzenleme yapıluncaya kadar il ve ilçe insan hakları kurulları faaliyetine devam eder.*” düzenlemesi bu kurulların ortadan kaldırılmadığını ve Kurumun bürosu olarak da kabul edilmeyeceğini göstermektedir. Paris Prensipleri gereğince Kurumun tüm yurt genelinde örgütlenmesi bakımından bürolar kurulabilmesi gerekmektedir.
- “Hizmet birimleri ve büroların çalışma usul ve esasları, bu Kanunda belirtilen faaliyet alanı, görev ve yetkilerine uygun olarak Kurumun teklifi üzerine Cumhurbaşkanınca yürürlüğe konulan yönetmelikle belirlenir.” Kanun ile hizmet birimleri oluşturulmadığı gibi hizmet birimleri oluşturma yetkisi de Kuruma verilmemiştir. Bu durum kurumun Paris Prensiplerine göre değerlendirildiğinde bağımsızlığına aykırı düşmektedir.

3.4.3. Kuruma Başvuru Yolları

Kurum’un iş ve işleyişine ilişkin usul ve esasları düzenleyen Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik 24.11.2017 tarih ve 30250 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe

girmiştir. Yönetmelik ile Kurulun çalışma usul ve esasları, komisyon ve dairelerin oluşumu ile başvurular ve bunların incelenmesine dair usul ve esaslar ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. 6701 sayılı Kanunun Geçici 1. maddesinin onüçüncü fıkrasına göre uygulama yönetmeliği yayınlandıktan sonra başvuruların alınabileceği belirtildiğinden bu Yönetmeliğin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Kurum resmi olarak başvuru almaya başlamıştır (TİHEK Faaliyet Raporu, 2017: 30).

Kuruma ayrımcılık yasağı ihlalinde zarar gördüğü iddiasında bulunan gerçek veya tüzel kişiler ile ulusal önleme mekanizması görevi kapsamında özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişiler başvuru yapabilmektedir. Başvurular elden veya posta yoluyla teslim edilen dilekçeler ile aslı 15 gün içerisinde Kuruma ulaştırılması kaydıyla faks ve e-posta yoluyla da yapılabileceği gibi illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar aracılığıyla da yapılabilir. Kuruma yapılan başvurulardan herhangi bir ücret alınmamaktadır (TİHEK Faaliyet Raporu, 2018: 34).

İlgililerin, Kurumumuza başvuru yapmadan önce 6701 sayılı Kanuna aykırı olduğunu iddia ettikleri uygulamanın düzeltilmesini ilgili taraftan talep etmeleri gerekmektedir. Bu taleplerinin reddedilmesi veya otuz gün içerisinde kendilerine cevap verilmemesi hâlinde Kuruma başvuru yapılabilir. Ancak Kurum, telafisi güç veya imkânsız zararların doğması ihtimali bulunan hâllerde, bu şartı aramadan da başvuruları kabul edebilir. Dava açma süresi içinde Kuruma yapılan başvurular işlemeye başlamış olan dava açma süresini durdurur (TİHEK Faaliyet Raporu, 2018: 34).

Başvurular, 6701 sayılı Kanun ve “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” hükümleri çerçevesinde incelemekte ve sonuçlandırmaktadır. Kurum, yapılan başvuruları veya resen yaptığı incelemeleri başvuru ve resen inceleme kararı tarihinden itibaren en geç üç ay

içinde sonuçlandırır. Bu süre, Başkan tarafından bir defaya mahsus olmak üzere en fazla üç ay süreyle uzatılabilir (TİHEK Faaliyet Raporu, 2018: 34).

Kuruma, ayrımcılık yasağı ve ulusal önleme mekanizması kapsamında başvuru üzerine veya resen, diğer insan hakları ihlalleriyle ilgili olarak ise sadece resen inceleme yapabilmektedir. Ayrımcılık yasağı kapsamındaki ihlallerin tespiti halinde Kurumun idari yaptırım yetkisi bulunmaktadır. Başvuru sonucunda ihlal tespit edilirse sorumlular hakkında bin Türk lirasından on beş bin Türk lirasına kadar idari para cezası uygulanabilmektedir. Ayrımcılık yasağı ihlalleri dışında kalan işkence, kötü muamele ve diğer insan hakları ihlallerinde Kuruma idari para cezası uygulama yetkisi verilmemiştir. Ancak ihlallerin suç niteliğinde olduğunun tespiti halinde suç duyurusunda bulunulması mümkündür.

6701 sayılı Kanunda Kuruma başvuru yapılabilmesi için başvurulara ilişkin usul ve esasların yönetmelikle belirlenmesi gerektiği hükme bağlanmış olmasına karşın 2017 yılı içerisinde söz konusu Yönetmeliğin yayımlandığı 24.11.2017 tarihine kadar, Kuruma toplam 369 adet başvuru yapılmıştır. Bu dönemde, Uygulama Yönetmeliğinin yürürlüğe girmemesine karşın konunun önemine binaen ve ivedi hususlar ile ulusal önleme mekanizması kapsamındaki başvurularla ilgili olarak herhangi bir hak kaybı yaşanmaması adına ilgili kurum ve kuruluşlarla gerekli yazışmalar yapılmış, Kurum'un görev alanına girmeyen başvurular başvuru sahiplerine iade edilmiştir (TİHEK Faaliyet Raporu, 2017: 31).

2017 ve 2018 yıllarında Kuruma yapılan başvuru sayısı ile ilgili bilgiler aşağıdaki tablolarda yer almaktadır (TİHEK Faaliyet Raporu, 2017: 30; TİHEK Faaliyet Raporu, 2018: 35);

Tablo 1: 2017 Yılında TİHEK Tarafından Alınan Başvuru Sayısı

	Yönetmelik Yayınlanmadan Önce Alınan Başvuru Sayısı	Yönetmeliğin Yürürlüğe Girmesini Takiben Alınan Başvuru Sayısı	Toplam Başvuru Sayısı
Ayrımcılık Yasağı İhlali İddiası	98	4	102
Ulusal Önleme Mekanizması	120	33	153
Genel İnsan Hakları	151	16	167
Toplam Başvuru	369	53	422

Tablo 2: 2018 Yılında TİHEK Tarafından Alınan Başvuru Sayısı

Başvuru Türü	Başvuru Sayısı
Ayrımcılık Yasağı	371
Ulusal Önleme Mekanizması	598
İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi	78
Diğer Çeşitli Başvuru ve Talepler	60
Toplam Başvuru Sayısı	1107

Kuruma 2018 yılında yapılan başvurular 2017 yılına kıyaslandığında yaklaşık olarak % 162 oranında bir artış olduğu ortaya çıkmaktadır. Kuruma yapılan başvurulardaki artış iki yönlü incelenebilmektedir. İlk olarak başvurulardaki artışın ülkedeki insan hakları ile ilgili ihlallerin arttığını göstermesi bakımından olumsuz olarak nitelenebilir. Diğer açıdan ise başvurulardaki artış değerlendirildiğinde TİHEK'in toplumdaki tanınırlığının ve bilinirliğinin arttığını ve Kurumun da insan hakları ihlalleri ile ilgili olarak çalışmalar yaptığını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Kurumun gelen başvurular ile ilgili

gerekli çalışmaları yapması onun tanınırlılığını ve bilinirliğini arttırması yanında toplumdaki prestijini de arttırması açısından da değerlendirilmelidir.

3.4.4. Kurumun Bütçesi ve Gelirleri

Ulusal kurumların mali özerkliği ile işlevsel bağımsızlığı arasında doğrudan bağlantı bulunmaktadır. Kurumun etkili bir faaliyet yürütebilmesi için mali özerkliğe sahip olması gereklidir. Herhangi bir mali arayış içinde olmadan kurumun çalışmalarını sürdürmesi bağımsızlığın bir başka şartıdır (Oğuşgil, 2015b: 180). Nitekim Paris Prensipleri arasında “Ulusal kurumların etkinliklerini sorunsuzca sürdürölmesini sağlayacak yeterli mali kaynaklara sahip olmalıdır” denilmiştir. Devamında “Bu kaynak tahsisi, kurumun hükümetten bağımsız olmasını ve bağımsızlığına etki edebilecek bir mali kontrol altında bulunmamasını ... amaçlamalıdır” denilerek bağımsızlık açısından mali özerkliğe dikkat çekilmiştir (Eren, 2012: 201).

Kurumun bütçe ve mali yapısı ile ilgili olarak Kanunun 8. maddesinin 1. fıkrasında “...mali özerkliğe sahip, özel bütçeli ve kamu tüzel kişiliğini haiz ...” Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu kurulmuştur. Bu madde, kurumun özel bütçeli ve mali bakımdan özerk bir sistem olarak oluşturulmasına imkân sağlaması açısından önemlidir (Oğuşgil, 2015b: 181).

Ayrıca Kanunun 23. maddesinde; “genel bütçeden yapılacak hazine yardımları, kuruma ait taşınır ve taşınmazlardan elde edilen gelirler, gelirlerinin değerlendirilmesinden elde edilen gelirler ve diğer gelirler” şeklinde kurumun gelirleri sayılmıştır. Burada da kuruma genel bütçeden özellikle ayrılacak olan bir payın olacağının kanunda garanti edilmiş olması mali özerklik bakımından müspet bir düzenleme olmuştur (Oğuşgil, 2015b: 181).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bütün insanların hiçbir ayırım gözetilmeksizin, yalnızca insan olmalarından dolayı ve insanlık onurunun gereği olarak sahip olmaları gereken en üst düzeydeki haklarını ifade eden insan hakları, günümüzün en önemli dinamik kavramalarından birisidir. İnsan hakları, bütün insanlığın ortak değeri ve bütün medeni ülkelerin durmaksızın ulaşmaya çalıştığı ortak paydasıdır. Tüm insanlığın ulaşmaya çalıştığı en yüksek idealdir.

Geçmişten günümüze kadar dünyada, hukuk ve yönetim alanında meydana gelen olaylar insan hakları açısından birçok gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Amerika kıtasında haklar beyannamesi niteliğindeki ilk belge olarak ortaya çıkan Virginia Haklar Bildirgesi ile dünya da insan hakları alanında başlayan devinim, dalga dalga yayılan ve hatta etkisi hala süren Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile zirveye ulaşmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan BM teşkilatı ile birlikte insan hakları kavramı uluslararası sistemin ve hukukun bir parçası olmaya başlamıştır. BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB), tavsiye niteliğinde bir belge olmasına rağmen dünya siyaseti ve hukukuna kalıcı olacak şekilde etki etmiş ve dünya siyasetini dönüştürmüştür. İHEB kabul edildiği dönemden sonra yapılmış birçok anayasada, devletlerarası sözleşmede ve küresel ya da bölgesel nitelikli insan hakları ile ilgili belgede referans kaynağı olmuştur.

Türkiye'de insan hakları ile ilgili yaşanan gelişmeler anayasal gelişmelerle birlikte ilerlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu ile başlayan anayasal gelişmeler Islahat Fermanı ile devam etmiş Kanun-i Esasi ile en üst seviyeye ulaşmıştır. Ortaya çıkan bu belgelerde birçok temel hak ve hürriyetin varlığı kabul edilmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından kabul edilen 1924 Anayasası ile

insan hakları alanındaki gelişmeler devam etmiştir. 1961 Anayasası ile bu gelişmeler en iyi noktaya ulaşmış ardından gelen 1982 Anayasası ile de günümüze kadar gelmiştir.

Devlet, insan hakların korunmasından sorumlu olarak kabul edilmektedir. İnsan haklarının korunmasından ve geliştirilmesinden sorumlu olan devletin, yasama, yürütme ve yargı organlarının varlığı insan hakları ihlallerini önlemeye yeterli olmamaktadır. Bundan dolayıdır ki yürütme veya yasama organı ile ilişkili olmakla beraber toplumun ilgili bütün kesimlerinin temsil edilebileceği biçimde çoğulcu bir yapıya ve dış etkenlerden etkilenmesine engel olacak derecede idari ve mali özerkliğe sahip insan hakları kurumları kurulması düşüncesi gündeme gelmiş ve dünyanın birçok ülkesinde bu tür kurumlar oluşturulmuştur ve oluşturulmaya da devam etmektedir (Açık, 2011: 1-3).

Yukarıda belirtilen anayasal gelişmelerle birlikte, Türkiye’de insan hakları alanında kurumsallaşma çalışmaları başlamıştır. 1990 yılında TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu’nun kurulması kurumsallaşma çalışmalarında başlangıç olmuştur. Günümüze gelene dek il ve ilçe insan hakları kurulları, ceza infaz kurumları ve tutukevleri izleme kurulları ve kamu denetçiliği kurumu gibi birçok kurul ve kurum oluşturulmuştur.

Türkiye’de de 2001 yılında Başbakanlığa bağlı olarak kurulan İnsan Hakları Başkanlığının yerini almak üzere 30 Haziran 2012 tarihinde “insan haklarının korunması ve geliştirilmesi alanında çalışma yapmakla görevlendirilen Türkiye İnsan Hakları Kurumu” kurulmuştur (Odyakmaz vd., 2016: 732). 09.12.2013 tarihli ve 2013/5711 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla, Türkiye İnsan Hakları Kurumu, İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol (OPCAT) uyarınca ulusal önleme mekanizması görevini de yüklenmiştir. AB müktesebatı da ayrımcılık yasağı ile ilgili ayrı bir kurum oluşturulması şartı koşmamak ile birlikte ulusal bir insan hakları kurumu kurulması tavsiye etmektedir.

Tüm bu gelişmeler üzerine 20.04.2016 tarih ve 29690 sayılı Resmi Gazete’de 6701 sayılı “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu” yayınlanarak, “bu Kanunla ve diğer mevzuatla verilen görevleri yerine getirmek ve yetkileri kullanmak üzere, idari ve mali özerkliğe sahip, özel bütçeli ve kamu tüzel kişiliğini haiz, adalet bakanı ile ilişkili TİHEK kurulmuştur.

TİHEK’in insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde rol üstlenebilmesi için öncelikle ulusal alanda daha sonra da uluslararası alanda tanınması gerekmektedir. Bunu başarabilmesi için dünya da başarılı olarak kabul edilen UİHK’nın kuruluşunda en büyük rehber olma niteliğini taşıyan Paris Prensiplerine uygunluğunun değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Burada hareketle, 1993 yılında kabul edilen Paris Prensiplerinin; insan haklarının devletler tarafından korunması ve yaygınlaştırılması amacıyla BM Genel Kurulu tarafından ulusal insan hakları kurumları kurmak isteyen ülkelere rehber olmayı amaçladığı söylenilebilir. Paris Prensipleri ulusal kurumlar için uluslararası asgari standartlar olarak sayılmıştır. Dört bölümden oluşan Paris Prensiplerinin birinci bölümünde ulusal insan hakları kurumlarına ilişkin “Yetki ve Sorumluluklar”, ikinci bölümde “Oluşum, Bağımsızlık ve Çoğulculuk Güvenceleri”, üçüncü bölümde “Çalışma Yöntemleri” ve dördüncü bölümde “Yargı Kurumlarınıninkine Benzer Yetkileri Olan Kuruluşların Statüsüne İlişkin Ek İlkeler” düzenlenmiştir (Eren, 2012: 104).

TİHEK, Paris Prensiplerine uygunluk açısından değerlendirildiğinde bazı eksikliklerin olduğu görülmektedir. TİHEK, Paris Prensipleri uyarınca yurt içinde ve yurt dışında bağlı birimler kurabilmelidir. Kanuna göre Kurum ihtiyaç duyması halinde kendisi doğrudan büro açamamaktadır. Büro açma yetkisi Cumhurbaşkanıya verilmiştir. Ayrıca TİHEK, hizmet birimleri ve büroların çalışma usul ve esasları ile ilgili düzenleme yapma

yetkisine sahip bulunmamaktadır. Bu yetki Cumhurbaşkanına verilmiştir. Diğer taraftan, Kurum ile ilgili yönetmeliğinde idari özerklik bakımından doğrudan Kurum tarafından çıkarılması gerekmektedir.

Paris Prensiplerine göre bağımsız bir ulusal kurumun oluşturulması çoğulcu temsil şartına bağlanmıştır. Bunun sağlanabilmesi için de üye oluşumu mümkün olduğu kadar zengin bir çeşitlilik içermelidir. Kurumun karar organı olan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu'nun üyelerinin atanması Cumhurbaşkanı tarafından gerçekleştirilmektedir. Kurul'un özerkliğinin sağlanması açısından üyelerin atanma yöntemi önem arz etmektedir. Kurul üyelerinin belli bir kısmının toplumun tüm katmanlarının temsil edildiği bir kurum olan yasama organı meclis tarafından yapılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Çoğulcu temsil şartı bağımsız ulusal bir kurumun oluşturulması için olmazsa olmaz şart olarak yer almaktadır. Gerçek anlamda çoğulculuk için mümkün olduğu kadar üye oluşumunun zengin bir çeşitlilik içermesi gerekmektedir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu'nun üye yapısı değerlendirildiğinde toplumun yarısını meydana getiren kadınların kurulda temsil edilme oranının çok düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Çoğulculuğun gereklerinin tam olarak yerine getirilebilmesi için toplumun yarısını oluşturan kadınların aynı oranda da kurulda temsil edilmesi önemli bir gereklilik olarak düşünülmektedir.

Dünya'da ulusal insan hakları kurumları oluşturulurken Paris Prensipleri esas alınmaktadır. TİHEK'in kurucu kanunu olan 6701 sayılı Kanunun hazırlanması aşamasında Paris Prensiplerinde yer alan oluşum, bağımsızlık ve çoğulculuk gibi ilkelere tam olarak uyulmadan hazırlandığı görülmektedir. Paris Prensiplerine uyularak yapılacak düzenlemelerin kurumun etkinliğini, etkililiğini, başarısını ve bilinirliğini artıracığı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- 6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu. (2016). T.C. Resmî Gazete, 29690, 20 Nisan 2016.
- Açık, C. (2011), *Ulusal İnsan Hakları Kurumları ve Türkiye Örneğine Eleştirel Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ağaoğulları, M. A. (1989), *Fransız Devriminde Birey-Devlet İlişkisi (1789-1794)*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 44(03):195-228.
- Akal, C. B. vd., (2003), *İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi*, Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, İstanbul.
- Akbay, M. (2007), *Amerika Birleşik Devletleri Anayasa Metinleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(1):446-493.
- Akgül, M. E. (2010), *Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerindeki Anlamı*, Ankara Barosu Dergisi, 4:79-101.
- Akman, E. ve Chiftçi, A. (2018), *İnsan Haklarını Koruma Mekanizması Olarak Ombudsmanlık Kurumu: Rusya Federasyonu Örneği*, Ombudsman Akademik, 0(1):183-212.
- Akşin, S. (1994), *Sened-i İttifak İle Magna Carta'nın Karşılaştırılması*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 16(27):115-123.
- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2004), *Özgürlük Bildirgeleri*, Çizgi Kitabevi, Konya.

- Aktel, M. (1998), *Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması*, SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(3):177-184.
- Aladağ Görentaş, I. (2015), *Türkiye'de İnsan Hakları: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yarım Asırlık İmtihan*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29:57-69.
- Albayrak, F. (2010), *Türkiye'de İnsan Hakları Yönetimi İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları Üzerine Bir Alan Çalışması*, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Alganer, Y. ve Çağlar, Y. (2016), *Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri*, Journal of Life Economics, 3(1):93-114.
- Aliefendioğlu, Y. (2002), *2001 Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasına Getirdiği Yeni Boyut*, Anayasa Yargısı Dergisi, 19:141-176.
- Altuntaş, M. (2002), *Türk Anayasalarında İnsan Hakları*, Uzmanlık Tezi, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, Ankara.
- Anayasa Mahkemesi'nin 17/7/2013 tarihli ve E. 2012/98, K. 2013/92 sayılı kararı, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi (AMKD), 8(50):5831-5877.
- Anayurt, Ö. (2003), *1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(1):1-21.
- Arklan, Ü. (2013), *Bir Kamu Denetim Sistemi Olarak Ombudsman ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 4(3):82-100.
- Armağan, S. (1979), *Türk Esas Teşkilat Hukuku*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

- Arslan, K. O. (2015), *İnsan Onuru Kavramı ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Onurunun Korunması*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 120:155-172.
- Arslan, Z. (2013), *Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi*, The Journal of Academic Social Science Studies, 6(8):77-91.
- Arslanel, N., Efe, H. ve Hamdemir, B. (2011), *Türkiye’de Devlet Eliyle Oluşturulmuş İnsan Hakları Kurumsal Yapısı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme*, Kafkas Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi 1(2):136-163.
- Atar, Y. (2005), *Türk Anayasa Hukuku*, Mimoza Yayınları, Konya.
- Atar, Y. ve Çelik, Ö. (2017), *Türk Anayasa Hukuku*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Avrupa Komisyonu (1998). Komisyon Çalışma Dokümanı 1998 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf, (Erişim Tarihi, 15.06.2019).
- Avrupa Komisyonu (1999). Komisyon Çalışma Dokümanı 1999 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf, (Erişim Tarihi, 15.06.2019).
- Avrupa Komisyonu (2000). Komisyon Çalışma Dokümanı 2000 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf, (Erişim Tarihi, 15.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2001). Komisyon Çalışma Dokümanı 2001 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf, (Erişim Tarihi, 15.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2002). Komisyon Çalışma Dokümanı 2002 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf, (Erişim Tarihi, 15.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2003). Komisyon Çalışma Dokümanı 2003 Türkiye Raporu, https://ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf, (Erişim Tarihi, 15.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2004). Komisyon Çalışma Dokümanı 2004 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf, (Erişim Tarihi, 15.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2005). Komisyon Çalışma Dokümanı 2005 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf, (Erişim Tarihi, 14.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2006). Komisyon Çalışma Dokümanı 2006 Türkiye Raporu, https://ab.gov.tr/files/Duyurular/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf, (Erişim Tarihi, 14.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2007). Komisyon Çalışma Dokümanı 2007 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf, (Erişim Tarihi, 14.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2008). Komisyon Çalışma Dokümanı 2008 Türkiye Raporu, https://ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf, (Erişim Tarihi, 14.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2009). Komisyon Çalışma Dokümanı 2009 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/ceb/Progress_Reports/2009_ilerleme_raporu.pdf, (Erişim Tarihi, 13.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2010). Komisyon Çalışma Dokümanı 2010 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/ceb/Progress_Reports/2010_ilerleme_raporu.pdf, (Erişim Tarihi, 13.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2011). Komisyon Çalışma Dokümanı 2011 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/ceb/Progress_Reports/2011_ilerleme_raporu.pdf, (Erişim Tarihi, 13.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2012). Komisyon Çalışma Dokümanı 2012 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/ceb/Progress_Reports/2012_ilerleme_raporu.pdf, (Erişim Tarihi, 13.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2013). Komisyon Çalışma Dokümanı 2013 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/ceb/Progress_Reports/2013_ilerleme_raporu.pdf, (Erişim Tarihi, 12.06.2019).

Avrupa Komisyonu (2014). Komisyon Çalışma Dokümanı 2014 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/ceb/Progress_Reports/2014_progress_report.pdf, (Erişim Tarihi, 12.06.2019).

- Avrupa Komisyonu (2015). Komisyon Çalışma Dokümanı 2015 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/ceb/Progress_Reports/2015_ilerleme_raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 12.06.2019).
- Avrupa Komisyonu (2016). Komisyon Çalışma Dokümanı 2016 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/ceb/Progress_Reports/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf, (Erişim Tarihi: 12.06.2019).
- Avrupa Komisyonu (2018). Komisyon Çalışma Dokümanı 2018 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/CEB/commission_country_reports/2018/2018_turkiye_raporu_tr.pdf, (Erişim Tarihi: 12.06.2019).
- Avrupa Komisyonu (2019). Komisyon Çalışma Dokümanı 2019 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-tr.pdf (Erişim Tarihi 26.06.2019).
- Aybay, R. (2006), *Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.
- Aybay, R. (2010), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Konusunda Bazı Genel Gözlemler ve 14. Protokol*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 88:225-260.
- Aybay, R. (2015), *İnsan Hakları Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Aydın, F. (2010), *İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesiyle Görevli Ulusal Kurumlar*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Başbakanlık (2006), *İnsan Hakları: Temel Bilgiler, Koruma Mekanizmaları, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları*, Başbakanlık Yayınları, Ankara.

- Birdişli, F. (2010), *Birleşmiş Milletler (BM)'in Uluslararası Sorunları Önleyebilme Yeteneği*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(11):172-182.
- Birecikli, İ. B. (2008), *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme*, Gazi Akademik Bakış, 2(3):211-226.
- Birinci, G. (2017), *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 7(2):50-81.
- Bucaktepe, A. (2014), *Birinci ve İkinci Meşrutiyet Anayasalarında Öngörülen Devlet Modelleri Hakkında Bir Değerlendirme*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 0(42):45-56.
- Bulut, N. (2009), *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Bülbül, G. (1989), *Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(2):157-179.
- Civelek, J. (1989), *1789 Fransız Bildirisi ve 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi*, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 1:1-9.
- Çalen, M. K. (2012), *1909 Kanun-i Esasî Tadîlâtı*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2(4):129-140.
- Çalık, T. (2004), *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri Kapsamında İnsan Haklarının Korunması*, Mevzuat Dergisi, 83:69-120.

- Çelik, Y. (2017), *Özel Hayatın Gizliliğinin Yansıması Olarak Kişisel Verilerin Korunması ve Bu Bağlamda Unutulma Hakkı*, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 32:391-410.
- Çelikyay, H. S. (2014), *Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 113:161-216.
- Demiray, K. (1998), *Temel Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Dervişoğlu, S. (2010), *İnsan Haklarının Korunması Açısından İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları*, Türk İdare Dergisi, (0):466:95-120.
- Doğan, İ. (2015), *İnsan Hakları Hukuku*, Astana Yayınları, Ankara.
- Doğan, İ. ve Çamurcuoğlu, G. (2015), *Fransa’da İnsan Haklarının Gelişimi*, Prof. Dr. İlyas Doğan (Ed.), İnsan Hakları Hukuku, Astana Yayınları, Ankara, 103-118.
- Doğan, İ. ve Demirdal M. A. (2015), *Tarihsel Süreç Işığında İngiltere’de İnsan Haklarının Garanti Altına Alınmasına İlişkin Belgeler*, Prof. Dr. İlyas Doğan (Ed.), İnsan Hakları Hukuku, Astana Yayınları, Ankara, 79-94.
- Donnelly, J. (1995), *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (Çev: Mustafa Erdoğan, Levent Korkut), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Durmaz, F. (2015), *93 Harbi’nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2):103-122.
- Er, C. (2005), *İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 60:169-188.

- Erçin, S. (2014), *Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Yargısal Süreçlere Katılımı ve Türkiye İnsan Hakları Kurumu Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdem, G. (2010), *İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahât Fermânı'na Yeniden Bir Bakış*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 51(1):327-348.
- Erdoğan, M. (2011), *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Kitabevi, Ankara.
- Eren, A. (2012), *Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Uluslararası Standartlara Uygunluğun Yorum İlkeleri*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Eroğlu, İ. (2006), *TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu*, Yasama Dergisi, 2:32-74.
- Eroğlu, İ. (2010), *1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması*, Yasama Dergisi, 0(14):79-157.
- Gemalmaz, M. S. (2010), *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri Cilt 2*, Legal Yayıncılık, İstanbul.
- Giritli, İ. (2002), *2001 Anayasa değişikliğinin Temel Hak ve Özgürlüklere Yansıması*, Anayasa Yargısı Dergisi, 19(0):88-103.
- Gişi, S. (2017), *Ombudsmanlık Kurumu, İsveç ve Fransa Ülke Uygulamaları İle Avrupa Ombudsmanı Üzerine Bir İnceleme*, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, (2):1-42.
- Gökpinar, M. (2015), *Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 120:11-72.

- Gören, Z. (2007), *Temel Hakların Sınırlanması-Sınırlamanın Sınırları*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12:39-59.
- Görgün, Ş. (1994), *Hukukun Temel Kavramları*, Verso Yayıncılık, Ankara.
- Görüryılmaz, M. (2007), *Türklerde Anayasa Hukukunun Gelişimi*, Işık Eğitim Kültür Hizmetleri, Ankara.
- Göze, A. (1995), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Gözler, K. (2007), *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Gözler, K. (2017), *İnsan Hakları Hukuku*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Gözübüyük, Ş. (2000), *Açıklamalı Türk Anayasaları*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Gül, C. (2012), *Klonlama ve Kök Hücre Çalışmaları Karşısında İnsan Onurunun Korunması Hakkı*, Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(1):161-191.
- Gümüş, M. (2008), *Anayasal Meşrûî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Dergisi, 47:215-240.
- Günaydın, H. (2017), *Paris Prensipleri Çerçevesinde Ulusal İnsan Hakları Kurumu Modeli Olarak Ombudsmanlık: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güneş, Ü. (2018), *Türkiye'de İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(1):165-186.

- Gürkaynak, M. ve İren, A. A. (2016), *Modernizm Öncesi ve Sonrası Batı Topluluklarında İnsan Haklarının Kavramsallaştırılması*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23:329-355.
- Gürpınar, B. (2009), *Hukukun Temel Kavramları*, Gazi Kitabevi, Kütahya.
- Hazar, Z. ve Çamurcuoğlu, G. (2015), *Kuzey Amerika'da Özgürlüklerin Doğuşu*, Prof. Dr. İlyas Doğan (Ed.), İnsan Hakları Hukuku, Astana Yayınları, Ankara, 95-102.
- Hazır, H. (1984), *Sened-i İttifak'ın Kamu Hukuku Bakımından Önemi*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(2):17-28.
- Hekimoğlu, M. M. (2002), *1982 Anayasasına Göre İnsan Hakları Kavramı*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(7):53-70.
- Işık, A. (2005), *Türkiye'de İnsan Hakları İle İlgili Kurumsal Yapının Güçlendirilmesi Girişimleri: Antalya İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- İlal, E. (1968), *Magna Carta*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 34(1-4):210-242.
- İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin, Resmi Türkçe Çevirisi. (1949). T.C. Resmî Gazete, 7217, 27 Mayıs 1949.
- İzci, Y. (2015), *Türkiye'de İnsan Hakları İdari Yapılanması Etkinliğinin Paris İlkeleri Çerçevesinde İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Kalabalık, H. (2009), *İnsan Hakları Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

- Kapani, M. (1976), *Kamu Hürriyetleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Kaplan, Ç., Macit, M. ve Özcan, E. (2014), *Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumu'nun Kamuoyu Algısı Üzerine Bir Çalışma*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2):75-104.
- Kazancı, M. (1992), *TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu ve Ülkemizde İnsan Hakları*, TODAİE İnsan Hakları Yıllığı, (0)14/1:47-64.
- Koç, Y. (2011), *1789 Fransız Devrimi ve 1917 Ekim Devrimi Üzerine Notlar (Jakobenlik-Bolşeviklik)*, Bilim ve Ütopya Dergisi, 205:45-59.
- Konan, B. (2011), *İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devleti'ne Bakış*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15(4):253-288.
- Korkmaz, İ. (2016), *Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Hakkında Bir Değerlendirme*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 124:81-152.
- Korkusuz, M. R. (1998), *Uluslararası Belgelerde ve Türk Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlükler*, Özrenk Matbaacılık, İstanbul.
- Kurnaz, D. (2009), *Ulusal Bir İnsan Hakları Kurumu Oluşturma Sürecinde Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı*, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Küçük, A. (2016), *1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler*, Liberal Düşünce Dergisi 21(82):5-54.
- Mumcu, A. ve Üçok, C. (1976), *Türk Hukuk Tarihi*, Sevinç Matbaası, Ankara.

- Odyakmaz, Z., Keskin, B. ve Deniz, Y. (2016), *6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme-I*, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 7:721-761.
- Oğuşgil, V. A. (2015a), *Avrupa Birliği Belgelerinde Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Yeri ve Önemi*, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 14:257-276.
- Oğuşgil, V. A. (2015b), *Avrupa Birliği Yolunda Türkiye İnsan Hakları Kurumu'nun Birleşmiş Milletler Paris Prensipleri Işığında Değerlendirilmesi*, Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 0(74):175-198.
- Organ, İ. ve Gölçek, A. G. (2017), *Anayasa'da Bulunan Kişi Hak ve Ödevlerinin Sınırlandırılması: Vergi Hukuku Açısından Bir Değerlendirme*, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(3):117-129.
- Ölker, P. ve Aktaş, T. (2013), *Tanzimat Fermanının Metindilbilimsel Çözümlemesi*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 13(2):209-230.
- Öndül, H. (1989), *1789 Fransız Devrimi ve Etkileri*, Ankara Barosu Dergisi, 4:688-692.
- Özbudun, E. (1998), *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Özdağ, Ü. (1996), *Batı'da İnsan Haklarının Doğuşu*, Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları (Kutlu Doğum Haftası:1993-94), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 17-83.
- Özdemir, Y., Çiydem, E. ve Aktaş, E. (2014), *Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı*, Kastamonu Eğitim Dergisi, 22(1):321-338.

- Özekicioğlu, S. (2018), *Ombudsmanlık Mekanizmasının Gelişimi: Avrupa Birliği ve Türkiye Bağlamında Değerlendirilmesi*, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 16(1):158-175.
- Pamir, A. (2004), *Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 53(2):61-82.
- Pohjolainen, A.-E. (2006), *İnsan Hakları Ulusal Kurumlarının Geçirdiği Evrim Birleşmiş Milletlerin Rolü*, Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü, <https://ihddiyarbakir.org/Content/uploads/5a85bac8-71b9-49c6-ab17-39466ff1d8.pdf>, Erişim Tarihi: 14.02.2019.
- Püsküllüoğlu, A. (2008), *Türkçe Sözlük*, Can Yayınları, İstanbul.
- Sanioğlu, H. (2008), *Avrupa Birliği Hukukunda İnsan Hakları*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 74:77-111.
- Sencer, M. (1987), *İnsan Hakları Açısından Amerikan Devrimi*, TODAİE İnsan Hakları Yıllığı Dergisi, 9:85-126.
- Sencer, M. (1991), *Birleşmiş Milletler Bağlamında İnsan Hakları*, TODAİE İnsan Hakları Yıllığı Dergisi, 13:19-36.
- Soysal, M. (1992), *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Şahin, A. (2010), *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Niteliği Bağlamında Sağlık Hakkının Kapsamı Üzerine Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 59(4):711-766.

- Tanilli, S. (1982), *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş*, Say Kitap Pazarlama, İstanbul.
- Tanör, B. (1994), *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, İstanbul.
- Tanör, B. (2018), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tayşi, İ. (1997), *Ombudsman Kurumu ve Ülkemizde Uygulanabilirliği*, Sayıştay Dergisi, 25:106-123.
- Tezcan, D. vd., (2016), *İnsan Hakları El Kitabı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Tunaya, T. Z. (2003), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938). I.Kitap: Kanunu-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Turhan, A. (2013), *İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi*, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 4(2):357-378.
- Türe, F. (2014), *İnsan Haklarının Normatif Kökeni*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32:149-161.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. (2017). T.C. Resmî Gazete, 30250, 24 Kasım 2017.
- Uygun, O. (1996), *Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara.
- Uzun, H. (2005), *Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi*, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(2):145-162.

- Ülker, İ. (2013), *Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-i Esasi'deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21(2):101-124.
- Ünal, F. ve Erdoğan, S. (2016), *Kamu Yönetiminin Denetimi Anlayışında Dönüşüm ve Ombudsmanlık Kurumu*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (Özel Sayı):623-634.
- Ünal, Ş. (2001), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara.
- Wiseman, H. V., (1966), *Magna Carta Efsanesi*, (Çev: Münci Kapanı), AÜHF 40. Yıl Armağanı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 210:463-471.
- Yamaç, M. (2014), *İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)*, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 3(5):54-68.
- Yanık, M. (2008), *1982 Anayasası'nın İnsan Hakları Anlayışının Uluslararası Belgeler ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(1-2):1133-1161.
- Yatkin, A. ve Taşer, İ. (2016), *Kamu Yönetiminde Denetim Aracı Olarak Ombudsmanlık: Türkiye ve Avrupa Birliği Karşılaştırmalı Örnek Olay Araştırması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25(1):89-104.
- Yerdelen, E. (2014), *Klonlamanın (Kopyalama) Ceza Hukukundaki Yeri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 63(3):643-685.
- <http://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf>, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Erişim Tarihi: 23.10.2018.

<http://www.danistay.gov.tr/upload/insanhaklarievrenselbeyannamesi.pdf>, BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Erişim Tarihi:10.11.2017.

http://www.danistay.gov.tr/upload/iskence_ve_diger_zalimane_gayri_insani_veya_kucultucu_muamele_veya_cezaya_karsi_sozlesme.pdf, İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, Erişim Tarihi:27.07.2018.

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4681.pdf>, Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu, Erişim Tarihi:14.01.2019.

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6328.pdf>, Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, Erişim Tarihi:18.09.2018.

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110705M1-17-1.pdf>, İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol, Erişim Tarihi:27.07.2018.

http://www.yayin.adalet.gov.tr/dosyalar/diger_yayinlar/cte/15.pdf, Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları El Kitabı, Erişim Tarihi:14.01.2019.

<https://ihddiyarbakir.org/Content/uploads/e91bdd71-cc67-42c2-b750-33b44ab79fd8.pdf>,

Ulusal İnsan Hakları Kurumları: İnsan Haklarının Korunması ve Yaygınlaştırılması İçin Ulusal Kurumların Oluşturulması ve Güçlendirilmesi İçin BM El Kitabı-1995, (Çev: Veysel Eşsiz), Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Merkezi Yayını.

<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/36-turkiye-insan-haklar-ve-esitlik->

[kurumu/](#), Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, İstanbul Bilgi Üniversitesi

İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, Erişim Tarihi:21.02.2016.

<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/news/none-turkiye-insan-haklar-ve-esitlik->

[kurumu-kanunu/](#), Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Tasarısı, Erişim

Tarihi:11.10.2017.

<https://www.csgeb.gov.tr/media/6812/tihek.pdf>, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu,

Erişim Tarihi:05.03.2018.

<https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/Magna2017-2.pdf>, Magna Carta Libertatum-

Büyük Özgürlükler Sözleşmesi, Erişim Tarihi: 18.12.2018.

[https://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.3686&MevzuatIliski=0&source](https://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.3686&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=3686)

[ceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=3686](#), 3686 sayılı İnsan Haklarını İnceleme

Komisyonu Kanunu, Erişim Tarihi:24.08.2018.

<https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/6535501-Birlesmis-Milletler->

[Antlasmasi.pdf](#), Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı

Statüsü, Erişim Tarihi: 16.11.2018.

<https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/717Paris-Prensipleri.pdf>, İnsan Haklarının

Geliştirilmesi ve Korunması İçin Kurulan Ulusal Kuruluşların Statüsüne İlişkin

İlkeler (Paris Prensipleri), Erişim Tarihi:03.07.2017.

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>,

1924

Anayasası,

Erişim

Tarihi:11.09.2018.

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, 1961 Anayasası, Erişim Tarihi:24.09.2018.

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, 1982 Anayasası, Erişim Tarihi:10.02.2019.

<https://www.tbmm.gov.tr/docs/ictuzuk.pdf>, Türkiye Büyük Millet Meclisi İktüzüğü, Erişim Tarihi:11.12.2018.

<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>, BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Erişim Tarihi:10.11.2017.

<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, Birleşmiş Milletler Antlaşması, Erişim Tarihi:17.02.2017.

<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss117.pdf>, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu, Erişim Tarihi:24.12.2017.

<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss149.pdf>, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Tasarısı (1/596) ile Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu ve İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Raporları, Erişim Tarihi:11.10.2017.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem26/yil1/ham/b06201h.htm>, Milletvekili Ruhi ERSOY'un 29 Mart 2016 tarihli TBMM'nin Yedinci Oturumunda Yaptığı Konuşma, Erişim Tarihi:11.03.2018.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c051/tbmm18051042.pdf>, TBMM Tutanak Dergisi, C. 51, B. 42, Erişim Tarihi:12.10.2018.

https://www.tihek.gov.tr/upload/file_editor/2019/03/1552307015.pdf, TİHEK 2017 Yılı
Faaliyet Raporu, Erişim Tarihi: 08.01.2019.

https://www.tihek.gov.tr/upload/file_editor/2019/05/faaliyet_raporu_2018.pdf, TİHEK
2017 Yılı Faaliyet Raporu, Erişim Tarihi: 08.01.2019.